

**XIX. ASIRDAN GÜNÜMÜZE AZERBAJCAN'IN SOSYO-EKONOMİK
GELİŞİMİ**

2020

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKTİSAT

Röyal ALLAHYARLI

DANIŞMAN

Dr. Öğ. Üyesi Abdulkadir ATAR

**XIX. ASIRDAN GÜNÜMÜZE AZERBAIJAN'IN SOSYO-EKONOMİK
GELİŞİMİ**

Röyal ALLAHYARLI

Dr. Öğ. Üyesi Abdulkadir ATAR

T.C

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI.....	4
ÖNSÖZ.....	5
ÖZET	6
ABSTRACT	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR LİSTESİ.....	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM.....	11
GİRİŞ	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1. BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCEKİ DÖNEMDE AZERBAYCAN	14
1.1 Azerbaycan'ın Bağımsızlık Öncesi Dönemdeki İktisadi Durumu	14
1.1.1 XIX. Asırda Azerbaycan Ekonomisinde Kazanılan İvme	18
1.2 XX. Yüzyılda Azerbaycan'da Yapılandırma	23
1.2.1 Azerbaycan'ın İlk Bağımsızlık Yılları (1918-1920).....	24
1.2.2 Azerbaycan Sanayisinin Gelişimi	26
1.2.3 Sovyetler Birliği'nin Genel Çıkarları Doğrultusunda Gelişen Azerbaycan	34
1.2.4 Haydar Aliyev'in Azerbaycan Ekonomisinin Gelişim Tarihindeki Yeri	40
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
2. AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞININ İLK DÖNEMİNDE SOSYOEKONOMİK DURUM(1991-1994)	53

2.1	Azerbaycan'da Bağımsızlığın Kazanılması	53
2.2	Yeni Islahatların Ekonomiye Yansıması	54
2.3	Bağımsız Azerbaycan'da Nüfus Yapısı.....	56
2.4	Azerbaycan Cumhuriyetinin Modern Demografik Tarihi.....	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		64
3. BAĞIMSIZLIK SONRASI İKİNCİ DÖNEMDE SOSYOEKONOMİK GELİŞME (1995-2003)		64
3.1	Bağımsız Azerbaycan Ekonomisinin Büyümesi ve Üretimdeki Artış	64
3.2	Petrol ve Dış Ticaret.....	70
3.3	Azerbaycan Ekonomisi' ne Dış Yatırımlar.....	73
3.4	Petrol Dışı Sektör	75
3.4.1	Tarım Sanayisi	77
3.5	Azerbaycan'ın Modern Gelişme Perspektifleri	78
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....		82
4. BAĞIMSIZLIK SONRASI ÜÇÜNCÜ DÖNEMDE SOSYOEKONOMİK GELİŞME (2003 SONRASI).....		82
4.1	GSYİH' nin Büyümesi.....	82
4.2	Sosyoekonomik Kalkınma.....	98
4.3	Mevcut Durum	103
4.4	Modernleşme	106
4.5	Azerbaycan Biliminin Son 10 Yılda Gelişimi	107
4.6	2020 Yılında Azerbaycan	109
SONUÇ.....		112
KAYNAKÇA.....		114
TABLolar LİSTESİ.....		118
ÖZGEÇMİŞ		119

TEZ ONAY SAYFASI

Röyal ALLAHYARLI tarafından hazırlanan “**XIX. ASIRDAN GÜNÜMÜZE AZERBAJCAN’IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİ**” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğ. Üyesi Abdulkadir ATAR

.....

Tez Danışmanı, İktisat Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile İktisat Anabilim Dalın ‘da Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. Savunma sınavı tarihi 21.12.2020

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Hüseyin KARAMELİKLİ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğ. Üyesi Abdulkadir ATAR (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğ. Üyesi Kaya GÖKTEPE (İMÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesini onaylamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Röyal ALLAHYARLI

İmza :

ÖNSÖZ

Çalışma sürecimde benden desteğini esirgemeyen, kendisiyle çalışma fırsatı bulduğum için şanslı olduğumu hissettiğim, değerli danışmanım Karabük Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Atar' a, değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Hüseyin Karamelikli ve Dr. Öğr. Üyesi Kaya Göktepe hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

Ayrıca tez aşamasında ve hayatımın her döneminde benden desteklerini esirgemeyen canım aileme ve bu tez çalışmamda bana yardımcı dokunan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

Azerbaycan ekonomisindeki gelişim, XIX. asır ve sonrasında yaşanmaya başlamıştır. Sovyetler birliğinin petrol ihtiyacının karşılanması için Azerbaycan'ın petrol sanayisi geliştirilmiştir. Petrol sanayisinin gelişmesi Azerbaycan'ın gelişimine de ivme kazandırmıştır. Azerbaycan'da uygulanan ekonomi politikası sayesinde Azerbaycan'ın makroekonomik gelişimi sürdürülmüş ve birçok ülkenin uzun vadede başaramadığı bir büyüme oranı elde edilmiştir. Bugün, ekonomideki hızlı gelişme ve çok sayıda kazanımın bir sonucu olarak, Azerbaycan niteliksel olarak yeni bir aşamaya, modernleşme aşamasına girmiştir. Gelişime giden yol sorunsuz olmamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan devleti birçok siyasi ve ekonomik sorunla karşılaşmıştır. Ancak Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle ülkenin kalkınmasında bir dönüm noktası yaşanmıştır. Böylece, uzun süre Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Azerbaycan ekonomisi, sadece petrol alanında değil tarım, hayvancılık, lojistik gibi alanlarda da gelişme sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Sovyetler Birliği dahilindeki devletler arasında dağılma sürecinin başladığı görülmektedir. Azerbaycan'ın da içinde olduğu, yeni bağımsızlık kazanan ülkelerde yeni bir tarihsel aşamanın temelleri atılmıştır. Uzun bir tarihe sahip olan Azerbaycan'ın eski ekonomik durumu hakkında hala çok az bilgi olmasına rağmen, SSCB'nin içerisinde olduğu zamanlardaki ekonomik durumu hakkında daha fazla bilginin olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği yönetimi döneminde Azerbaycan ekonomisinin gelişimi, yönetim sistemindeki genel politik inançlar çerçevesinde ve aynı zamanda bu ülkeye karşı sürekli çelişkili bir tutum doğrultusunda asılsız, önyargılı talepler içerisinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, Azerbaycan'daki bazı önemli bölgelerin, özellikle Sovyet rejiminin çıkarları doğrultusunda, zengin yerel kaynakların kullanımına dayalı olarak geliştirilmesi, Sovyetler birliğinin de buna bağlı olduğu izlenimini yaratıyordu. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı tekrar işgal etme arzusunun güçlü olmasına rağmen Azerbaycan'ın hiçbir zaman bağımsızlığından vazgeçmediği gözlenmektedir. Azerbaycan, zengin kaynakları ve güçlü ilişkileri sayesinde her geçen gün daha da gelişmektedir. Bu gelişmeyi Azerbaycan'ın ordusunda ve ekonomisinde görmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Sovyetler döneminde Azerbaycan, Bağımsız Azerbaycan, Azerbaycan'ın gelişmesi, Yerel kaynaklar.

ABSTRACT

The economy developments of Azerbaijan have begun in the 19 century and later, the petroleum industry of Azerbaijan was developed to meet the demands for the oil of the Soviet Union. Azerbaijan now as an independent country is getting stronger and developing rapidly with each passing year. That is a gratitude to the economic policy which followed up, the macroeconomic developments of Azerbaijan continued and a growth rate that many countries failed it on within the long term has achieved. Today, as a result of the rapid development and numerous gains in the economy, Azerbaijan has entered a qualitatively new stage on the era of modernization. The way to development wasn't easy. In the first years of independence, Azerbaijani state had faced many political and economic problems. However, there was a turning point in the development of the country after the returning of Heydar Aliyev to power. Thus, for Azerbaijani economy, which had been part of the Soviet Union for a long time and was developing in one area. With the collapse of the Soviet Union, processes of disintegration began among allied republics working together in a planned socialist system. The foundations of the new historical stage were laid in the newly independent countries including Azerbaijan. Although we still have little information about the economic situation of the former country of Azerbaijan, which has a very long history otherwise we are still having a broader understanding of the economic situation of the era of enslavement which coincided with the beginning of the development of capitalism. In the long period of the colonial rule, the development of the Azerbaijani economy has taken place not only in the context of the general political beliefs that found in this system, but also for unfounded prejudiced demands for obvious reasons, in a constantly hypocritical and contradictory attitude toward this country. However, the developments of some important regions of Azerbaijan, especially in the interests of the Soviet regime, were basing on the uses of rich local resources, created the impression that the empire was also dependent on it. Therefore, the desire of the empire to invade Azerbaijan, which was once occupied by force as part of its territory, was of course very strong, but Independent Azerbaijan has never passed through its independence. Azerbaijan now is developing day by day and thanks to its rich resources and strong relations. It is possible to see this development in the army and economy of Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan during the Soviet era, Independent Azerbaijan, Development of Azerbaijan, Local resources.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	XIX. ASIRDAN GÜNÜMÜZE AZERBAJCAN'IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİ
Tezin Yazarı	Röyal ALLAHYARLI
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr Üyesi Abdulkadir ATAR
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	21.12.2020
Tezin Alanı	İktisat
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	118
Anahtar Kelimeler	Sovyetler döneminde Azerbaycan, Bağımsız Azerbaycan, Azerbaycan'ın gelişmesi, Yerel kaynaklar

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	THE HISTORY DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN'S SOCIOECONOMIC FROM THE 19 CENTURY TO PRESENT TIME
Author of the Thesis	Röyal ALLAHYARLI
Advisor of the Thesis	Assistant Prof. Dr. Abdulkadir ATAR
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	21.12.2020
Field of the Thesis	Economics
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	118
Keywords	Azerbaijan during the Soviet era, Independent Azerbaijan, Development of Azerbaijan, Local resources

KISALTMALAR LİSTESİ

SSR	:Sovyet Sosyalist Respublikası
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
ADR	:Azerbaycan Demokratik Birliği
GSYİH	:Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	:International Monetary Fund
EBRD	:European Bank For Reconstruction And Development
BTC	:Bakı Tiflis Ceyhan boru hattı
BTE	:Bakı Tiflis Erzurum boru hattı
TAP	:Trans-Adriyatik Projesi
IACS	:Integrated Administration and Control System

ARAŞTIRMANIN KONUSU

AraŐtirmanın konusu XIX. asırdan günümüze Azerbaycan'ın sosyoekonomik gelişim tarihi olarak seçilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

AraŐtırmada Azerbaycan'ın XIX. asırdan günümüze kadar geçtiği ekonomik yol analiz edilmiş, tarihi konulara öncelik verilmiştir. AraŐtirmanın amacı, Azerbaycan'ın bugüne kadar geçtiği zorlu yolu araŐtırıp gelecek nesillere aktarmaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

AraŐtırmada XIX. asırdan günümüze kadar Azerbaycan ekonomisindeki esas etkenler analiz edilmiştir. Tarihi kitaplar ve yapılmıŐ araştırmalar kullanılmıştır. XIX. asır öncesine ait kaynaklar az olduğu için bazı bilgiler zet olarak verilmiştir. Azerbaycan'da Sovyetler Birliği döneminde ve bağımsızlığı döneminde daha çok gelişme yaŐandıĐı için bu dönemler daha çok araştırılmıştır. Azerbaycan petrolünün Azerbaycan ekonomisine katkısı ve yapılan anlaŐmalarla yurt dıŐına satıŐı hesaplanmıŐtır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

AraŐtırmada XIX. asırdan günümüze kadar Azerbaycan ekonomisindeki esas etkenler analiz edilmiştir. AraŐtirmanın problemi Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin çıkarları doğrultusunda; ekonomisinin ise sadece petrol yönünde geliştirilmesidir. AraŐtırmada Azerbaycan Devlet Komitesinin verileri baz alınarak Azerbaycan'ın yıllık petrol ihracatı ve GSYİH hesaplanmıŐtır.

GİRİŞ

Azerbaycan, Avrupa ve Asya'nın sınırında yerleşen, kaynaklarıyla zengin bir ülkedir. Azerbaycan'ın zengin kaynaklara sahip olması tarih boyunca başka devletlerin hedefinde olmasına sebep olmuştur. Azerbaycan köklü bir tarihe sahiptir. Bu tarihte Azerbaycan ekonomisinde geçmişten günümüze önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Azerbaycan, XIX. Asırdan önce tarım ülkesi iken XIX. Asır ve sonrasında zamanla sanayi ülkesine dönüşmüştür.

Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde büyük pay sahibi petrol sanayisi olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından bu yana hızla gelişen Azerbaycan'da, petrol endüstrisinin doğrudan etkisi altında olan ekonominin diğer sektörlerinde belirli bir canlanma yaşanmıştır. XIX. yüzyılın başlarında petrol endüstrisinde yaşanan büyük gelişmeyle birlikte Azerbaycan'da, makine mühendisliği, elektrik, inşaat malzemeleri, hafif ve gıda endüstrilerinin gelişimi de kendini göstermiştir. Zamanın yarattığı fırsatlar ve koşullar doğrultusunda daha geniş bir üretim yapısına sahip olan tarım, uluslararası iş bölümüne dahi katılma eğiliminde olmuştur. Ticaret ve el sanatları nüfusun faaliyetlerinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Uzun bir geçmişi olan deniz taşımacılığının yanı sıra, demiryolu taşımacılığı XIX. yüzyılın sonunda ilk kez geliştirilmiş ve kendi topraklarında çeşitlenmeye başlamıştır.

Sovyet işgalinden sonra Azerbaycan'ın genel sosyal-kültürel yaşamında ve sosyal-ekonomik gelişmesinde bazı olumlu değişiklikler olmuştur. Bu bağlamda, XX. yüzyılın ikinci yarısı, Azerbaycan'daki yaşamın tüm alanlarında eşi görülmemiş bir dönüm noktasının başlangıcına işaret ediyordu. Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara gelmesiyle birlikte, totaliter Sovyet rejimi yönetimine rağmen ulusal çıkarlar doğrultusunda ekonomi politikaları gerçekleştirilerek Azerbaycan ekonomisinde değişiklikler yapılmıştır. Göreve başladıktan kısa bir süre sonra Haydar Aliyev, Cumhuriyet'in ekonomisindeki uzun vadeli zor durum hakkında, o tarihte Cumhuriyet'in en üst organı olan Komünist Parti Merkez Komitesinin genel kurulunda büyük istihbarat içeren kapsamlı bir analiz raporu ile bir açıklama yapmıştır. Haydar Aliyev halkı bu geri kalmışlığın üstesinden gelmek için özverili bir şekilde çalışmaya, halkın kendi farkındalığını ve ulusal düşüncesini uyandırmaya çağırmıştı. Haydar Aliyev, ekonomik gelişmeyi sahnelemek için önceki yüzeysel yöntemleri, özellikle test edilmemiş güvenilir olmayan yaklaşımları kabul etmemiştir. Haydar Aliyev, ekonominin bir bütün olarak büyümesini sağlamak için, kilit alanların her birinin temel gelişim ilkelerine ilişkin gereksinimlerini doğru bir şekilde tanımlamayı hedeflemiştir.

Bu yıllarda sanayi ve tesislerin ülke içerisine daha verimli bir Şekilde yerleştirilmesi, geçmişte düşük kalkınma düzeylerine sahip bölgelerin hızlı geliştirilmesi, küçük ve orta lekli Şehirlerin işgücü kaynaklarının kullanımının artırılması için çalıŐılmıŐtır. Haydar Aliyev'in bu yaptıkları Azerbaycan'ı yeni bir gelişme devrine sokmuŐtu. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da yaşanan karıŐıklıkları Haydar Aliyev'in zebileceğini düŐünen halk yeniden onu lider olarak ŐemiŐtir. Azerbaycan'ın ekonomik kriz geçirdiği bu zamanlarda Haydar Aliyev'in dünya ülkeleriyle yaptığı anlaşmalar, Azerbaycan'ın petrol sanayisine yeniden canlandırma yaŐatmıŐ, petrolün satışından gelen paralarla petrol dışı sanayinin geliştirilmesine başlanmıştır. Son zamanlarda Azerbaycan ekonomisindeki büyüme de ülkenin gelişmesi ve güçlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Azerbaycan tarihi bir birikime sahip olduğu için birinci kısımda XIX. yüzyıldaki tarihi ekonomik süreç ele alınmıştır. İkinci Bölümde ise XX. yüzyılda SSCB döneminde bağımsızlığını henüz kazanamadığı döneme deđinilmiŐtir. nc bölümde, devletin ekonomik ve sosyal temellerinin atıldığı bağımsızlık döneminden bahsedilmiŐtir. Son bölümde ise ülkenin ekonomik büyümesinin ivme kazandığı dönem, sosyo-ekonomik bir perspektifte izah edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCEKİ DÖNEMDE

AZERBAYCAN

1.1 Azerbaycan'ın Bağımsızlık Öncesi Dönemdeki İktisadi Durumu

Asya ve Avrupa arasında yerleşen Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, elverişli toprak ve iklim koşulları, coğrafi konumu, iş dünyası ve çalışkan nüfusu, devletin yükselişine ivme kazandırmıştır. Eski zamanlardan beri, ekonominin birçok önemli sektörünün gelişmesi için koşullar yaratılmıştır. Bu fırsatlar, XIX. yüzyılın ortalarından bu yana endüstriyel bazlı petrol üretiminin gelişmesinden sonra nispeten büyük ölçekli kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılın ortalarından, özellikle de 1970'lerden itibaren dünya ülkeleri arasındaki ilişkilerin derinleşmesi ve kapitalizmin hızlı gelişmesinin etkisi ile Rusya'da yaratılan sosyal-ekonomik koşullar Azerbaycan'da üretici güçlerin önceki dönemlere kıyasla komşu ülkelerle ve uzak yabancı ülkelerle ekonomik ilişkilerin genişlemesine ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu gelişimde petrol üretiminin de mühim bir rolü olduğu görülmektedir. Dünya ekonomisinde imalattan büyük ölçekli sanayi üretimine geçiş, önemli bir tarihsel dönüm noktası olarak XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir. Tam olarak yüzyıl sonra XX. yüzyılın ortalarında Abşeron'da açılan ilk sanayi kuyusundaki çeşme, Azerbaycan'daki ilk çeşmedir. Büyük ekonomik ilerlemede böylesine büyük bir dönüm noktası, ekonominin hızlı gelişimi için sağlam bir temel oluşturmuştur (Nadirov, 2005, s. 6-22).

Azerbaycan'da petrol üretimi, 1870'te 27.000 ton iken 1900 yılında 10 milyon tona yükselerek dünya petrolünün yarısından fazlasını sağlamıştır. XX. yüzyılın ilk yıllarında Azerbaycan, dünyadaki en büyük petrol üretim merkezi olarak kabul edilmiştir. Bu diğer alanların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her şeyden önce, üretilen petrolün hacmi yıldan yıla büyüyor ve Bakü'de petrol çıkarma endüstrisi ile doğrudan ilgili bir dizi başka endüstri gelişmekte idi. 1872'de Çarlık Hükümeti'nin emriyle petrol endüstrisindeki yükümlülükler sisteminin kaldırılması, Azerbaycan'ı dünyanın diğer bölgelerine bağlayan çeşitli yönlerde demiryolu hatlarının kullanılması, Hazar Denizi'nde deniz taşımacılığının verilmesi, genişlemesi, tarımda kapitalist üretim ilişkileri, 1896-1906'da Bakü-Batum petrol boru hattının geliştirilmesi, sanayilerin inşası özellikle petrol endüstrisinin gelişimine güçlü bir ivme kazandırmıştır (Eliyev, 2001, s. 518-531). XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan dünyanın en büyük petrol

üreticisi konumundaydı. Azerbaycan'ın, Rusya, Avrupa ve diğer Asya ülkeleriyle ticareti genişletmesi, Bakü petrol boru hattı ve demiryolu hattının dünya pazarına girmesine sebep olmuştur. Demiryolu hattı, Azerbaycan'ın hafif, gıda ve diğer endüstri ürünlerini ayrıca dünya pazarlarına ihraç etme fırsatlarını da genişletmiştir. Sonuç olarak, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında, Azerbaycan'daki genel endüstriyel kalkınma seviyesinin, Çarlık Rusya'sının bazı bölgeleri ile karşılaştırıldığında iyi bir yer aldığı görülmektedir. Bunun sonucunda Kafkasya'daki endüstriyel fabrikaların %59'u, toplam sanayi üretiminin yaklaşık %94'ü ve sanayi işçilerinin %75'i Azerbaycan'a ait olmuştur (Abbasov, 2005, s. 40-44).

Azerbaycan, Rus İmparatorluğu'ndaki birçok endüstriye ait ürün üretiminde önemli bir rol oynamıştır. Rusya'da, XX. yüzyılın ilk on yılında fabrika endüstrisinin toplam üretiminin %5'i sanayi işletmelerinin Azerbaycan'daki payına düşmüştür. Kuruluşlarında bütün ülke işçilerinin % 8'i yoğunlaşmıştır. En gelişmiş bölgelerden Moskova (212 ruble), St. Petersburg (164 ruble) ve Vladimir (146 ruble) çok önde olmasına rağmen Bakü, kişi başına sanayi üretimine göre tüm Rus İmparatorluğu'nda (239 ruble) ilk sırada yer almıştır. Tarımda ve diğer üretim alanlarında önemli bir canlanma olmuştur. Bu rakamların büyüklüğüne bakıldığında Azerbaycan topraklarının Çarlık Rusya'sı için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Topraklarının %0,5'ini ve nüfusunun %1,4'ünü Azerbaycan oluşturuyordu. Bu dönemde Nobel, Siemens ve diğer yabancı şirketlerin petrol ve bakır üretmek için Bakü'ye gelmesi, sermayenin sanayiye girişini başlatmıştır (Nadirov, 2005). Yeni teknolojinin tanıtılması, uygun üretim altyapısının oluşturulması ve petrol üretiminin artırılmasıyla Bakü petrolü dünya pazarına ihraç edilmiştir. Mühendislerin eğitilmesi, rafinerilerin kurulması, nakliye taşımacılığının geliştirilmesi, Bakü'ye bir su boru hattının yapılması ve konut inşaatlarının genişletilmesi sonucunda Azerbaycan'daki Bolşeviklerin Nisan darbesinden önce o zamanın tüm gereksinimlerine ulaşılmıştır. Modern endüstrinin temelleri atılıp geliştirilmiştir. Bu, genel olarak, sosyal-kültürel ve sosyal-ekonomik hayatın tüm alanlarında önemli ilerlemelerle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın Rusya'ya bağlı durumda olması, ekonomi üzerinde çok ciddi olumsuz etki bırakmıştır. Bu etki, öncelikle ekonomik kalkınmasının genel olarak sınırlı düzeyde kalmasına ve ekonominin daralmasına neden olmuştur. Bunlar öncelikle ülke ekonomisinin tek taraflı kalkınmasında ve önde gelen sektörlerinde yapılanların bölgenin sosyal-kültürel ve sosyal-ekonomik gereksinimlerinin karşılanmasında yetersiz kalmıştır. Üretim eksikliği, kamulaştırılan yerel

hammaddelere ait kullanımın verimlilik göstergesinin düşük olmasına neden olmuştur. Sanayi, esas olarak Rus İmparatorluğu'nun genel çıkarları doğrultusunda gelişme sağlamıştır. Bu nedenle saha yapısı tek taraflı idi. Aynı zamanda, endüstrinin tek taraflı gelişimi Azerbaycan topraklarında ciddi eksiklikler yaratmıştır. 1913'te Azerbaycan'da sanayide üretilen tüm üretimin %91,4'ünün Absheron ekonomik bölgesinin payına düşmesi, diğer bölgelerde eksiklikler yaşanmasına sebep olmuştur (Mehdiyev, 2001, s. 8-14).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan'a yapılan yabancı askeri müdahale, Ermenilerle birlikte sosyalist devrim, iç savaş ve Bolşevikler adı altında meydana gelen yıkıcı olaylar, üretimin önde gelen alanı sanayinin çöküşüne sebep olmuştur. 1920'de endüstri, 1913'ün sadece %43'ünü oluşturacak ürün vermiştir. Azerbaycan sanayisinin temeli olan petrol ve ilgili endüstrilerle birlikte pamukçuluk, şarapçılık, ipekböceği yetiştiriciliği ve diğer önemli sektörlerde de üretim keskin bir şekilde düşerek işletmelerin çoğunun çökmesine ya da çok az çaba ile çalışabilmesine neden olmuştur.

Azerbaycan ekonomisinin XX. yüzyılda 70 yılı aşkın bir süreyi kapsayan daha kapsamlı ve büyük büyümesi, Sovyet yönetiminin yıllarına denk geliyordu. Bu yıllarda Azerbaycan ekonomisinin çoğu sektörünün diğer dönemlere kıyasla hızlı ve kapsamlı bir şekilde gelişerek güçlü bir endüstriyel potansiyeli ortaya çıkardığı görülmektedir. Fakat Sovyetlerin iktidar yıllarında çeşitli kalkınma aşamalarında ekonomik kalkınmanın hızına ve doğasına dayanarak farklılıklar olmuştur (Aliyev, 1977, s. 21-25).

Mevcut potansiyelin oluşmasında ekonominin rolünü ve gelecekteki kalkınmayla birlikte önemini anlamak için 1920-40, 1950-60, 1970-80, 1980'lerin ikinci yarısı ve bağımsız gelişim yılları olan 1990'ları ayırt etmek gerekmektedir. 1920'li ve 1940'lı yıllar, Azerbaycan'ın son yüzyıldaki gelişim tarihindeki en zor dönemlerinden biridir. Bu yıllarda, toplumun siyasal olarak yeniden inşası ile kamusal mülkiyetin yaratılması ve geliştirilmesi bazı ciddi zorluklar yaratmaktadır. Çünkü sosyalizmin ilk yıllarında bu konudaki fırsatlar çok sınırlıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin ana petrol üssüydü. Bu nedenle endüstrilerinin hızlı gelişmesi için çok fazla sermaye yatırılmıştır. Azerbaycan'da sanayi nispeten hızlı bir şekilde geliyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Azerbaycan'da, ulusal ekonomiye yapılan tüm sermaye yatırımlarının %65'i sanayinin gelişmesine yöneliktir.

Sonraki dönemlere bakıldığında ulusal ekonomide sermaye yatırım payının, beş yıl içerisinde bu kadar yüksek olmadığı görülmektedir. İlk beş yıllık dönemde sermaye yatırımlarının %86,4'ü, petrol ve petrol ürünleri alanlarının payına düşmüştür (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 18- 45). Bütün bunlar II Dünya Savaşı'ndan önce Azerbaycan sanayisinin hızla gelişmesini sağlanmıştır. 1941'de Azerbaycan, petrol endüstrisinde büyük oranda petrol ve 23,5 milyon ton siyah altın üretmiştir. Büyük savaş sırasında, ülke ekonomisinin önemli bir sektörü olan ordunun yenilenmesine yönelik büyük çalışmalar yapılmıştır. Barış zamanının ihtiyaçlarını karşılayan endüstrilerdeki ürün üretimi azalarak, savaşın ihtiyaçlarını karşılamak için petrol ve ilgili endüstrilerin gelişimi ön plana çıkmıştır. Tüm zorluklara rağmen, petrol işçileri her zamankinden daha özverili bir şekilde çalışarak cephedeki ekonominin tüm sektörlerine yakıt sağlamışlardır. Savaşın ilk yıllarından itibaren Azerbaycan petrokimya endüstrisinde çalışan bilim adamları savaşa yüksek kaliteli petrol ürünleri tedarikini yapmak için çok çalışmıştır (Nadırov, 2005, s. 8-25). Akademisyen Yusif Mammadaliyev önderliğinde yeni uçaklarda kullanım için benzin üretimi teknolojisi geliştirilerek Azerbaycan'da yüksek oktanlı benzin üretimi başlamıştır. İhtiyaç ve çabalar sonucunda Azerbaycan'daki petrol üretimi, birliğin petrol üretiminin % 71,4'ünü oluşturmaktaydı. Azerbaycanlı petrol işçileri savaş sırasında ülkeye 75 milyon ton petrol, 22 milyon ton benzin ve diğer petrol ürünleri tedarik etmişlerdir. Bakü yağı, bunu gerçekleştirmede belirleyici faktörlerden biri olduğundan savaş ağırlığının büyük bir kısmı ona düşmüştür (Aliyev, 1977, s. 25-32). Denizde, karada ve havada düşmana karşı Sovyet ordusunun egemenliğinde Bakü yağı benzeri görülmemiş bir rol oynamıştır. O zaman beş uçaktan, tanktan ve arabadan dördü Bakü madenlerinde ve rafinerilerinde üretilen yakıtla çalışmaktaydı. Savaş yıllarında cephenin talebi, yüksek oktanlı benzin ve yağlama yağıydı. Bakü, bu ihtiyacın tamamını karşılamıştır. Bu arada, 1949 yılında, dünya genelinde ilk kez Hazar Denizi'nden petrol çıkarılmaya başlanmıştır. Altı yıl sonra, Amerika Birleşik Devletleri ve 25 yıl sonra Norveç deniz aşırı petrol üretmeyi başarmıştır. Savaşın ihtiyaçlarını karşılamak için başka endüstriler de yeniden inşa edilerek hafif endüstriden tekstil, giyim, ayakkabı ve gıda endüstrileri tamamen ön taraftaki ihtiyaçların üretimine kaydırılmıştır. Kısa sürede Bakü, ordunun ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılayan en önemli bölge olmuştur. 1942'de Bakü sanayi kuruluşları, 130 çeşit silah ve mühimmat üretmiştir. Savaştan sonraki ilk yıllarda sanayi, ekonominin diğer sektörleri gibi, gereksinimlere uyarlanmış ve yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. Savaşın bitmesinden sadece üç yıl altı ay sonra, 1948'de Azerbaycan endüstrisi savaş öncesi seviyeden daha fazlasını üretmiştir. Azerbaycan

sanayisinin savaştan beş yıl yedi ay sonra tam barış içinde gereksinimlere uyarlanarak oldukça ileri düzeye taşındığı görülmektedir.1950'de Azerbaycan'ın sanayi ürünü 1940'a göre % 39 artmıştır (Abbasov, 2005, s. 18-31).

1.1.1 XIX. Asırda Azerbaycan Ekonomisinde Kazanılan İvme

XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yılları, Kuzey Azerbaycan'da ekonomik ilerleme, kapitalist ilişkilerin oluşması, fabrikaların ve bitki tipi işletmelerin ortaya çıkması dönemidir. Azerbaycan'da 50'li ve 60'lı yıllarda buhar tesislerine ve kiralık işçiliğe dayalı büyük ölçekli fabrika üretimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ülkede kapitalist olarak gelişen başlıca endüstriler petrol arıtma, bakır üretimi ve ipek endüstrileridir. Azerbaycan ekonomisinin önde gelen sektörü tarımdır. Ancak, tarımdaki kapitalist ilişkiler sanayiye göre daha yavaş gelişir. XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında ekonomik ilerleme Azerbaycan ekonomisinde tüm sektörlerle hem tarıma hem de sanayiye yansımıştır. 50'li ve 60'lı yıllarda Azerbaycan'ın Rus İmparatorluğu'nun yönetiminde olduğu unutulmamalıdır (Emiraslanov,1998). Bu nedenle, ülkedeki ekonomik durum büyük ölçüde Rusya'nın ekonomik ve sosyal politikalarına bağlıydı. Tarih literatüründe Rusya'nın Kafkasya'yı "ekonomik fethinin" siyasi fetihden sonra başladığı ve "ekonomik fetih" in bu dönemde gerçekleştiği yönünde bilgiler mevcuttur. Rusya'nın bu "ekonomik fethi", Azerbaycan'da madencilik, ipekböceği yetiştiriciliği, petrol arıtma gibi sanayilerin gelişmesine büyük bir ivme kazandırmıştır.

XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Azerbaycan'da tarımsal üretim önceki yıllara göre arttı. Bunun başlıca nedeni, yeni ekilebilir alanların oluşturulması, ormanlık alanların ve otlakların dikim için kullanılması, yeni, yüksek verimli çeşitlerin kullanılması, tarımsal teknik önlemlerin uygulanmasıydı. Bu dönemde Azerbaycan'dan Rusya pazarına ihraç edilen tarım ürünlerine (ipek, pirinç, yün, kuru meyveler vb. tarımsal üretimin hem niceliksel hem de niteliksel olarak büyümesinin temel nedenlerinden biri olduğu için) büyük bir ihtiyaç vardı. Bu dönemde Azerbaycan'da mısır üretimi gibi alanlar da ortaya çıkmıştır (Nadirov, Muradov, & Elesgerov, 2003). XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında, tarımdaki lider rol, tahıl yetiştiriciliğine aitti. Bol tahılları ile öne çıkan Karabağ, Şirvan ve Guba, bol miktarda tahıl toplamıştır. Köylüler tarafından üretilen ürünlerin çoğu iç piyasaya satılmıştır. Azerbaycan'da yetiştirilen yüksek kaliteli tahıl ürünleri aynı zamanda dünya fuarına da gönderilerek ödüllendirmeye bile layık görülmüştür. Azerbaycan'da çeltik tarımı geleneksel bir ekonomik faaliyet idi. Rice Talish, Karabağ, Guba, Shirvan, Zagatala ve diğer yerlerde yetiştiriliyordu. 1852'de Nahcivan'da Hindistan'dan ithal edilen bir çeşit çeltik

yetiştirildi.1960'larda bağcılık, tarımda kapitalist ilişkilerin geliştiği alanlardan biriydi. Bu dönemde, Rusya pazarında şaraba büyük bir ihtiyaç olduğu için, Azerbaycan'da şarap yapımı da yaygın olarak gelişmiştir (Veliyev, 2008).

50'lerin sonunda 60'ların başında, Azerbaycan'da ipek üretimi önemli ölçüde artmıştır. 1861'de 17.352 pound ipek üreten Bakü eyaleti, 1865'te üretimi 19.343 pound'a ulaştırmıştır. Bu yıllarda Avrupa'da ipekböceği hastalığı ipek endüstrisinde krize neden oldu ve yabancı ülkeler Azerbaycan'dan sağlıklı ipekböceği tohumları satın alarak krizden çıkış yolunu buldular. Ancak, ipekböceği hastalığının Azerbaycan'da da yayılması nedeniyle 1867'de Bakü vilayetinde ipek üretimi 1346 pound azaldı. Buna rağmen 1870'de ülkedeki ipek endüstrisini yeniden kurmak mümkün oldu. Böylece, 1870 yılında Yelizavetpol vilayetinde yaklaşık 4.800 pound ipek üretildi (Suleymanov, 2016).

XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Azerbaycan'da hızla gelişen tarım sektörü Lankaran, Guba ve Derbent ilçelerinde marena boyası üretimi nedeniyle marena-altın boyası yetiştiriciliği için geniş alanlar tahsis edilmiştir. Ana marena bölgesi Guba bölgesiydi. 1851'de bir eyalette 2.000 pound marena üretildiyse, 1869'da bu rakam 100 kat artarak 200.000 pound'a ulaştı. Guba ve Lankaran ilçelerinde 1862'de 70.543 pound marena üretilirken, 1866'da bu üretim 234.556 pounda ulaşmıştır. Bununla birlikte, 1869'da yapay boya-alizarinin keşfi, marena boyalarının üretiminde ciddi bir darbeye neden oldu. Bunun sonucunda talep eksikliği nedeniyle üretim tamamen durduruldu (Nadirov, 2005).

XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Azerbaycan'da - Abşeron Yarımadası'nda petrol üretimi artmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında, esas olarak hem Azerbaycan hem de Rusya'daki petrole olan talebin düşük olması nedeniyle petrol üretimi 260.000 pound'u geçmedi. Azerbaycan petrolü ağırlıklı olarak İran'da satılmakta idi. Ancak, 1848'de sadece 113.982 pounddu. Ham petrol - siyah petrolün tüketim için işlenmesi gerekiyordu. Yağın ana ürünlerinden biri fotojeni (fotojen, mineral yağ anlamına gelir) (Nadirov, Muradov, & Elesgerov, 2003). Fotojeniğin esas olarak bir aydınlatma maddesi olarak kullanılma gereği, ancak fotojen yakıldığında anlaşılmıştır. 1858'de, nitel olarak yeni bir madde olan petrol arıtma teknolojisindeki değişikliklerin sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki petrol arıtma endüstrisinde önemli bir yenilik gerçekleşti. 1854'te İngiliz keşif Kesper, gazyağı adını verdiği asfalttan sıvı çıkarmak için bir yöntem icat etti. "Kerso" Yunanca 'da mum anlamına gelir ve elaun

"yağ" anlamına gelir. Fotojenin aksine, gazyağı yanma hissi vermedi ve daha iyi yandı (Nadirov, 2005).

1960'lardan itibaren gazyağı, endüstriyel açıdan önemli bir ürün statüsü kazanmış ve endüstrinin gelişmesi için en önemli ürünlerden biri haline gelmiştir. 1863 gibi erken bir tarihte, Amerikan gazyağı Rusya'ya ihraç edildi ve Amerika Birleşik Devletleri, Rusya dahil dünyanın dört bölgesine ihraç edilen ucuz gaz lambası üretmeye başladı. Rusya'da Amerikan gazyağı ve gazyağı lambaları için büyük bir pazar vardı (Eliyev: Sekereliyev, 2002). Azerbaycan'da petrol üretimi 1950'lerde durdu. 1848'de 259.769 pound petrol çıkarılırken 1849 yılında bu üretim 207.029 pound'a düştü. 1864'te, Balakhani madenlerinde zorunlu köylü işçiliğinin kaldırılmasının ardından kiralık işçilerin emeği petrol üretiminde yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu petrol üretimi, kapitalist petrol endüstrisinin yeniden yapılanmasının ilk işaretlerinden biri olarak görülmekteydi (Nadirov, Muradov, & Elesgerov, 2003).

Azerbaycan'da kapitalist gelişmenin ana alanlarından biri petrol arıtma endüstrisiydi. Bu alanın gelişmesi için 1859'da sermaye yatırımına başlandı. Rus sanayiciler Kokorev ve Gubonin, 1859 yılında Bakü yakınlarındaki Shurakhani köyünde büyük bir petrol rafinerisi kurmayı başardılar. Tesisin inşaatı, Almanya'dan davet edilen Moldangauer adlı bir mühendis tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Bakü'de ham petrol fiyatı çok yüksekti. Yani 1 pound petrol 30-40 sent oldu. Ek olarak, madenden tesise petrolün arabalarla taşınmasının 15 sent maliyeti vardı (Suleymanov O., 2016). Bu nedenle fabrika sahipleri, hammadde kadar pahalı olan ham petrolden daha ucuz bir hammadde kullanmaya karar verdiler ' ham petrol'. Tabii ki, böyle olunca çok az yani yüzde 15 gazyağı satın alındı. Bu nedenle fabrika kar etmek yerine zarar etti. Rus bilim adamı B.E. Eichler'in önerisi üzerine ham petrol kullanımına başlandı. Yeni teknolojik süreç, fabrikanın 1860 yılında petrolden gazyağı çıkarmasına yol açtı. Ancak yüksek petrol fiyatı fabrikanın kapanmasına neden olacaktı. Fabrika sahipleri, tesisi kapatmadan önce Mendeleyev'e danıştı. Bakü'ye gelen Mendeleyev, hem petrol arıtma teknolojisi hem de gazyağının tesisten limana ve Rusya'ya taşınması konusunda tavsiyelerde bulundu (Movsumov, 2010).

1857 yılında Rus bilim adamı, akademisyen A.Z. Maurice, petrolden parafin çıkarma fikrini sunmuştur. Tiflis madencisi F. Witte, bu amaçla Pirallahi Adası'nda özel bir tesis inşa etti. Tesis, Ağustos 1861'de faaliyete geçti. Bu fabrikada 150 işçi

vardı, çoğu Abşeron'un Gala, Zira vb. bölgelerinden geliyorlardı. 1863'te Javad Malikov ve üç arkadaşının projesi temelinde küçük bir petrol rafinerisi inşa etti. Gazyağının dışarıdan değil doğrudan petrolden elde edilmesi ilkesine dayanıyordu. 1865 yılında Bakü petrol kuyularının son müşterisi olan L. Mirzoyev, Surahan'da bir petrol rafinerisi inşa etti. Büyük bir fabrikaydı, bu nedenle 1870'te bu tesisin yıllık üretimi 93.000 pound'a ulaştı. Böylece, 1870'in başlarında, Bakü'deki en büyük üç petrol rafinerisine ek olarak, yılda yaklaşık 500.000 pound gazyağı üreten 44 orta ve küçük petrol rafinerisi vardı (Abbasov, 2005).

XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Azerbaycan'da gelişen alanlardan biri de metal işleme sanayisiydi. Bu endüstrinin ortaya çıkışı ve gelişimi, petrol ve petrol arıtma endüstrisinin gelişimi ile yakından bağlantılıdır. Zira bu endüstriler, dökme demir, borular, kazanlar, tanklar, sondaj aletleri, makine aletleri, ekipman ve diğer teknik ekipmanlara büyük ihtiyaç duymaktadır. Geçmişte her fabrika, makineleri onarmak için kendi mekanik atölyelerini kurdu. Ancak daha sonra bu işi yapmak için büyük işletmeler kuruldu. Azerbaycan'da bu türden ilk girişim, 1858 yılında Kafkasya ve Merkür Cemiyeti'nin yaptırdığı "tamir-mekanik atölyesi" adı verilen bir fabrikaydı (Meherremov: Aslanov, 2008). 19. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Bakü sanayi bölgesinde mekanik işletmelerle birlikte tersaneler ve rıhtımlar (Helen'ler) yapılmıştır. Bu rıhtımlardan ilki 1858'de Kafkasya ve Merkür Derneği tarafından yapılmıştır. Bu kumaş, Kafkasya ve Merkür Derneği tarafından gemilerini onarmak için yapıldı. 1866'da bu iskelenin altına gemilerin tamiri için mekanik bir tesis inşa edildi. 1850'lerde Batı Azerbaycan'ın Gedebe-Daşkesan bölgesinde bakır madenciliği endüstrisi geliyordu. 1855'te Gedebe'de Yuh. Kiryakov ve G. Mekhov, esas olarak el işçiliğine dayalı küçük bir fabrika kurdu. Yılda 1.200 pound bakır üretti. 1856'da yerel sanayiciler P. Miskaryans ve Y. Karabishev, Dashkesan'da ikinci bir bakır izabe tesisi kurdu. Tesis aynı zamanda toplam 15 çalışanı olan ve yılda 6.264 pound bakır üreten küçük bir üretim tesisiydi (Eliyev: Sekereliyev, 2002).

1864'te Siemens kardeşler (Werner, Karl, Walter) Gadabay fabrikasını 77.000 manat karşılığında satın aldı ve 1865'te eski, küçük fabrikanın yerine yeni bir tesis inşa ettiler ve bu durumda 1.874.000 manat harcadılar. 1870 yılında Siemens kardeşlerin Gadabay bakır fabrikası 44.200 pound bakır üretti. Siemens fabrikası o zamanın en modern ekipmanı temel alınarak inşa edilmiştir. Böylece 1868'de fabrikada 50'si madende 314'ü yan işlerde, 60'ı mühendis olmak üzere 864 kişi çalıştı. Gadabay fabrikası, Rusya'da üretilen bakırın yaklaşık 1 / 7'sini sağlamıştır (Aliyev, 1977).

1950'lerde, Rus devletinin izlediği ekonomi politikası, Azerbaycan'da madencilik endüstrisinin gelişmesini engellemiştir. Bu politika şu ana unsurlardan oluşmaktadır:

- 1) Maden vergisi,
- 2) Azerbaycan ekonomisinin ana sektörleri olan petrol ve balıkçılıkta serbest teşebbüsün yasaklanması politikası ve bu alanların taahhüdü,
- 3) Azerbaycan'da girişimcilere ve tüccarlara kredi veren bankacılık kurumlarının açılmaması.

XIX. yüzyılın ortalarında, Azerbaycan'da serbest teşebbüs tavrı Rusya'nın kendi ekonomik çıkarlarına aykırıydı (Musayev, 2014).

Ulusal ekonominin kuzey Azerbaycan'da kapitalist bir şekilde gelişen sektörlerinden biri de ipek sanayisiydi. Moskova sanayicileri Alexeev ve Voronin kardeşler "Dostluk" u örgütlediler ve 1860-1861'de Nukha'da bir ipek fabrikası kurdular. Fabrika, sahiplerine 60.000 manata mal oldu. Bu buharla çalışan ipek fabrikasında 432 dokuma tezgâhı, 64 hazırlık havuzu ve bir buhar makinesi vardı. 1863'ten 1865'e kadar 192 usta ve 64 öğrenci fabrikanın buhar makinelerinde, 910 usta ve 105 öğrenci el makinelerinde, 30 usta ayak makinelerinde ve 200-250 kadın kozaları ayırmada çalıştı. 400'den fazla makinenin işletilmesi, girişimcilerin kadınlar ve çocuklar için daha ucuz işgücü kullanmasına izin verdi. Fabrika yılda 1.400 pound ham ipek, yaklaşık 1.000 pound turta ve diğer ürünler üretti. Fabrikanın yıllık cirosu 1-2 milyon manata ulaştı (Musayev, 2014). Bununla birlikte, yabancı ipekböcekleri Nukha'da toplu halde sağlıklı koza tohumları alıp ihraç ettikleri için, bu fabrika yalnızca birkaç yıl tam kapasite ile çalıştı. 1866'da fabrika sadece yarı kapasiteyle çalışıyordu ve 1867- 1870'de fabrika faaliyetlerini tamamen durdurmak zorunda kaldı.

XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Azerbaycan'da denizcilik de gelişmeye başlamıştır. 1853'te ilk buharlı gemi "Prens V. Voronstov" Kür Nehri üzerinde faaliyete geçti. Kafkasya ve Merkür Derneği, 3 milyon gümüş manatlık sabit sermaye ile 1858'de kuruldu. 1865'te Lebedev seferine ait ilk vapur Hazar Denizi'nde yelken açmaya başladı. 1860'ların sonlarında, Hazar Denizi'ndeki yelkenli gemilerin sayısı artmaya başladı, Astrahan'dan İran'a çok miktarda kargo getirdiler. XIX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Azerbaycan ekonomisinin gelişimi, büyük bir sanayi merkezi haline gelen Bakü'deki nüfus artışına yansımıştır: 1856'da burada 8.400 kişi yaşıyorsa,

1868'de bu rakam 12.400'e ulaştı (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2006).

1.2 XX. Yüzyılda Azerbaycan'da Yapılandırma

XX. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Azerbaycan sanayisinin gelişmesi, sektörel ve bölgesel yapısının iyileştirilmesi konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Cumhuriyet endüstrisinin üretimi 1940'a göre 5,5 kat arttı ve 1941-1970 yıllarında, 1920-1970 yıllarında inşa edilen tüm endüstriyel tesislerin 60'ı faaliyete başlayıp işletmeye alındı. Azerbaycan sanayisinin gelişmesinde önemli rol oynayan Sumgayit Boru Fabrikası, alüminyum ve sentez-kauçuk tesisleri, Gence Alüminyum Fabrikası, Dashkasan Cevheri Rafinerisi, Mingachevir Hidroelektrik Santrali ve diğer büyük işletmeler inşa edilmiştir (Aliyev, 1977, s. 6-11). Böylece o yıllarda, enerji, kimya ve petrokimya, petrol arıtımı, demir ve demir dışı metalurji, enstrüman yapımı ve elektrik mühendisliği alanlarında ağır sanayinin kapsamlı gelişimi için temel atılmıştır. Bu yıllarda, sanayi ve tesislerin ülke içerisine daha verimli bir şekilde yerleştirilmesi, geçmişte düşük kalkınma düzeylerine sahip bölgelerin daha hızlı geliştirilmesi, küçük ve orta ölçekli şehirlerin işgücü kaynaklarının kullanımının artırılması alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Sumgayit, Mingachevir, Ali-Bayramli (şimdiki Şirvan), Dashkasan gibi yeni sanayi şehirleri kuruldu. Nahçıvan, Hankendi, Guba, Gazakh, Salyan, Neftchala ve diğer şehirlerde sanayinin daha da güçlü gelişimi için temel atılmıştır. Sonuç olarak, cumhuriyet topraklarında üretici güçlerin yeri önemli ölçüde iyileştirildi. Brüt sanayi üretiminde Bakü'nün payı 1913'te %91,4'ten %72,8'e düştü. 1960'ların sonuna kadar Azerbaycan ekonomisinin birtakım eksiklikleri ve olumsuz eğilimleri vardı (Aras: Suleymanov, 2005, s. 12-17). Böylece, 1950'lerin ortalarına kadar Azerbaycan, Sovyetler Birliği'ndeki ana hidrokarbon üreticisi olarak kaldı ve Batı Sibirya'nın zengin petrol kaynaklarının bulunmasına kadar bu konumunu korudu. Tüm ülkenin büyük ihtiyaçlarını karşılama görevine uygun olarak, Azerbaycan'da petrol endüstrisinin gelişimi uzun süredir ekonomik durumunun oluşumu ve doğası üzerinde etkili olmuştur. Bir yandan, petrol endüstrisi her geçen yıl büyümeye devam etmiş, diğer yandan petrol endüstrisinin genişletilmesi petrol arıtımı, petrokimya, kimya ve endüstrinin doğrudan gelişimine hizmet eden çeşitli ilgili üretim türleri yağ mühendisliği, enstrümantasyon, demir metalurjisi, öncelikle petrol üretimi için boru üretimi, elektrik vb. cumhuriyette çok güçlü bir sanayi kompleksi oluşmasını sağlamıştır (Velili, 1993, s. 8-14). XVIII. yüzyılın ikinci yarısından bu yana hızla gelişen Azerbaycan, petrol endüstrisinin doğrudan etkisi altında ekonominin diğer bazı sektörlerinde belirli bir canlanma yaşamıştır. XX. yüzyılın başlarında petrol

endüstrisinin büyük gelişmesiyle dünyada ayırt edilen Azerbaycan'da; makine mühendisliği, elektrik, inşaat malzemeleri, hafif ve gıda endüstrilerinin gelişimi de kendini göstermekte idi. Zamanın yarattığı fırsatlar ve koşullar doğrultusunda daha geniş bir üretim yapısına sahip olan tarım, uluslararası iş bölümüne dahi katılma eğilimindeydi. Ticaret ve el sanatları nüfusun faaliyetlerinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Uzun bir geçmişi olan deniz taşımacılığının yanı sıra, demiryolu taşımacılığı da XIX. yüzyılın sonunda ilk kez geliştirilip kendi topraklarında çeşitlenmeye başlamıştır (Nadırov, 2005, s. 8-12).

1.2.1 Azerbaycan'ın İlk Bağımsızlık Yılları (1918-1920)

1918-1920 yıllarında petrol sektörü Azerbaycan ekonomisinde lider konumdaydı. Ne yazık ki, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (ADR) 23 aylık faaliyet dönemi ile ilgili kapsamlı araştırma konuları arasında, bu Cumhuriyetin ekonomi tarihi, dış ticaret ilişkileri ve bütçe politikası hakkında kesin ve derinlemesine araştırma materyalleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın ekonomik fırsatları ve faaliyetleri ile ilgili bazı materyaller toplamak mümkündür (Hetemov, 2016, s. 6- 12). Bu materyaller ADR'nin ekonomik aktivitesi hakkında küçük bir fikir vermektedir. ADR hükümetinin Azerbaycan'daki ekonomik faaliyeti 1919'da daha önemli hale geldi. Hem bu yıl tam bir cumhuriyet dönemine girmiş olması hem de hükümet yapılarının tam oluşumu bir dizi reformun uygulanmasını mümkün kılmıştır. 1919'da Azerbaycan'ın devlet bütçesi 665 milyon manatı buldu. Bunların çoğu petrol satışları ve kurumlar vergisinden kaynaklanıyordu. Bütçeyi oluşturmak için ana kaynak gelir vergisi idi. 1919'da ülkedeki gelir vergisi oranı %30'du. Bütçe gelirlerinin ikinci önemli kaynağı şarap, tütün ve özellikle petrol ürünlerine uygulanan özel tüketim vergisi idi. Aynı zamanda gümrükten 100 milyon manat, serbest ticaret, yük ve yolcu taşımacılığından 15 milyon manat toplandı. Sınırlı bütçenin çoğu maaşlara harcandı. Hükümet eğitim bütçesinden 30 milyon manatı ve askeri harcamalar için 80 milyon manatı tahsis edebildi. ADR'nin kurulmasından önce, birçok yerleşim çatışmaları nedeni ile yok edildi. Bu eksiklikleri gidermek için bütçeden yaklaşık 130 milyon manat kullanılmıştır (Hesenov, 2005, s. 18-24).

Petrol endüstrisi hariç, 1918-1920'de Azerbaycan daha çok tarımsal bir ülkeydi. Bu tarihlerde Azerbaycan'daki sığır sayısı 1 milyon, at sayısı 150 bin, bufalo sayısı 300 bin, deve sayısı 12.000, koyun ve keçi sayısı 1,5 milyona ulaşmıştır. Herhangi bir devletin ana ekonomik özelliklerinden biri, elbette, ulusal para birimidir. Azerbaycan'ın ulusal para birimi olan manat, 1919'un başlarında tanıtıldı. İlk banknotlar 25, 50, 100 ve 250 manat idi. Daha sonra, daha büyük bir 500 manatlık

banknot çıkarılmıştır. Azerbaycan borsalarındaki döviz kurlarına bakıldığında, manatın döviz kurunun önde gelen para birimlerinden çok daha düşük olduğu görülmektedir. Örneğin, 1919 yılında, 100 ruble 350 manat, 1 İngiliz sterlini 315 manat, 1 ABD doları 280 manat, 1 Fransız frangı 10 manat, İtalyan lirası 7 manat, İran tümeni 125 230 manattı (Aras: Suleymanov, 2005, s. 8-16).

Azerbaycan Devlet Bankası, para politikasını daha da güçlendirmek için 30 Eylül 1919'da Bakü'de kuruldu. 25 Ekim 1919'da şehirlerde kredi bankaları ve tasarruf bankaları faaliyete geçti. Azerbaycan o yıllarda bir tarım ülkesi olmasına rağmen, stratejik ürünlerinin çoğunu ithalat yoluyla tedarik etmiştir. Tahıl ihtiyacını karşılamak için yurt dışından 112.000 ton buğday aldı. Yaklaşık 16.000 ton şeker ithal etmiştir (Abbasov, 2005, s. 12-26). ADR, takas yöntemini yabancı ülkelerle olan ticaret ve ekonomik ilişkilerinde yaygın olarak kullandı ve satın alınan mallar ve doğal kaynaklar karşılığında daha fazla petrol tedarik edildi. Azerbaycan askeri mühimmat, telefonlar, arabalar, yüz lokomotifler, iki bin sarnıç, beş yüz kapalı vagon ABD, Fransa, İtalya ve diğer yabancı ülkelere ithal edilen gıda maddelerini çoğunlukla petrol, pamuk, yün, ipek, deri ve postlarla ödedi. O yıllarda Azerbaycan'da ekonomik ilişkileri normalleştirmek için bir gümrük servisi kuruldu, Bakü-Batum petrol boru hattı restore edildi, Kür Nehri üzerinde bir köprü inşa edildi, Bakü-Ceyhan demiryolu inşa edildi ve Hazar Nakliye Şirketi yeniden çalışmaya başladı. Cumhuriyet yıllarında, 1918'de 3287 kuyudan 2.96 milyon ton, 1919'da 2056 kuyudan 3,6 milyon ton, 1920'de 2037 kuyudan 2,8 milyon ton yağ çıkarıldı (Nadirov, 2005, s. 8-12).

Azerbaycan petrolünün ana alıcıları önce Rusya, ardından alınan önlemler sonucunda Avrupa ülkeleriydi. Rusya'daki devrim nedeniyle, 1919'da Azerbaycan'dan petrol ihracatı keskin bir şekilde düştü. Bu faktör Azerbaycan ekonomisinde ciddi bir krize neden oldu. Kuzey pazarının kapanması sonucunda 1919'da cumhuriyette üretilen sadece 3,6 milyon ton petrol ihraç edildi. 1919'da Avrupa'ya petrol ihracatı 3 milyon ton kapasiteli Bakü-Batum petrol boru hattının restorasyonundan sonra mümkün oldu. Petrol ihracatının güçlenmesi ülkedeki tüm sanayilerin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Bu dönemde elektrik santrallerinin kapasitesi 56,7 kW'ı "Beyaz Şehir" ve "Bibiheybat" istasyonlarının payına düşen 63,7 bin kW'a ulaştı. Son olarak, o yıllarda, kısa bir sürede Azerbaycan ekonomisini yöneten yapılar tamamen oluşturulmuştur (Nadirov, Muradov, & Elesgerov, 2003, s. 18-32).

ADR'nin 23 aylık hükümetini şu kişiler temsil ediliyordu; Nasib bey Yusifbeyli, R.Kaplanov, Abdulali bey Amirjanov, I.Protasov, A. Hasanov (Maliye ve Halk Eğitim Bakanı), Mammad Yusif Jafarov, Akbar ağa Sheykhulislamov, Khosrov

bey Sultanov, A.Gardashov, Ahmadbey Pepinov (Tarım, Mülkiyet ve Çalışma Bakanı), Khudadat bey Melikaslanov, Jamobey Hajinski (Yollar, Posta ve Telgraf Bakanı), Jamo bey Hajinski, Mammad Hasan Hajinski, Nariman Narimanbeyli, Heybatgulu bey Mammadbeyov (eyalet müfettişi), A.Ashurov, Mirza Asadullayev (Ticaret ve Sanayi Bakanı), (Maliye Bakanı), G.Lizgar (Gıda Bakanı) (M.H. Velili, 1993, s. 12-23).

1918-1920'de, ADR hükümeti, ekonomiyi restore etmek için çalışmalar yapmıştır. Ülkenin idari-bölgesel yapısında değişiklikler yapıldı, mali işler düzenlendi. Ayrıca, Bakü- Batum petrol boru hattı restore ediliyor ve Bakü-Culfa demiryolu inşaatı hızlandırılıyordu. Köylülere arazi vermek ve ekim ile hasat çalışmalarını birlikte organize etmek amacıyla, 29 maddeden oluşan arazi reformu hakkında bir kanun taslağı hazırlandı ve 21 Şubat 1920'de kamuoyu tartışması için yayınlandı. Tasarıya göre, arazinin mülkiyeti korunurken, arazinin sahipleri tarafından kullanılmayan kısmı, hükümet tarafından satın alınacak ve köylülere dağıtılacaktı. Öte yandan köylülere araziye satın almaları için faizsiz krediler verilecekti (Nadırov, 2005, s. 12-23).

1920-1939'da Azerbaycan'da ekonomik ağın oluşumu süreci yavaş da olsa devam etti. Bu dönemi karakterize eden en büyük şirket, tarımın kolektifleştirilmesiydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllarda, sanayi, ekonominin diğer sektörleri gibi, barışçıl inşaat döneminin gereksinimlerine uyarlanmış ve yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. 1948'de cumhuriyet endüstrisi savaş öncesi bir çıktı seviyesine ulaştı ve savaştan beş yıl yedi ay sonra Azerbaycan sanayisi, barışçıl bir inşaat döneminin gereksinimlerine tamamen uyarlandı ve önemli ölçüde gelişti. 1950'de Azerbaycan'ın sanayi üretimi 1940'a kıyasla %39 oranında artmıştır (Aras: Suleymanov, 2005, s. 13-16).

1.2.2 Azerbaycan Sanayisinin Gelişimi

Azerbaycan sanayisinin gelişiminde, XX. Yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında bölgesel yapının iyileştirilmesiyle birlikte önemli ilerlemeler kaydedildi. 1990'larda inşa edilen endüstriyel tesislerin yaklaşık %60'ı yeniden inşa edilerek işletmeye alınmıştır. Azerbaycan sanayisinin gelişmesinde önemli rol oynayan Sumgayit Boru Fabrikası, alüminyum ve sentez-kauçuk tesisleri, Gence Alüminyum Fabrikası, Dashkasan Cevheri Rafinerisi, Mingachevir Hidroelektrik Santrali ve diğer büyük işletmeler inşa edilmiştir. Böylece, o yıllarda ağır sanayi, enerji, kimya ve petrokimya,

petrol arıtımı, demir ve demir dışı metalürji, enstrüman yapımı ve elektrik mühendisliği gibi çok çeşitli alanların gelişiminin temeli atılmıştır. 50'li ve 60'lı yıllarda büyük ışık ve gıda endüstrisi inşa edilerek faaliyete geçmiştir (Nadirov, 2005, s. 8- 14). İşletmeler, teknik olarak yeniden inşa edildiği için sanayi ve tesisler ülke içinde nispeten daha verimliydi. Yerleşim, geçmişte düşük gelişmişlik düzeyine sahip bölgelerin daha hızlı gelişmesi, küçük ve orta ölçekli şehirlerin iş gücü kaynaklarının kullanımının artırılması için önemli çalışmalar yapılmıştır. Sumgayit, Mingachevir, Ali- Bayramli, Dashkasan, Nahçıvan, Hankendi gibi yeni sanayi kentlerinde ve Guba, Gazakh, Salyan, Neftchala ve diğer şehirlerde endüstrinin gelecekteki daha güçlü gelişiminin temeli kuruldu. Sonuç olarak, cumhuriyet topraklarında üretici güçlerin yeri önemli ölçüde iyileştirildi. Genel olarak Bakü'nün sanayi ürünleri üretimindeki payı 1913'te %91,4'ten %72,8'e düştü. 1960'ların sonuna kadar Azerbaycan'da sanayinin gelişimindeki başarılarının önemini azaltmadan birtakım eksikliklerin ve olumsuz eğilimlerin olduğunu belirtmek önemlidir (Nadirov, Muradov, & Elesgerov, 2003, s. 112- 131). Böylece, 1950'lerin ortalarına kadar Azerbaycan bölgedeki büyük ve güçlü ülkelerden biriydi. Azerbaycan Sovyetler Birliği'ndeki ana hidrokarbon üreticilerinden biri olmuş ve bu yeri 50'li yılların sonlarında Batı Sibiry'a'nın zengin petrol kaynaklarının geniş çaplı gelişimi üzerine zayıflamıştı. Ülkenin bu kompleks gelişimi modern gereksinimlere dayanmaktadır. Güçlü eğitim ve bilimsel potansiyele sahip güçlü bir ağın oluşturulması sonucunda 'Petrol Akademisi' gibi önemli bir isim kazanmıştı. Azerbaycan bu önemli alanın birliğin diğer cumhuriyetlerinde ve dünyadaki bazı ülkelerde gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu nedenle petrol ve gaz rezervleri Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde bu dönem çok önemliydi. Bu kaynakların geliştirilmesinde eski Sovyet devletinin zenginliği ve emperyalist çıkarları önemli bir rol oynadı. Sovyet döneminde, 1990'larda ihraç edilen yüksek kaliteli Azerbaycan petrolünden elde edilen fonlar SSCB'de teknoloji edinmeye ve büyük ölçekli sanayileşme projelerini uygulamaya hizmet ediyordu. Öte yandan, ülkedeki modern ekonominin uzun süre gelişmesi farklı petrol çeşitliliğine sahip olması anlamına geliyordu. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı zaferde Sovyetler Birliği'nin ana petrol üretim merkezi Azerbaycan'ın rolü yüksek idi. Bununla birlikte, dünyanın gelişmiş ülkelerinin kalkınma yolunun gerçekliği iyi bilinmektedir (Veliyev, 2016, s. 11-24).

Azerbaycan ekonomisinde uzun süredir lider bir sektör olan petrol ve gaz endüstrisinin genel kalkınma seviyesinin gelişimi üzerindeki etkisi biraz farklıydı. Daha önce de belirtildiği gibi, ülkede artan petrol ve gaz üretimine olan talep, çeşitli

işletme endüstrilerinin ortaya çıkmasına ve doğrudan yüksek düzeyde gelişimini sağlayan çok sayıda hizmetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uzun zamandır, ilgili sanayi kompleksi, cumhuriyetin brüt sanayi üretiminin yarısından fazlasını oluşturuyordu. O zaman, cumhuriyet ekonomisinin diğer çeşitli doğal kaynakların geliştirilmesi temelinde kapsamlı gelişimini sınırlayan ana nedenlerden biri, gerekli fonların eksikliği idi. Mesele şu ki; eski hükümet, yüksek gelirli petrol endüstrisinin geliştirilmesinden elde edilen büyük kârların ana kontrolörü oldu. Azerbaycan halkı, servetlerinin sonuçlarını, karşılaştıkları sosyal-ekonomik sorunların çözümü için hiçbir düzeyde kullanma yetkisine sahip değildi. Sonuç olarak, ilk bakışta çelişkili gibi görünse de, petrol endüstrisi üretimi artırmak için büyük miktarlarda paraya ihtiyaç duydu ve öte yandan, önde gelen bir endüstri olarak, Azerbaycan SSR ekonomisinin kapsamlı gelişimine gerekli itici güçten yoksun bırakıldı. Petrol ve ilgili endüstriler, Azerbaycan SSR'nin ulusal ekonomisine yapılan toplam sermaye yatırımının büyük bir bölümünü çekti ve bu da o zamanın finansal ilişkileri içinde sanayinin yanı sıra ekonominin, üretimin ve sosyal altyapının diğer sektörlerini de önemli ölçüde sınırlandırdı. Meselenin özü; eski SSCB'nin çoğu Sovyet Cumhuriyeti gibi, Azerbaycan SSR'nin ekonomisinin gelişimini bağımsız olarak yönlendirme gücünden yoksun olmasıdır. Bu nedenle, cumhuriyetin, kendi ekonomisi temelinde, ülke ekonomisinin verimli ve tam gelişmesi için gerekli üretim alanlarını yaratma girişiminde bulunma yeteneği, belirli bir çerçeve içerisindeydi (Aliyev, 1977, s. 33-45).

Azerbaycan, elektrik, petrol ve madencilik ekipmanları, birçok kimyasal madde, üzüm şarabı, konserve, meyve ve sebzeler, pamuk yünü, ipek iplik, yeşil çay vb. üretmektedir. Üretim açısından eski sendika da önemli bir rol oynamıştır. Sonraki yıllarda 1970-1985'te yaratılan üretim potansiyelinin önemli ölçüde zayıflamasına rağmen, şimdi Azerbaycan'ın devlet egemenliği ve ekonomik bağımsızlığının yanı sıra sistematik olarak büyüyen dış ekonomik ilişkilerin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu dönem, sanayi ve tarımda üretimde dinamik bir artış, ekonominin tüm sektörlerinde kalite artışı, cumhuriyetin tüm sendika iş bölümündeki payı ve dış ekonomik ilişkilere katılımı ile karakterize edildi. Başlıca özelliklerinden biri, ekonomik büyümenin tüm önemli göstergelerinin yüksek olmasıydı. Bu dönemde, cumhuriyetin sadece belirli bir grup kaynağı daha verimli bir şekilde kullanıldı, bu da ekonominin birçok sektörünün kapsamlı ve yüksek kalkınması için güçlü bir potansiyel oldu. Bu açıdan, Cumhuriyet ekonomisinin öncü sektörü olan sanayinin gelişimindeki büyük ve niteliksel değişimler dikkat çekmektedir. Her şeyden önce,

Azerbaycan'da sanayi üretimi 30 yıldır hızla büyümektedir (Suleymanov, 2016, s. 5-21).

Sanayi üretiminin büyüme hızı açısından, cumhuriyet eski müttefik cumhuriyetler arasında en gelişmiş ülke haline gelmiştir. 1985 yılında, tüm endüstrilerdeki mevcut üretim kapasitesinin 1970'e kıyasla 2,9 kat artırılmasına izin verildiğini söylemek yeterlidir. Bu artış Beyaz Rusya hariç sendika ortalamasının ve diğer cumhuriyetlerin ortalamalarına göre daha yüksektir. Endüstriyel üretimin büyümesi, modern teçhizat ve teknolojiler temelinde mevcut işletmelerin yeniden inşası ve genişletilmesi, ayrıca birçok yeni modern işletmenin oluşturulması ve aşamalı yapısal değişikliklerin uygulanmasıyla sağlanmıştır. On binlerce yeni iş yaratıldı. Bakü ve Sumgayıt ile birlikte inşaat malzemeleri, hafif ve gıda endüstrileri ile Gence, Mingachevir, Şeki, Lenkeran, Alibayramlı ve diğer orta ve küçük şehirlerde büyük makine fabrikası şubeleri kuruldu. Bütün bunlar, cumhuriyet endüstrisinin sektörel ve bölgesel yapısının önemli ölçüde iyileştirilmesine, önemli sosyal sorunların çözülmesine yardımcı olmuştur (Nadirov, 2005, s. 18-22).

70'li yıllarda Azerbaycan halkı için yeni süreçler başlamıştır. Endüstrinin gelişmesindeki ilerleme bugün endüstriyi dünyadaki bilimsel ve teknolojik devrimler bağlamında canlandırmak ve yeniden yapılandırmak için büyük fırsatlar tanıdı. Azerbaycan Cumhuriyeti gibi stratejik bir konumda olan bir devletin kendi gelişmiş sanayisi olmalıdır. Bu bağlamda, 70'lerde kazanılan deneyimi kullanmalıydı. Sosyalist toplum, kaynak kullanımında serbest piyasa ekonomisine sahip ülkelerin gerisinde kaldı. SSCB'deki durum işgücü verimliliği, malzeme kaynakları ve ürün kalitesi açısından iyi değildi. Bunun nedenleri; kapalı ekonomi, ekonomik teşvik, sisteminin zayıflığı vb. durumlardır. 1970'lerde, zor olsa da ülkede verimliliğe odaklanıldı (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 12- 31). Azerbaycan'da bu sorunun sebebi, sabit varlıkların büyük bir kısmının yoğunlaştığı petrol endüstrisindeki üretim artışının düşük olmasıdır. Cumhuriyetin liderliği, emek verimliliğini ve fon getirilerini artırmak için diğer alanların fırsatlarını daha etkin kullanma ihtiyacını vurguladı. Emek verimliliğini artırmak için kaynakları belirlemek amacıyla somut çalışmalar yapılmıştır. 1960-1970 yılları arasında Azerbaycan SSR'si endüstriyel verimlilik artışı açısından 14. sırada yer aldı. 1980'lerin ortalarında, eski Sovyetler Birliği'nde en üst sırada yer aldı. Azerbaycan SSR endüstrisinin bu gösterge üzerindeki önemli ilerlemesi tüm sendikaya ilgi uyandırdı. Teknik ilerlemeye, malzeme ve işgücü kaynaklarının verimli kullanımına, ekonomik ve maddi teşvik yöntemlerinin iyileştirilmesine, endüstrideki yapısal değişikliklerin daha da hızlandırılmasına, emek

ve üretim organizasyonuna daha fazla dikkat edilmesine önem verilmiştir. Resmi istatistiklerin ve hesaplamaların 1970'lerde Azerbaycan endüstrisinde işçi başına ortalama yıllık üretimin, birliğin birçok ülkesinden daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Bazıları şüpheciydi ve bu şüpheyi ürünlerin eksikliklerine bağladılar (Velili, 1993, s. 14-38). Ek hesaplamalar, açıklamalar, dünya istatistiklerinin kullanımı, uluslararası hesaplama kuralları, Azerbaycan SSR'sindeki işçilerin işgücü verimliliğinin o zaman çok yüksek olduğunu kanıtladı. Cumhuriyette ve sendikada ekonomik yaşamın 1970'lerde olduğundan daha zayıf olduğu 1990'larda dahi, uluslararası örgütler sanayide işçi başına üretim miktarının birçok ülkeden daha yüksek olduğunu tahmin ediyorlardı. İşgücü verimliliğinin 1970'lerde dinamik ve istikrarlı büyümesi Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde çok güçlü bir faktör haline geldi ve bu sorunun stratejik bir yön olarak işlev görmesi için zengin bir gerçek temel oluşturuldu (Nadırov, 2005, s. 12-25).

Hızlı sosyal-ekonomik gelişme ve temel yapısal değişiklikler, önceki dönemlere göre daha fazla sermaye yatırımı gerektiriyordu. Bu fonlar, cumhuriyet liderliğinin haklı talepleriyle hem iç kaynaklardan hem de devletin merkezi fonlarından ödenmiştir. Kural olarak, önceki sendikada, daha büyük bir ekonomik politikanın parçası olarak merkezde sermaye yatırımı kuruldu. Cumhuriyetteki herhangi bir büyük ölçekli sermaye yatırımı için müttefik cumhuriyet başkanı tarafından ortaya konan konu, sendika ve cumhuriyet çıkarlarının çok hassas bir koordinasyonuna odaklanarak, ciddi bir şekilde doğrulandığı için cumhuriyetler bu konuda birçok zorlukla karşılaştı. 1970-1985 yılları arasında, ulusal ekonomiye tüm kaynaklardan 32 milyar ruble yatırım yapıldı ve bu Sovyet yönetiminin (1920-1970) önceki 50 yılına göre 2,2 kat daha fazla idi (Veliyev, 2016, s. 8-14).

Tarihsel açıdan bakıldığında, Azerbaycan kısa sürede endüstrisini hızla geliştirdi ve 218 büyük tesis, fabrika ve üretim tesisi yarattı. Toplamda, bu yıllar içinde inşa edilen sanayi işletmelerinin sayısı, Sovyet yönetiminin son 50 yılında faaliyete geçen yeni sanayi işletmelerinin sayısının yaklaşık %70'i idi. Yeni modern ekipmana dayalı işletmelerin inşası ve mevcut işletmelere yeni ekipman ve teknoloji uygulanması sonucunda Azerbaycan endüstrisinin maddi tabanında ve makine ile emeğin birleştirilmesinden temel niteliksel değişiklikler meydana geldi. Bu yıllarda, sanayinin sabit varlıklarının %67'si yenilenmiş, bu da cumhuriyetin ulusal zenginliğinin önemli bir parçasıydı. Endüstrinin gelişmesinde, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin yönünü ve iş gücü tasarrufunu belirleyen alanların geliştirilmesine öncelik verilmiştir (Velili, 1993, s. 21-38). Ana görevlerden biri; sanayinin yapısını aşamalı

olarak iyileştirmek ve bu alanlarda yeni üretim tesislerini faaliyete geçirerek üretimi ve verimliliği arttırmaktı. Bunun temel amacı, ülkedeki büyüme için elverişli bir doğal temel olan kalkınma için büyük talep gören alanların sanayinin genel yapısında daha geniş temsili tercih etmektir. Bu nesnel ve gerçek koşullara dayanarak, bu yıllarda Azerbaycan'da birçok yeni endüstrinin temeli atıldı. Örneğin; o yıllarda elektronik mühendisliği, radyo endüstrisi, hafif ve gıda endüstrileri için makine ve ekipman üretimi gibi yeni gelişmiş endüstriler Azerbaycan'a girdi. Bakü, “Ev Tipi Klima” Santralinin piyasaya sürülmesi, ülkede elektrik mühendisliği gibi gelecek vaat eden bir alanın geliştirilmesine güçlü bir ivme kazandırdı. Bu veya diğer önlemler, endüstrideki birçok gelişmiş üretim türünün büyüme oranının, endüstrinin ortalama büyüme oranından daha yüksek olması ile karakterize edildi. Örneğin, sanayi üretimi 1971 ile 1985 arasında 2,9 kat artarken, üretim mühendislik sektöründe 5,9 kat, kimya ve petrokimya endüstrilerinde 3,1 kat, gıda endüstrisinde 4 kattan fazla arttı. Sonuç olarak, bu önemli alanların cumhuriyet endüstrisindeki rolü önemli ölçüde artmıştır. Böylece, mühendislik kompleksinin sanayi yapısındaki payı 1970'de %12,1'den 1985'te %16,4'e ve kimyasal, petrokimya, ormancılık ve ağaç işleme sanayi kompleksinde sırasıyla %7,6'dan %8,7, gıda endüstrisi % 18,7'den % 28,9'a yükseldi. Gelişmiş sanayilerin toplam üretim içindeki payı 1970'de %19,3'ten 1980'de % 24,4'e ve 1985'te % 26,8'e yükseldi. Aynı zamanda, çok çeşitli yerel fırsatlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda, bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi belirleyen alanlar daha hızlı bir şekilde geliştirecek ve cumhuriyet endüstrisindeki konumlarını ve rollerini artıracaktı. Tüm bilimsel, teknik, örgütsel, finansal ve ekonomik değişikliklerin ve yapısal değişikliklerin ana görevi, potansiyelini daha fazla kullanarak Azerbaycan sanayisinin daha hızlı ve verimli bir şekilde gelişmesini sağlamaktaydı (Nadrov, 2005, s. 18-31).

Geçen yüzyılın 70'lerinde Azerbaycan'da ilk kez, ekonominin yüksek ve kapsamlı bir gelişimi sağlanmış ve büyük rönesansın temeli atılmıştır. Bu büyük ekonomik büyümenin doğal olarak imtiyazlı bir cumhuriyette değil, ülkenin birçok müttefik cumhuriyetinin en gerilerinden biri olan ve bu nedenle Sovyetler Birliği genelinde Azerbaycan'da gerçekleşmesi önemliydi. Cumhurbaşkanlığının ilk gününden itibaren Haydar Aliyev, ülkenin iktidar çevrelerinin dikkatini ve ilgisini Azerbaycan'daki olaylara yönelterek ekonomik kalkınmada önemli bir dönüm noktası yaratmaya örnek oldu. Bundan yararlanarak ülkenin sanayi, tarım ve diğer bölgelerinin geliştirilmesi için en üst düzey yetkililerin önemli kararları vermesini başardı ve Azerbaycan'a ek malzeme, teknik ve finansal kaynaklar sağladı (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 11-34).

1982 yılı sonuna kadar Haydar Aliyev doğrudan Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma sorunlarının çözümüne öncülük etmiştir. Sovyetler Birliği'nin en yüksek liderliğine davet edildikten sonra bile, 1985 de dâhil olmak üzere cumhuriyetteki ekonominin gelişiminin kontrolünü kaybetmedi. Tüm bu yıllar boyunca (1970-1985) genel ekonomik kalkınmanın ana sonucu; ilk kez çok yönlü yüksek ilerlemesinin temelini atılmasıydı. Azerbaycan'ın ulusal ekonomik kompleksi petrolün yanında Cumhuriyetin diğer kaynaklarından ve ekonomik kalkınmanın diğer faktörlerinden tam olarak yararlanarak, emperyalist dönemin uzun soluklu kurallarına ve gereksinimlerine rağmen kendi ölçek ve önem seviyesine ulaştı (Nadirov, Muradov, & Elesgerov, 2003, s. 8-22). Sonuç olarak, cumhuriyet ekonomisinin işlevsel gelişiminin yönü, o çevre için mümkün olan uyumlu çalışmayı ve yaşamın diğer önemli sorunlarının çözümünü sağlamıştır. Her şeyden önce, birçok açıdan başka yerlere bağlı olan Azerbaycan ekonomisinin geniş işlevselliği ve verimliliği sağlanmış ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası ekonomik işbirliğine daha aktif katılımı için gereken işlemler yapılmıştır. Bu, cumhuriyetin çoğu üründe kendi kendine yeten bir ülke olarak gelişmesiyle birlikte yapıldı. Böylece, Azerbaycan ekonomisinin işlevsel durumu kısa bir süre önce yapay olarak kınanmış zayıf bir tarım-sanayi durumundan, kapsamlı bir şekilde güçlü bir sanayi-tarım cumhuriyeti seviyesine yükseltilmiştir (Nadirov, 2005, s. 14-23).

Azerbaycan'ın potansiyelini bilen Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, SSCB içinde bağımlı bir cumhuriyet olsa da bağımsız ekonomik kalkınma gücünü sağlama olasılığını kanıtlamıştır. Bunun ana kriteri cumhuriyeti, yeteneklerine ve ulusal çıkarlarına uygun olarak geliştirmektir. Totaliter sistemde bu tam olarak sağlanamamasına rağmen, Haydar Aliyev'in kararlı faaliyetlerinden dolayı tüm olası fırsatlar kullanıldı. Ekonominin kısa sürede büyümesi her şeyden önce, yerel koşullara uygun olarak, öncü sektör olan sanayinin geniş ve verimli gelişimini sağlamada büyük öneme sahipti. O zamana kadar, cumhuriyet endüstrisi esas olarak hammaddelerin birincil işlenmesiyle meşgul olduğundan, tek taraflı kalkınmanın bir sonucu olarak büyüme oranı çok düşüktü. Her şeyden önce, sanayinin ulusal çıkarlarını karşılayan yeni üretim alanlarının geliştirilmesine önem verilmiştir (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 16-24). Bu alandaki faaliyet ölçeğine, 1920-1970 yıllarının tamamında ekonomik kalkınmaya 12,9 milyar ruble yatırılmış, 1970-1985'te bu harcama 33 milyar ve 2,6 kat daha fazla olmuştur. Başka bir deyişle Sovyet yönetiminin önceki 50 yılı boyunca, cumhuriyet ekonomik kalkınmaya yılda ortalama 259 milyon ruble harcadı ki çoğu imparatorluğun çıkarlarına hizmet eden petrol endüstrisinin gelişimine harcanmıştı ve

16 yıl boyunca yıllık ortalama yatırım 2,2 milyar. Sonuç olarak, 218 yeni girişim yani Sovyet yönetiminin bir önceki yarım yüzyılında kurulan tüm işletmelerin yaklaşık %70'ine eşitti (Velili, 1993, s. 18-26).

Petrol endüstrisinin yanı sıra, ülkedeki diğer önemli endüstrilerin gelişimine de önem verilmiştir. Bu dönemde 13 büyük makine yapımı işletmesi, ev kliması fabrikası, elektronik bilgisayar fabrikası, kompresör fabrikası, Ali Bayramlı (şimdiki Şirvan) enstrüman üretim tesisi vb. 18 inşaat malzemesi büyük panel evlerin inşaat tesisi, demir ve çelik beton ürünleri fabrikaları, cam-ahşap fabrikası, Korgoz taş ocağı, tuğla fabrikaları, kireç fabrikası vb. 104 işletme gıda, öğütme ve tahıl endüstrisi, konserve, şarap, et-süt, fırın, şekerleme, karamel ve makarna fabrikaları, "Sıcak su" maden suyu dolum tesisi, çay fabrikaları vb. hafif sanayi 18 işletme porselen sofras fabrikası, ayakkabı fabrikaları, yün birincil işleme tesisi, halı dokuma fabrikaları, donanım fabrikası vb. kimya, kâğıt endüstrisinde 3 işletme plastik işleme tesisi, kauçuk teknik ürünler fabrikası, vb. enerji endüstrisi 5 işletme Azerbaycan Devlet Bölgesi Elektrik Santrali, Şemkir ve Sarsang Hidroelektrik Santralleri vb. diğer sektörlerden 10 işletme Gence Demir Dışı Metaller İşleme Tesisi, çeşitli matbaalar, seramik ve ürün tesisleri vb. inşa edilerek faaliyete geçirilmiştir (Abbasov, 2005, s. 8-36).

Sonuç olarak, sadece 1970-1980 yılları arasında cumhuriyetteki sanayi üretimi hacmi 2.7 kat (önceki 30 yıla göre 2 kat daha fazla) ve 1970-1985 yıllarında 2,9 kat artmıştır. Önemli tarım ürünlerinin üretim hacmi arttı. Örneğin üzüm üretimi 2 milyon tonu, pamuk 1 milyon tonu ve koza 6.000 tonu geçti (Eliyev, 2001, s. 22- 31). Bir bütün olarak gayri safi tarımsal üretim hacmi, daha elverişli alanlarda cumhuriyetin farklı doğal ve ekonomik koşullarına daha uygun olan bitki alanlarının merkezileştirilmesi ve uzmanlaşması, ekilebilir alanların sulama koşullarının iyileştirilmesi ve tarım kültürünün arttırılması, üretimin malzeme ve teknik tabanının güçlendirilmesi ile 3 kat arttı. Ulaşımın gelişimi esas olarak yeni demiryolu hatlarının inşasından kaynaklanmaktadır (Yevlah-Agdam, Agdam-Khankendi, Yevlah- Balaken) ve karayolu ağının genişletilmesi ve iyileştirilmesi sonucunda yük ve yolcu trafiğinde önemli bir artış oldu. Azerbaycan'da o zamanlar büyük bir şantiye haline gelen birçok genel ve uzmanlaşmış inşaat organizasyonu kuruldu. Alınan tedbirlerin bir sonucu olarak, Azerbaycan uzun zamandır Rus işgalinde olduğundan, ekonomisi eski SSCB'nin tek bir ulusal ekonomik kompleksinin bir parçası olarak kuruldu ve yapısı o ülke ekonomisinin gereksinimlerine tamamen uyarlandı (Aliyev, 1977, s. 14-38).

1.2.3 Sovyetler Birliği'nin Genel Çıkarları Doğrultusunda Gelişen Azerbaycan

Sovyetler Birliği'nin genel çıkarları doğrultusunda gelişen petrol endüstrisine büyük miktarda kaynak tahsisi nedeniyle Azerbaycan'ın diğer gerekli bölgelerine çok az yatırım yapılıyordu. Ulusal ekonomik sistemin düzgün işleyişı, merkeziyetçilik bağlamında sınırlıydı. Bu nedenle, uzun zamandır Azerbaycan ekonomisi, tek taraflı bir kalkınma trendi ile karakterize edilmiştir. Bu, diğer kaynaklarının verimli kullanılmasına ve çözülmemiş birçok sosyal sorunun ortaya çıkmasına neden oldu. 1950'lerde ve 1960'larda, Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerindeki zengin petrol rezervlerinin keşfi nedeniyle Azerbaycan petrolüne ilgi önemli ölçüde azaldı (Nadırov, 2005, s. 15-32). Ülkedeki petrol endüstrisini ve ilgili endüstrileri geliştirme çabaları da yavaşlamış ve bu endüstrilerin gelişiminin zayıflaması, ekonominin büyüme hızı üzerinde olumsuz bir etki yaratmaya başlamıştır. 1950'lerde ve 1960'larda petrol üretimini artırmak için Kur-Araz ovalarındaki yeni petrol sahalarının faaliyetine başlandı. Ancak bunların hepsi Azerbaycan'da petrol üretimini savaş öncesi seviyelere getirmedi. Ülkenin zengin doğal mineral kaynaklarını, enerjisini, cevher kaynaklarını üretime, demirli metalürjiye, petrokimyaya, elektrik mühendisliğine ve enstrüman yapımı gibi birçok önemli endüstriye çekmek için bir dizi önlem alındı. Ancak bu çalışma da çok yavaştı ve cumhuriyetin tarımsal ve turizm olanaklarından çok az faydalandı. Azerbaycan endüstrisinin tarihsel olarak oluşturulmuş sektörel yapısının, çok fazla sermaye gerektiren ancak nispeten düşük verimlilik gerektiren alanların (örneğin yakıt ve enerji, vb.) geliştirilmesi ile karakterize edildiği unutulmamalıdır. 1970 yılında, Azerbaycan SSR'sinde sanayinin ana üretim varlıklarının %70'i ve üretimin sadece %40'ı yakıt, enerji, metalurji ve kimya endüstrilerinden elde edildi. Sanayi üretiminin sadece %22'sini oluşturan yakıt endüstrisi, o zamanlar sektöre yatırım yapılan tüm sermayenin %50'sinden fazlasını oluşturuyordu. Üretici güçlerin konuşlandırılmasındaki ilerleme de tatmin edici değildi ve en önemlisi, üretici güçlerin bir bütün olarak konuşlandırılmasında ciddi hatalar yapıldı. Büyük tesislerin ve işletmelerin çoğu genellikle Bakü ve Sumgayit'te inşa edilirken, diğer şehirlerde ve bölgelerde inşaatları sınırlıydı, bu da küçük ve orta ölçekli şehirlerde işgücü kaynaklarının kullanımını azaltarak ülke nüfusunun sermayeye akmasına neden oldu (Abbasov, 2005, s. 75-114). Sovyet döneminde 1970'lere kadar Bakü'nün nüfus artışı açısından eski Sovyetler Birliği'nin başkentlerinden biri olması tesadüf değildi. 1970 yılında, ülkedeki 60 şehrin dördü (Bakü, Sumgayit, Gence, Mingeçevir) toplam kentsel nüfusun % 63'üne, geri kalanı ise % 37'sine ev sahipliği yaptı (Mehdiyev, 2001, s. 12-

18). Bu, Bakü'deki konut ve diğer sosyal tesislere olan ihtiyacı karşılamadaki zorlukları artırdı. Birçok küçük kasaba ve idari bölge merkezi, emek ve doğal kaynakların kullanımında ve çevre köylerin nüfusunun kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamada yeterli bir rol oynayamadı. Makine yapımı ve metal işleme, ormancılık ve ağaç işleme, ışık, gıda ve inşaat malzemeleri endüstrilerinde, özellikle yükseköğrenime sahip olanlarda, çalışanlar, ortalama birliğin ve bir dizi diğer müttefik cumhuriyetin gerisinde kalmıştır. Bütün bunlar, cumhuriyetin yeteneklerini ve çıkarlarını göz önünde bulundurarak Azerbaycan endüstrisinin gelişim hızını ve verimliliğini arttırmayı, sektörel ve bölgesel yapıyı iyileştirmeyi önemli bir görev haline getirmiştir. Ekonomik kalkınma hızı, verimlilikte keskin bir düşüş, ekonominin yönetimindeki zayıflık, birçok kilit endüstrinin yokluğu veya zayıf gelişimi, sermayenin kötüye kullanılması sanayinin bölgesel organizasyonunda ilerleme 1960'ların yavaş ilerlemesi, cumhuriyet ekonomisinin özellikle de önde gelen sanayilerinin, tarımsal sanayi kompleksinin durgunluk döneminde ve uzun vadeli bir düşüş döneminde olduğunu göstermiştir (Nadırov, 2005, s. 22-31).

Sovyet işgalinden sonra Azerbaycan'ın genel sosyal-kültürel yaşamında ve sosyal- ekonomik gelişmesinde bazı olumlu değişiklikler oldu. Bu bağlamda, XX. yüzyılın ikinci yarısı, Azerbaycan'daki yaşamın tüm alanlarında bir dönüm noktasının başlangıcına işaret ediyordu. Haydar Aliyev'in Temmuz 1969'da Azerbaycan'da iktidara gelmesiyle birlikte, totaliter bir rejim altında daha fazla ulusal çıkarları sürdüren Azerbaycan ekonomisinde ilerici değişiklikler oldu (Suleymanov, 2016, s. 26-28). Göreve başladıktan bir aydan az bir süre sonra Haydar Aliyev, cumhuriyetin ekonomisindeki uzun vadeli zor durum hakkında, o tarihte cumhuriyetin en üst organı olan Komünist Parti Merkez Komitesinin genel kurulunda derin bilgi ve büyük istihbarat içeren kapsamlı bir analiz raporu ile bir açıklama yaptı. Cumhurbaşkanı halkı bu geri kalmışlığın üstesinden gelmek için özverili bir şekilde çalışmaya, halkın kendi farkındalığını ve ulusal düşüncesini uyandırmaya çağırdı. Haydar Aliyev, ekonomik gelişmeyi görmek için önceki yüzeysel yöntemleri ve test edilmemiş güvenilir olmayan yöntemleri üretimin geliştirilmesine yönelik geleneksel olmayan yaklaşımları kesin olarak kabul etmedi. Haydar Aliyev, ekonominin bir bütün olarak büyümesini sağlamak için, kilit alanlarının her birinin temel gelişim ilkelerinin temel gereksinimlerini doğru bir şekilde tanımlamayı hedefledi (Hetemov, 2016, s. 12-17).

Azerbaycan ekonomisinde uzun süredir lider bir sektör olan petrol ve gaz endüstrisinin genel kalkınma seviyesinin gelişimi üzerindeki etkisi biraz farklıydı. 1950'lerde ve 1960'larda, Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerindeki zengin petrol

rezervlerinin keşfi nedeniyle Azerbaycan petrolüne ilgi önemli ölçüde azalmıştır. Ülkedeki petrol endüstrisini ve ilgili endüstrileri geliştirme çabaları da yavaşlamış ve bu endüstrilerin gelişiminin zayıflaması, ekonominin büyüme hızı üzerinde olumsuz bir etki yaratmaya başlamıştır. 1950'lerde ve 1960'larda petrol üretimini artırmak için Kur-Araz ovalarındaki yeni petrol sahaları faaliyete geçti (Aliyev, 1977, s. 6-14). Ancak bunların hepsi Azerbaycan'da petrol üretimini savaş öncesi seviyelere getirmedi. Ülkenin zengin doğal mineral kaynaklarını, enerjisini, cevher kaynaklarını üretime, demirli metalurji, petrokimya, kimya, elektrik mühendisliği ve enstrüman yapımı gibi birçok önemli endüstriye çekmek için bir dizi önlem alınmıştır. Ancak bu çalışma da çok yavaştı ve cumhuriyetin tarımsal ve turizm olanaklarından çok az faydalandı. Azerbaycan endüstrisinin tarihsel olarak oluşturulmuş sektörel yapısının, çok fazla sermaye gerektiren ancak nispeten düşük verimlilik gerektiren alanların (örneğin yakıt ve enerji, vb.) geliştirilmesi ile karakterize edildiği unutulmamalıdır. 1970 yılında, Azerbaycan SSR'sinde sanayinin ana üretim varlıklarının %70'i ve üretimin sadece %40'ı yakıt, enerji, metalurji ve kimya endüstrilerinden elde edildi. Sanayi üretiminin sadece %22'sini oluşturan yakıt endüstrisi o zamanlar sektöre yatırım yapılan tüm sermayenin %50' sinden fazlasını oluşturuyordu (Agameliyev: Sukurov, 2010, s. 410-421). Üretici güçlerinde ilerleme de tatmin edici değildi ve en önemlisi, üretici güçlerin bir bütün olarak konuşlandırılmasında ciddi hatalar yapıldı. Büyük tesislerin ve işletmelerin çoğu genellikle Bakü ve Sumgayit'te inşa edilirken, diğer şehirlerde ve bölgelerde inşaatları sınırlıydı, bu da küçük ve orta ölçekli şehirlerde işgücü kaynaklarının kullanımını azaltarak, ülke nüfusunun sermayeye akmasına neden oldu. Sovyet döneminde 1970'lere kadar Bakü'nün nüfus artışı açısından eski Sovyetler Birliği'nin ilk başkentlerinden biri olması tesadüf değildir. 1970 yılında, ülkedeki 60 şehrin dördü (Bakü, Sumgayit, Gence, Mingeçevir) toplam kentsel nüfusun %63'üne, geri kalan %37'sine ev sahipliği yaptı. Bu, Bakü'deki konut ve diğer sosyal tesislere olan ihtiyacı karşılamadaki zorlukları artırmıştır (Nadırov, 2005, s. 8-17).

70'lerde ve 80'lerin ilk yarısında Azerbaycan, hem bir bütün olarak cumhuriyet ekonomisinin hem de bölgelerin gelecekteki hızlı gelişimini sağlayabilecek üretim, bilimsel, teknik ve personel potansiyeline sahipti. Eski SSCB nüfusunun sadece %2,5'ine ev sahipliği yapan Azerbaycan, birçok büyük sanayi ürününün üretimi için sendika sektöründe nispeten yüksek bir konuma sahipti (Aras: Suleymanov, 2005, s. 16-22). Böylece, 1980'lerin ortalarında, 1970-1985'te dalgıç pompaların tüm üretimi dahil olmak üzere, birliğin petrol sahası ekipmanı üretiminin %70'i, elektrikli kaynak

ekipmanının %10.5'i, kauçuk sodanın %7.8'i, şarap ürünlerinin 1/3'den fazlası, tüm ev klimaları, buzdolaplarının % 5,7'si, pamuk ipliğinin % 9,6'sı, ipek hammaddelerinin %11,7'si Azerbaycan'ın payına düşmüştür (Aras: Suleymanov, 2005, s. 12-23). Eski SSCB'de çalışan başına sabit varlıkların değeri 1980'de 13.3 bin ruble, 1985'te 17.8 bin ve 1990'da 24.2 bin ruble iken, Azerbaycan'da bu rakamlar çok daha yüksekti. Sonraki yıllarda 19,5 bin ruble, 24,5 ve 33,4 bin ruble oldu. Azerbaycan SSR fonları ve ondan gönderilen hammaddeler ile çalışan birçok işletme Ukrayna, Rusya ve diğer cumhuriyetlerde faaliyet gösteriyordu. Bu gibi gerçekler 1980'lerin ortalarında Azerbaycan'ın güçlü bir üretim potansiyeline sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin; 1980'lerde Azerbaycan'dan sendika fonuna tahsis edilen ürünlerin Azerbaycan'a ithal edilmelerinden bu yana yılda ortalama 2,0 milyar ruble ve daha fazla olduğu görülmektedir (Abbasov, 2005, s. 16-24).

Azerbaycan uzun zaman eski Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak, ekonomisi eski SSCB'nin tek bir ekonomik kompleksinin bir parçası olarak kuruldu ve yapısı tamamen bu birliğin ekonomisinin gereksinimlerine ayarlandı. Azerbaycan'ın ekonomisini Sovyet rejimi altında dahi yüksek bir kalkınmaya yükseltmek için fırsatları ortaya koymak kısmen mümkün oldu. Petrol endüstrisinin uzun süredir egemen olduğu Azerbaycan ekonomisinin hızla gelişen çeşitlendirilmiş yapısı sonucunda cumhuriyetin üretim potansiyeli daha da artmıştır. Bu dönemde ülkedeki petrol üretimindeki belirgin düşüşler de (Rusya'daki yeni zengin petrol sahalarının keşfi ve sömürülmesi sonucunda) endüstrinin genel büyüme oranını azaltmadı (Nadirov, 2005, s. 12-26). Resmi istatistiklere göre, petrol üretimi 1969'da 20,4 milyon tondan 1982'de 12,9 milyon tona ve 1985'te 13,1 milyon tona düştü. Bu dönemde Azerbaycan sanayisinin toplam hacmi neredeyse üç katına çıkmasına rağmen, işletmelerinde çalışanların sayısı 118.000 kişi arttı. Bu, esas olarak Azerbaycan'ın diğer önemli doğal kaynaklarının etkin gelişimi ve cumhuriyetin iç ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan alanların daha büyük ölçekli gelişmesiyle başarıldı. O zaman demir dışı metalurji, makine mühendisliği ve metal işleme, gıda ve hafif endüstrilerin payı %52,8'den %64,5'e yükselirken, akaryakıt endüstrisinin Azerbaycan sanayi yapısındaki payı 22,3'ten %11,3'e düştü. Ayrıca, bu dönemde işgücü kaynaklarının hızla büyüdüğü Azerbaycan için, ortalama sanayi istihdamı düzeyinde önemli bir artış olmuştur. Bu alanların yaygın gelişimi, emek kaynaklarının daha verimli ve tam kullanımı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir ve 119.000 çalışanı olan bir makine yapımı endüstrisi, 103.000 çalışanı olan bir hafif sanayi ve 46.000 çalışanı olan bir gıda endüstrisi olarak hizmet vermiştir (Aras: Suleymanov, 2005, s. 15-21).

Azerbaycan'da büyük gelişme fırsatlarına sahip önemli alanlar özellikle hızlı büyümeleriyle ayırt edildi. Ekonominin diğer sektörlerinde önemli kalite değişiklikleri meydana gelmiştir. Örneğin, yerel kaynakların doğru ve verimli kullanımının en açık örneği tarımsal ürünlerin geliştirilmesinde açıkça görülebilir. Böylece, mahsul üretiminde, daha önce belirttiğimiz gibi, tarlaların düzgün yerleştirilmesi, yüksek tarımsal-teknik önlemlerin uygulanması ve tarım kültürünün artması nedeniyle verimliliklerinin artması sonucu, toplam ekin verimi, arazi parsellerinin 1,2 kat genişlemesi karşılığında 3 kat artmıştır. Aynı şey hayvancılıkta da olmuştur. Sığır hayvancılığının iyileştirilmesi, modern büyük hayvan komplekslerinin oluşturulması, yem bitkilerinin genişlemesi, hayvancılık hacminin yaklaşık % 20- 25'lik bir artış karşılığında %80'den fazla artması vb. Ekonominin tüm alanlarındaki başarılar, ulusal geleneklere uygun olarak cumhuriyet nüfusunda istikrarlı bir artışa ve ayrıca nüfusun maddi refahının (geliri 2,5 kat arttı) ve kültürel yaşamın gelişmesine yol açmıştır. Resmi verilere göre, nüfus 1969'a kıyasla 1985'te 1.551 kişi arttı ve yıllık ortalama yaklaşık 100.000 kişi büyüdü. Kişi başına doğal artış yılda 18 ila 20 arasında değişmektedir (Nadirov, Muradov, & Elesgerov, 2003, s. 21-26).

Genel olarak, geçen yüzyılın 70 ve 80'lerinde Azerbaycan'ın büyük başarıları Sovyetler Birliği'nde yankı buldu. Haydar Aliyev döneminde, fırsatların doğru ve etkin kullanımı Azerbaycan ekonomisini kısa sürede yüksek ve kapsamlı bir gelişmeye ulaştırmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Sovyet sistemi altında, Azerbaycan ekonomisinin gelişiminden faydalanan imparatorluklar olmuştur. Nispeten yakın döneme bakılırsa, Sovyet devletinin ilk günlerinde, cumhuriyetin petrol endüstrisinin yüksek gelişiminden elde edilen büyük gelirlerin, ülkenin tam sanayileşmesi ve genç devletin güçlendirilmesi için önemli olduğu görülebilir. Daha sonra, geçen yüzyılın ikinci yarısında, emperyalist rejimin azalan ekonomik durumunu iyileştirme girişimi anında, bir dizi üretim tesisi petrol mühendisliği ekipmanı, klimalar vb. hafif sanayinin güçlü gelişmesi, hammadde üretimi, şarap, konserve gıda vb. sonucunda imparatorluk büyük ölçüde bu eyalete bağımlı hale geldi. Nispeten küçük Azerbaycan Cumhuriyeti, bir dizi endüstriyel ve tarımsal ürün üretiminde Sovyetler Birliği'nde ilk sıralarda yer almıştır (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 12-28). Sovyet Birliğinde emperyalist liderlerin ülkeyi kurtarmak için seçtiği ve zaten yönetim yolunu kaybetmekte olan araçlardan biri, Azerbaycan'ın yüksek kalkınma deneyimini ülke geneline yayma girişimidir. Bu amaçla Azerbaycan'ın başarı deneyiminin diğer müttefik cumhuriyetlerde inceleneceği ve uygulanacağı umulmaktaydı. Bu uzun soluklu yarışmalarda, ülkenin geçici bayrakları ve nakit ödülleri yarışmayı kazanan Azerbaycan'a verildi. Her ne kadar bu

önlemler bazı cumhuriyetlerde ekonominin gelişmesinde belirli bir canlanmaya neden olmuş olsa da, açık nedenlerle ülke çapında beklenen sonuçlara ulaşamamıştır. Azerbaycan düşmanı olan Gorbaçov'un önderliğinde ve bir devlet adamı, politikacı olan Sovyet ülkesi bir bütün olarak iflas etti ve çöktü (Hetemov, 2016, s. 14-18).

Haydar Aliyev, bağımsız kalkınmanın gerçekliğini, totaliter bir rejim ortamında Azerbaycan'a getirilen haksız kısıtlamaların ortasında cumhuriyetin zengin kaynaklarını kullanmak için sadece birkaç fırsat temelinde açıklamıştır. Bu yükseliş, Sovyetler Birliği'nin varlığı bağlamında dahi, Azerbaycan halkının ulusal öz bilinçte özgürce yaşama arzusunu uyandırdı. Bu nedenle, gelişme tarihinde ilk kez, Azerbaycan ekonomisi, bu alanda dünyadaki genel kalkınma trendlerine önemli ölçüde yaklaşan yüksek kapsamlı büyüme düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte, Sovyet sisteminin bilinen ciddi sonuçları nedeniyle Azerbaycan, büyük potansiyelini tam olarak gerçekleştiremese de büyük kısmını gerçekleştirebilmiştir (Mehdiyev, 2001, s. 8-19).

Ulusal dayanışma ve kararlılıkla, son zamanlarda Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev önderliğinde Azerbaycan'ın ilerlemesine tanıklık eden ülke halkı, onu iktidara getirmeyi başardı. O andan itibaren, yıllar sonra ulusal bağımsızlığını bir liderin önderliğinde restore eden halk, bağımsız genç devleti yıkımdan kurtarmıştır. O andan itibaren, Azerbaycan ekonomisinin ciddi durgunluğunun üstesinden gelmek, büyümesi için sağlam bir temel atmak ve tarihte tüm üretim alanlarının yeniden canlanmasıyla işaretlenmiş bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Aslında bu aşama, zor yaşamsal koşulların etkisi altında devam etmiştir. Her şeyden önce, bağımsızlık döneminde yabancı devletlerin doğrudan yardımı ile Azerbaycan'a yönelik Ermeni saldırganlığı sonucu, 1,2 milyon mültecinin ve yerinden edilmiş kişinin konut sorunlarını çözmek için çok fazla para (4,5 milyar manat) harcanmıştır (Nadırov, 2005, s. 8-21). Bakım talebinin ülkeyi ek faaliyetler yapmaya zorladığı koşullarda cumhuriyetin ekonomik kalkınması sağlandı. Öte yandan, her şeyden önce, son derece zor olan ekonomik durum, gelişiminin önemli yönlerinden biri olan dış ekonomik ilişkilerin bozulması, zaten çökmekte olan Sovyet ekonomik sisteminin işe yaramazlığı, genel perakende ortamında yeni pazar ekonomik ilişkileri kurma arzusu, insanların bu yeni gereksinimler için iyi hazırlıklı olmalarını sağlamak, vb. ile ülke ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu kadar zor bir durumda olmasına rağmen ekonomi, hızlı bir gelişme yoluna girmiştir. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Azerbaycan'da güçlü sosyal-politik istikrarın kurulmasından hemen sonra, ekonomiyi restore etme ve kademeli gelişimini sağlama görevini üstlenmiştir (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 12-16).

Çok uzun bir tarihe sahip olan Azerbaycan'ın eski ülkesinin ekonomik durumu hakkında hala çok az bilgi olmasına rağmen, kapitalizmin gelişiminin başlangıcına denk gelen köleleştirme döneminin ekonomik durumu hakkında daha geniş bir fikir vardır. Sovyet yönetiminin uzun döneminde, Azerbaycan ekonomisinin gelişimi bu sistemde bulunan genel politik inançlar ortamında değil, aynı zamanda bu ülkeye karşı olumsuz bir tutumda bariz nedenlerle önyargılı talepler içinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın bazı önemli bölgelerinin, Sovyet rejiminin çıkarları doğrultusunda, zengin yerel kaynakların kullanımına dayalı olarak geliştirilmesi, imparatorlukların da buna bağlı olduğu izlenimini yaratmıştır. Bu nedenle imparatorlukların, bir zamanlar topraklarının bir parçası olarak işgal edilen Azerbaycan'ı tekrar işgal etme arzularının da güçlendiği görülmektedir (Eliyev, 2001, s. 21-24).

1.2.4 Haydar Aliyev'in Azerbaycan Ekonomisinin Gelişim Tarihindeki Yeri

Haydar Aliyev, 1969 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin genel sekreteri seçilerek Azerbaycan ekonomisinin gelişim tarihinde kapsamlı ve uzun vadeli bir gelişme yaşatmıştır (Gürbanlı,2019). Cumhuriyetin dinamik gelişimi, endüstrinin gelişimi ve verimliliğinin artırılması, tarımsal-endüstriyel kompleksin özel alanlarının gelişimi ve bölgesel iş bölümündeki yeri için karmaşık programların geliştirilmesi, uygulanmasında ve bu faaliyetlerde inisiyatif kullanmıştır (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 8-21). Ekonomi, tüm ülkelerin kalkınmasının özüdür. Ekonomisi zayıf olan bir devlet asla güçlü sayılamaz. O halde devletin gelişmesinin ekonomik kalkınmasına bağlı olduğu söylenebilir. Azerbaycan ekonomik kalkınma için tüm olanaklara sahiptir. Azerbaycan'da ekonomik gelişme, kendi gelişme yöntemine göre farklılık göstermektedir. Azerbaycan yönetiminin ilk döneminde (1969-1982) Haydar Aliyev, ekonominin canlanması ve hızlı gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Haydar Aliyev'in başkanlığı döneminde ülkenin bağımsız ekonomisinin oluşturulması, tutarlı sosyal-ekonomik reformların uygulanması, bu sektörün sürdürülebilir kalkınmasını sağlayacak yasal çerçevenin oluşturulması ve iyileştirilmesi için yapılan çalışmalar Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasına önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın kalkınma düzeyi SSCB ülkelerinden önemli ölçüde farklıydı. Haydar Aliyev Azerbaycan Komünist Partisi genel başkanlığına seçilmeden önce Azerbaycan ekonomisi durgun ve düşüşteydi. Her alanla birlikte ekonomideki bu gelişme Azerbaycan'ı diğer ülkelerden ayırıyordu (Mustafayev, 2013). Haydar Aliyev,

seleflerinin üstlenmediği görevlerle karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyetin ekonomisini kökten değiştirmek, onu güçlü devletin hammadde tüketicisinden modern ekipman ve teknolojiyle donatılmış gelişmiş, modern bir sanayi üssüne dönüştürmek, tek kültürlü tarımı geliştirmek, Bakü'nün müreffeh şehri imajını yeniden canlandırmak, Azerbaycan'ın tüm köylerini canlandırmak, Azerbaycan nüfusunun sosyal, kültürel ve eğitim düzeyini yükseltmek, yurt dışında yaşayan yurtttaşlarla bağlarını güçlendirmek gibi çalışmalar bu görevlerin arasında sayılabilir. Bu faaliyet alanında Haydar Aliyev Azerbaycan'daki endüstri talimatını değiştirdi. Azerbaycan'ın tüm sektörleriyle birlikte sanayinin profilinde ve işleyişinde yeni yöntemler kullanıldı. Bu ülkelerde ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın birçok bölgesinde bu alanda çalışmalar yapmıştır (Aliyev, 2020).

Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in 1969-1982 faaliyetlerinin ilk günlerinde yaşanan hızlı gelişme bir gerçektir. O dönemde Azerbaycan sadece sanayide değil, tarımda da kendi gelişimine sahipti. Azerbaycan, özellikle SSCB'de tarımın gelişmesi açısından öne çıkmıştı. Azerbaycan bu dönemde pamuk hasadı, üzüm ve sanayi mahsullerinde ön sıralarda yer alıyordu. Haydar Aliyev'in faaliyeti sırasında Azerbaycan en büyük; üzüm, sebze, tütün ve çay üreticisi oldu. Bu gelişme Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde göze çarpıyordu. Ağcabadi ilçesinin tahıl ve pamuk hasadındaki başarısı bunun açık bir örneğidir. Azerbaycan'da o dönemde 100.000 tondan fazla pamuk toplanması, Azerbaycan'ı kendi yetkisi altındaki diğer ülkelerden ayıran SSCB'de en yüksek olanıydı (Gürbanlı, 2019). Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarının verimli kullanılması ve artması Azerbaycan ekonomisinin güçlenmesine ivme kazandırmıştır. Aynı zamanda Haydar Aliyev döneminde, petrol ve gaz sektöründe de pek çok adım atıldığı görülmektedir. O dönemde petrolle ilgili birçok endüstri kurularak faaliyete geçirilmiştir. Petrol mühendisliği alanındaki ürünlerin yüzde 70-80'i Sabunchu bölgesi işletmeleri tarafından üretilmiştir. Haydar Aliyev'in çalışmalarıyla, beş fabrikada eski ekipmanlar yenileri ile değiştirildi ve Bakü İşçi Fabrikası yeniden inşa edildi. Bakü, Sabunchu ve Zabrat Makine Fabrikaları, Balakhanineft Petrol ve Gaz Üretim Müdürlüğü modernize edildi, Haydar Aliyev, inisiyatifiyle iki anıtsal köprü inşa edildi. 1970'ler, petrol endüstrisinin gelişiminde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Haydar Aliyev'in inisiyatifiyle, Bakü rafinerilerinin yeniden inşa edilmesine başlandı. 25 Aralık 1976'da Azerbaycan'ın en büyük petrol rafinerisi (ELOY-AVT) faaliyete geçti. Onun inisiyatifiyle 70'li ve 80'li yıllarda Azerbaycan'da büyük bir açık deniz petrol filosu kuruldu. Haydar Aliyev, 200 metre derinlikte 6.000 metre kuyu sondaj yapabilen Shelf-2 kulesinin işletmeye alınmasına

bizzat katılmış ve zaman zaman çalışmalarını sorgulamıştır (Mustafayev, 2013). 1969-1982 yılları arasında başkanlığı döneminde, SSCB'nin en gelişmiş ülkelerine Azerbaycan da dahil olmak üzere sosyalist model içinde birçok önemli başarıya imza attı. O zamanlar dahi Nahçıvan ekonomisi durgunluk içindeydi. Haydar Aliyev'in izlediği ekonomi politikası Nahcivan'ı bu tehlikeli durumdan kurtarmayı başarmıştır. Nahçıvan'da endüstrilerle birlikte hafif tekstil endüstrilerinin açılması, ekonominin gelişmesinde önemli rol oynadı (Gürbanlı, 2019). Hesaplamalara bakıldığında, Azerbaycan'daki ekonomik ilerlemenin şu anda da göze çarptığı görülmektedir. Haydar Aliyev, Sovyet bürosunda çalışmaya çağrılrsa da Azerbaycan'a ilgisi sonucunda bu gelişmeyi sürdürdü. Ancak XX. yüzyılın sonundan itibaren Azerbaycan ekonomik kalkınmada zayıflamaya başladı. Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanmasına rağmen aynı anda birçok sorun ortaya çıktı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde sosyal-politik ve sosyal-ekonomik sistemin dönüşümü, demokratik bir devlet kurmak ve serbest piyasa ilişkilerine dayalı bağımsız bir ulusal ekonomi oluşturmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu dönemden itibaren hükümet nezdinde devlet bağımsızlığını güçlendirmek; demokratik, yasal ve laik bir devlet inşa etmek; piyasa ekonomisi sistemine geçiş; ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması; nüfusun güvenliğini ve sosyal-ekonomik refahını iyileştirmek, vb. bunun gibi birçok ciddi ve önemli görevler belirlenmiştir (Mustafayev, 2013). Sovyet rejimi tarafından 70 yılı aşkın süredir uygulanan Sovyet tarzı bir ekonomi üzerinde çalışan Azerbaycan, bağımsız ve gelişmiş bir devlet olarak piyasa ekonomisine geçmek ve özgür, bağımsız bir ekonomi başlatmak zorunda kaldı. Fakat bu çok kolay olmadı. Azerbaycan'ın siyasi arenada yaşadığı sorunlar, savaşın başlaması ve ülkede yaşanan kaos, iktidar için siyasi çatışma, ekonomik gelişmenin hızlanmasını engelleyen başlıca nedenlerdi. Ülkede ekonomik gelişme ve yaşam standartlarının iyileştirilmesinden çok, güç mücadelesi vardı. Azerbaycan'ın doğal kaynaklarına kendiliğinden el konulması ve ülke içindeki iktidar mücadelesi, Ermeni ayrılıkçı güçleriyle savaş ülke ekonomisini zayıflatıyordu (Budaqov, 2019).

1991-1995, Azerbaycan ekonomisinin ekonomik kaos ve durgunluk dönemi olarak nitelendirilir. Yeni bağımsızlığını kazanan ülke için savaş beklenmedik bir durumdur. Ülkede yaşanan bu savaş hem bütçeyi zayıflattı hem de yeni ekonomik sorunlar yarattı. 3 Ekim 1993'te halkın istek ve iradesi sonucunda Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı oldu (Gürbanlı, 2019). Ülkenin bağımsızlıktan bu yana ekonomik gelişimi birkaç aşamaya ayrılabilir. 1991-1995'i kapsayan ekonomik kaos veya durgunluk dönemi. İkincisi, 1996'da başlayan

makroekonomik istikrar ve dinamik ekonomik gelişme dönemi (Babayev, 2014). Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın bu ekonomik kalkınmadaki geri kalmışlığı hızla aşma ve ekonomiyi geliştirme gücüne sahip olduğunu şu sözlerle vurgulamaktadır:

"Cumhuriyetin ekonomisi neredeyse tamamen yıkıldı ve halkın refahı düştü. Bununla birlikte, cumhuriyetin büyük sosyal-ekonomik, bilimsel ve teknik potansiyeli var. Azerbaycan'ın jeopolitik durumu, doğal kaynakları, uzun yıllardır yarattığı sabit varlıkları, cumhuriyetin bu şiddetli krizden çıkmasına olanak sağlamakta, öte yandan, yeni reformlarla piyasa ekonomisine doğru ilerlemektedir" (Mustafayev, 2013).

Haydar Aliyev'in ifade ettiği bu görüşler kısa sürede sonuçlarını gösterdi. Azerbaycan bu ekonomik krizden hızlı bir şekilde çıkmayı başardı. Haydar Aliyev, ekonomik krizden kurtulmak, vergileri ve girişimciliği geliştirmek için bir dizi reform gerçekleştirdi. Birçok iş kaybedilmiş, işsiz sayısı artmış ve savaş nedeniyle yerinden edilenlerin çoğu çalışabilmiş olsa da işsizlik, düşen enflasyon, yükselen fiyatlar, düşen satın alma gücü ve yabancı ülkelerle ekonomik bağların olmaması ekonomik krizin üstesinden gelmesini engelledi. 1993 yılında onaylanan "Azerbaycan'da Girişimciliğin Geliştirilmesi" Devlet Programı (1993-1995), Azerbaycan'da küçük ve orta ölçekli girişimcilerin sayısının artmasında ve yabancı ülkelerle ekonomik ticari ilişkilerin kurulmasında olumlu bir etki yapmıştır (Veliyev, 2016). Haydar Aliyev'in izlediği bu politika tek bir alanı değil pek çok alanı kapsadı. Haydar Aliyev tarımı geliştirmek için birçok reform gerçekleştirmiştir. Haydar Aliyev 1994 yılında tarımda yaşanan sorunları çözmek için 9 toplantı yapmış ve tarımdaki sorunlarla bizzat ilgilenmiştir. Toplantıya sadece yönetim organları değil, bilim adamları ve tarım uzmanları da katılmıştır. Bu toplantıdan sonra, tarım reformlarının uygulanması için yasal temel oluşturulmuş, 18 Şubat 1995'te, "Tarım Reformunun Temelleri" ve "Devlet Reformu ve Kolektif Çiftliklere Dair" yasaları kabul edilmiştir (Hetemov, 2016).

Haydar Aliyev'in petrol sahasında da çalışmaları olmuştur. Azerbaycan petrolünün dünya pazarına girmesi ve milli bütçenin petrol gelirleri ile restorasyonu ve güçlendirilmesi, nüfusun yaşam standartlarının iyileştirilmesinde önemli bir adımdır. 20 Eylül 1994'te, Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde Azeri, Çıralı ve Günaşlı sahalarının derin su katmanlarında petrolün ortak geliştirilmesi için Bakü'deki Gülüstan Sarayı'nda ortak bir ürün paylaşım anlaşması imzalandı. Tarihi, siyasi ve uluslararası önemi nedeniyle anlaşma, "Yüzyılın Anlaşması" olarak adlandırılmakta olup yaklaşık 400 sayfa uzunluğunda ve 4 dilde mevcuttur. Yüzyılın sözleşmesinde 8 ülkeden (Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya ve Suudi Arabistan) en ünlü 13 petrol şirketi (Amoko, BP, McDermott, Yunocal, SOCAR,

LUKoil, Statoil, Exxon, Türkiye Petrolleri, Penzoyl, Itochu, Remko, Delta) anlaşmaya taraf olmuşlardır. Bu anlaşma, Haydar Aliyev'in petrol sektöründeki ilk çalışmalarındandır. Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Azerbaycan'a yabancı sermaye akışı artmıştır. Anlaşmada adı geçen ülkeler Azerbaycan ile her alanda ilişki kurmaya hazırды (Gürbanlı, 2019). Haydar Aliyev'in izlediği bu amaca yönelik politika sonucunda Azerbaycan yavaş yavaş gelişmeye yeniden başladı ve güçlendi. Daha önce de belirtildiği gibi, Azerbaycan'da ekonomik gelişme iki aşamadan oluşuyordu. İlk aşamada bu gelişmeyi düzenlemede bazı zorluklar yaşandı, ancak ikinci aşamada Azerbaycan bu gelişmeyi yeniden canlandıracak güce sahipti. 1995'ten 2003'e kadar süren bu dönem, yapılan önemli anlaşma ve reformlarla bu bağımsızlığı güçlendirmiştir. Böylece Haydar Aliyev'in politikası ve çalışmasıyla yeni bir kalkınma modeli ortaya çıkmıştır: "Yeni Azerbaycan Modeli" (Mustafayev, 2013). Bu gelişme her alanda kendini göstermiştir. Bunlar girişimcilik, tarım, sanayi, petrol endüstrisi, otoyollar, bankacılık, vergilendirme, ulaşım ve diğer alanları içerir. Bu alanların gelişmesi, diğer yabancı ülkelerle ekonomik ilişkilerin güçlenmesine yardımcı oldu. Bu, Azerbaycan'ın kademeli olarak güçlenmesine yol açtı. Haydar Aliyev'in bu konudaki görüşü şöyledir: "Hiçbir ülke, en büyüğü bile kendi içinde ekonomisini geliştiremez". Bu nedenle Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın diğer ülkelerle ekonomik ilişkiler kurması için belirli bir kalkınma alanına sahip olmaya çalışmıştır. Haydar Aliyev'in yarattığı yeni model, Azerbaycan'ın hızlı bir gelişme dönemi olarak 1996 yılından itibaren büyümüştür. Bu dönemde birçok büyük ölçekli anlaşmalar, önemli belgeler ve kanunlar imzalanmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesi ve genişlemesi için farklı zamanlarda devlet tarafından kabul edilen "Azerbaycan'da Küçük ve Orta Ölçekli Girişimciliğe Yönelik Devlet Destek Programı (1997-2000)", "Azerbaycan Cumhuriyetinde Küçük ve Orta Ölçekli Girişimciliği Geliştirme Devlet Programı" (2002-2005) Azerbaycan'da girişimciliğin gelişmesine ivme kazandırdı. Bu devlet programı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından halen sürdürülmektedir (Gürbanlı, 2019).

Azerbaycan'da tarımdaki durgunluk giderilmiş, ülkenin mevcut doğal-ekonomik, teknik-üretim ve bilimsel-teknik potansiyeli ekonomik döngüye aktif olarak dahil edilmiş, tarımsal kalkınma konusunda kabul edilen reformlar bu gelişmeye önemli bir ivme kazandırmıştır. 16 Temmuz 1996'da toprak reformu ile ilgili önemli yasalar kabul edildi. Genel olarak, 1995-2004 yıllarında, tarım sektörüyle ilgili 100'den fazla normatif-yasal kanun kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinde Tarım Sektörünün Geliştirilmesine Yönelik Devlet Programı (2002-2006) 'nın

uygulanması, tarım sektöründe başarıya ulaşmayı mümkün kılmıştır. (Movsumov, 2010).

Haydar Aliyev'in çalışmaları sonucunda vergilendirme alanında pek çok reform yapıldı ve uygulandı. Devlete ait birkaç mülkün özelleştirilmesi, devlete ödenen vergilerin yüzdesinde artışa neden oldu. Birçok alanda özelleştirme, devlete daha yüksek vergilerin ödenmesine ve ulusal bütçede bir artışa yol açtı. Arazi özelleştirilmesi, toprak sahiplerinin arazilerini özgürce işlemesine izin verdi. Vergi ilişkilerini düzenleyen bir dizi kanun; Maden Vergisi Kanunu (1995), Emlak Vergisi Kanunu (1995), İşletmeler ve Kuruluşların Kar Vergisi Kanunu (1996) kabul edilmiş olup halen yürürlüktedir (Babayev, 2014). Mevcut kanunlara (Katma Değer Vergisi Kanunu, Bireylerin Gelir Vergisi Kanunu vb.) birtakım eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır. "Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu" 1 Ocak 2001'de yürürlüğe girmiştir. Tüm bu vergi ilişkilerini düzenleyen bu kanunlar Azerbaycan'da vergi sistemini güçlendirmiştir. Haydar Aliyev'in izlediği politika neticesinde, Azerbaycan Devleti ile diğer ülkeler arasında hava, su ve demiryolları ile ekonomik bağların kurulması ve güçlendirilmesi için şartlar yaratan Azerbaycan'da tüm ulaşım alanlarının eski haline getirilmesi ve geliştirilmesi için yasalar çıkarılmış ve tedbirler alınmıştır (Mustafayev,2013).

İpek Yolu, eski çağlardan beri Avrupa ile Asya arasında bir köprü vazifesi görmüştür. İpek Yolu'nun Azerbaycan topraklarından geçişi, Azerbaycan'ın buradaki geçiş rolü Azerbaycan halkına büyük ekonomik ve maddi fırsatlar sağladı. 1993 yılında Brüksel'de düzenlenen Konferansta Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa Komisyonu'nun TRACECA (Avrupa- Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru) Programının kuruluşunu başlatan sekiz ülkeden biri oldu. Avrupa Birliği'nin TACIS' e (BDT ülkeleri) teknik yardımı çerçevesinde, ulaştırma altyapısına ilişkin çok uluslu TRACECA programı (Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridoru), Orta Asya'dan Karadeniz'e ve oradan da Avrupa'ya ulaşım rotasını yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır (Gürbanlı, 2019).

Azerbaycan, tarihi Büyük İpek Yolu'nun restorasyonu alanında TRACECA Programının geliştirilmesi ve kurulması için birçok ülke, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliği içinde çalışmıştır. Bunun Azerbaycan için önemini bilen Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in girişimi ile 7-8 Eylül 1998'de 9 ülkenin devlet başkanları (Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Türkiye, Özbekistan, Ukrayna), 13 uluslararası kuruluş ve 32 ülkeden heyetlerin katılımıyla tarihi İpek Yolu'nun restorasyonuna adanmış uluslararası bir

konferans düzenlenmiştir (Meherremov: Aslanov, 2008). Anlaşma, 12 ülkenin (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkiye) devlet ve hükümet başkanları tarafından imzalandı. Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Azerbaycan demiryollarında bir gelişme görülmeye başlandı. Zira şimdiye kadar demiryollarının durumu pekiyi değildi. Ekonomik kriz ve savaş, demiryollarının zamanında onarımına ve birçok sorunun çözümüne izin vermedi. Haydar Aliyev'in çalışmaları sonucunda demiryollarını 1996 yılında restore etmek mümkün olmuştur. Azerbaycan'da demiryolları, yük taşımacılığında kapasitesini artırarak Azerbaycan'ın iç ve dış ticaretinde önemli bir rol oynamaya başladı. Azerbaycan Devlet Demiryolları, uluslararası kargo taşımacılığı kapasitesini artırmak için de uluslararası kuruluşlara başvurdu. Demiryolu, BDT ve Baltık Ülkeleri Demiryolu Taşımacılığı Konseyi, Demiryolu İşbirliği Teşkilatı ve Uluslararası Demiryolları Birliği'ne üye oldu (Veliyev, 2005). BDT ve Baltık ülkelerinde kargo taşımacılığı uluslararası tarife anlaşmaları ile düzenlenmektedir. Haydar Aliyev'in çalışması ile Azerbaycan Devlet Demiryolları dünya standartlarını karşılayabilmektedir. Bu gelişme Hazar Denizcilik Şirketine yansımıştır. Ocak 1998'de TRACECA hattındaki Brüksel toplantısında Haydar Aliyev, Hazar Denizcilik Şirketi'nin Avrasya nakliye koridorunun ve dolayısıyla gemilerin uyumlu çalışması için iyi fırsatlar sunan ortak bir operatör kurma kararını imzalamıştır. 1999 yılında Haydar Aliyev'in inisiyatifi, yardımı ve kontrolü altında, Haydar Aliyev'in adını taşıyan Uluslararası Havalimanı'nda tüm uluslararası standartları karşılayan yeni bir havalimanı kompleksi faaliyete geçti. Havaalanı yeni modern makine ve teçhizatla donatıldı. Havaalanı telefon iletişiminin kalitesi ve verimliliği ile seçilen uluslararası standartlara uygun yeni bir telefon santrali inşa edildi ve faaliyete geçti. Haydar Aliyev'in bu alanda yaptığı çalışmalar ulaştırma sektörünün dünya standartlarına uygun gelişmesine yol açmıştır (Mustafayev, 2013).

Azerbaycan'ın kalkınmasındaki en önemli alanlardan biri de petrol endüstrisidir. Azerbaycan, doğal kaynaklar açısından zengin bir ülkedir. Haydar Aliyev, petrol sektöründe birçok başarıya imza attı. Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını dünya pazarına hangi yollardan getireceği önemli bir soruydu. Ve çalışmaları sonucunda Haydar Aliyev Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını iki yönde dünya pazarına taşımayı başardı. 18 Şubat 1996'da Moskova'da Azerbaycan petrolünün Rusya Federasyonu topraklarından Karadeniz'deki Novorossiysk limanına taşınması için bir anlaşma imzalandı. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının kuzey rotasının bilinmesinden sonra, 8 Mart 1996'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar

Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı E. Shevardnadze, Tiflis'te (Gürcistan) Bakü-Supsa petrol boru hattını inşa etmeyi kabul etti (Isabalayeva, 2019). AIOC, SOCAR ve Gürcistan hükümeti arasındaki üçlü anlaşmalarda Azerbaycan birincil Azerbaycan petrolünün Bakü-Supsa petrol boru hattı üzerinden Azeri, Çırağ ve Günaşlı sahalarından taşınmasını sağladı. Azerbaycan'ın herhangi bir devlete ekonomik bağımlılığını sona erdirmenin yanı sıra petrol yollarının alternatifi, ülkenin milli çıkarları içindeydi. Bu rotanın en büyük avantajı, Azerbaycan petrolünün Azeri light markası altında saf haliyle dünya pazarına getirilmesidir. BTC projesi, Haydar Aliyev'in petrol sektöründeki başarılarından biri olarak kabul edilmektedir (Gürbanlı,2019).

Haydar Aliyev, "Yüzyılın Anlaşması" ile petrol stratejisinin geliştirilmesinin temelini atmış olsa da, bu çalışmasını Bakü-Tiflis-Ceyhan projesiyle sürdürdü. Azerbaycan'ın çıkarlarını uzun vadede korumak, geniş çaplı uluslararası ekonomik işbirliğini geliştirmek, bölgede petrol üretimini artırmak, dünya pazarlarına petrol arzını sağlamak amacıyla stratejik öneme sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için yoğun çalışmalar yapılmıştır. Proje ile ilgili ilk anlaşmaya, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattını desteklemek üzere Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan Cumhurbaşkanı ve ABD Enerji Bakanı tarafından Ankara Deklarasyonu'nun imzalanması ile 29 Ekim 1998 tarihinde Ankara'da ulaşılmıştır (Nezerov, 2012). Sonuç olarak, 18 Kasım 1999'da İstanbul'da AGİT zirvesinde, ham petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı üzerinden Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinden İstanbul'daki Çırağan Sarayı'na taşınması konusunda bir anlaşmaya varıldı ve imzalandı. Anlaşma H. Aliyev, E. Shevardnadze ve S. Demirel arasında imzalandı. Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine ve Kazak ve Türkmen petrolünün katılımına destek için İstanbul Deklarasyonunu imzaladı. Bildiriyi Cumhurbaşkanı H.Aliyev, S.Demirel, B.Clinton, E. Shevardnadze, N.Nazarbayev ve S.Niyazov imzaladı. Bu sürecin bir devamı olarak, Sangaçal'da Bakü- Tiflis-Ceyhan boru hattının inşaatına 18 Eylül 2002'de başlandı. Törene üç devlet başkanı (Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı E. Shevardnadze, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve ABD'nin Hazar Denizi Temsilcisi S. Mann) katılmıştır (Memmedova, 2018).

Haydar Aliyev döneminde, Azerbaycan'da gaz kaynaklarının kullanımı konusunda da birçok belgeye imza atılmıştır. 21. yüzyılda Azerbaycan, gaz endüstrisinin gelişmesi ve

Azerbaycan'ın petrolle birlikte gaz ihraç eden bir ülkeye dönüşmesinin temeli atılmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 12 Mart 2001 tarihinde Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarette, "Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Azerbaycan doğal gazının Türkiye Cumhuriyeti'ne arzına ilişkin doğalgaz alım ve satımına ilişkin anlaşma" imzalandı. Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Shevardnadze'nin 29 Eylül 2001 tarihinde Bakü'ye yaptığı ziyarette, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan Cumhuriyeti arasında Gürcistan Cumhuriyeti topraklarından doğalgazın transit, nakliyesi ve satışına ilişkin anlaşma imzalandı (Gürbanlı, 2019).

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hatlarının teknik ve ekonomik öneminin yanı sıra siyasi rolleri de büyüktür. Haydar Aliyev'in adını taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattının Azerbaycan kesiminin hizmetine girmesi münasebetiyle 25 Mayıs 2006'da Sangaçal terminalinde bir tören düzenlendi. Boru hattının dünya pazarına 10 milyon varil petrol tedarik etmesi planlanıyordu. Şu anda, BTC petrol boru hattı Haydar Aliyev'in adını almıştır. Bu proje, Azerbaycan'ın dış ticaretinin ve Azerbaycan'daki yabancı yatırımın artmasına neden olduğu görülmektedir (Mustafayev, 2013).

Azerbaycan'da ekonomik kalkınma adına bu dönemde, Azerbaycan'a yabancı turist akışını güçlendiren turizm sektörünün geliştirilmesi için "2002-2005 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizmi Geliştirme Devlet Programı" kabul edilmiştir. Sektör önceki yıllara göre gelişmeye başladı. Azerbaycan ayrıca yoksulluğu azaltmak ve nüfusun yaşam standartlarını iyileştirmek için "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde (2003-2005) Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Devlet Programını" da kabul etti. Sonuç olarak, yeni iş sahaları yaratılarak işsizlik sayısında azalma sağlanmıştır. Çalışan maaşları ve emekli maaşlarında artış yaşanmıştır. Bu durum, halkın yaşam standartlarını iyileştirmiştir (Gürbanlı, 2019).

1969 yılına kadar SSCB'nin tarım cumhuriyeti olarak bilinen Azerbaycan, bu tarihten sonra gelişmiş bir sanayi ülkesi, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin yaygın olarak uygulandığı ve kültürünün tüm dünyada tanındığı bir ülke olmuştur. Ülkede Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı'nın ilk dönemi, aynı zamanda milli bilincin uyanmasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yaptığı çalışmaların, halkın ulusal olarak yeniden canlanması, milli gururun uyanması fikrine dayandığı da düşünülmektedir. Bu dönemde tüm ideolojik ve siyasi engellerin aşıldığı, Azerbaycan halkının milli kalkınma kavramının ortaya koyulduğu, kamu bilincindeki korkunun ortadan kaldırıldığı ve toplumun her alanında manevi ve ekonomik ilerlemeye ilham verildiği de ortaya konulmaktadır. Her Azerbaycan vatandaşına bu milletin bir gün hür

olacağı inancı aşılanmıştır. Bağımsızlık kazanmak için sağlam bir temele ve ekonomik kalkınmaya ihtiyaç olduğu düşüncesi, Azerbaycan halkının zihninde devrimci bir değişim yarattığı da savunulmaktadır (Mustafayev, 2013).

Haydar Aliyev, her Azerbaycanlıya Anavatan Azerbaycan'ı yorulmadan inşa etme ve hizmet etme felsefesi ile yaptığı hizmetleriyle 1969-1982'de Azerbaycan'ı gelişmiş bir sanayi-tarım cumhuriyetine dönüştürerek bağımsızlığın temelini atmıştır. 1969-1985 yıllarında Azerbaycan'da 213 yeni büyük sanayi kuruluşu faaliyete geçmiş, 65 ülkeye 350 ürün ihraç edilmiştir (Eliyev: Sekereliyev, 2002). O yıllarda Azerbaycan'ın toplam milli geliri 2,5 kat arttı. Moskova'da ve eski SSCB'nin diğer şehirlerinde 170 önde gelen bilim ve eğitim kurumuna 10.000'den fazla Azerbaycan Türkü kız ve erkek çocuk gönderildi. O dönemde alınan önlemlerle ilgili konuşan Cumhurbaşkanı, “Bugün, Azerbaycan'ın devlet egemenliği ve ekonomik bağımsızlığı, sistematik olarak büyüyen dış ekonomik ilişkileri, 1970-1985 yıllarında dünya ekonomisine daha derin entegrasyonu olduğunu güvenle söyleyebiliriz” demiştir (Meherremov: Aslanov, 2008).

SSCB, 1941-1945'te petrol ihtiyacının yüzde 75'ini karşılamasına rağmen, Azerbaycan'ın rafinerileri 1970'lerde modern gereksinimleri karşılayamamıştır. Cumhurbaşkanı meseleyi SSCB Bakanlar Kurulu önünde dile getirdi ve Bakü'deki tüm petrol rafinerilerini tamamen yeniden inşa etmek gerektiğini söyledi ve birçoğunun yeniden inşa edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, 1970'li yıllarda Bakü, Nahçıvan, Gence, Mingeçevir, Lenkeran ve Khankendi'de elektronik, elektrik mühendisliği, radyo mühendisliği, alet yapımı ve makine-alet fabrikaları ve işletmeleri faaliyete geçti (Azerbaycan dış ticareti, 2006). Azerbaycan'da 1970-1982 yıllarında inşa edilen ve faaliyete geçirilen fabrika, tesis ve diğer sanayi işletmelerinin sayısı, son 50 yılda kurulan işletme sayısından çok daha fazlaydı. Nahçıvan Özel Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Vasif Talibov, Azerbaycan'ın geleceği için geçen yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında alınan önlemler neticesinde dev bir altyapı ülkesi olduğunu, bu dönemde Azerbaycan'ın gelecekteki bağımsızlığı için atılan adımların, yürütülen verimli faaliyetlerin etkili olduğunu belirtmiştir. Ülke, diğer müttefik cumhuriyetlerden önce güçlü bir tarımsal-sanayi kompleksinin gelişmesiyle önde gelen bir cumhuriyet olarak ün kazanmıştır (Gürbanlı, 2019). Bu dönemde, milli değerlerin korunması ve Azerbaycan halkının milli zihniyetinin oluşturulmasına yönelik önlemlerin alındığı görülmektedir. O yıllarda, Azerbaycan'daki mimari anıtlar restore edilerek tarihi ve kültürel eserlerin pasaportları hazırlandı, önde gelen şair ve yazarların yıldönümleri kutlandı, tarihi şahsiyetlerin ve milli kahramanların anıtları

dikildi, yerleşim yerleri inşa edildi. Ülkenin değerleri ve geleneklerini tanıtmak için filmler yapıldı (Mustafayev, 2013).

1969-1982, Azerbaycan'da bilim ve eğitimin geliştiği bir dönem olarak da anılır. 1969'da Azerbaycan'da 765 ortaokulda yılda 73.000 öğrenci varken 1981'de 2.625 okul ve 335.000 öğrenciyi kapsayan genişletilmiş gruplar vardı. Haydar Aliyev'in yönetiminin ilk döneminde üniversitelerde 100'den fazla uzmanlık açıldı, 6 yeni üniversite ve 12 ortaokul kuruldu. XX. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında, Cumhurbaşkanı'nın önderliğinde, zengin bir eğitim kurumları ağının oluşturulması, maddi ve teknik temellerinin oluşturulması, ülke dışında yüksek nitelikli uzmanların eğitimi, gelecekteki devlet bağımsızlığı için gerekli entelektüel potansiyel yaratılmıştır (Gürbanlı, 2019). O dönemde, 15.000'den fazla Azerbaycanlı genç, eski SSCB'nin 50'den fazla büyük şehrinde, cumhuriyetin 80'den fazla ulusal ekonomi, bilim, eğitim ve kültür alanını ve en çok ihtiyaç duyulan 250 uzmanlık alanını kapsayan 170'ten fazla prestijli üniversitede okumuştur. Bugün çoğu ekonomist, bilim adamı ve eğitimcilerin bağımsız Azerbaycan devletinin güçlendirilmesinde aktif olarak yer aldığı görülmektedir. XX yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında yapılan hizmetlerden biri de, ulusal askeri personel yetiştirme alanında alınan tarihi kararlar ve bunun sonucunda Cemşid Nahçıvanski adını taşıyan bir askeri okulun kurulması olmuştur (Suleymanov O. , 2016). O zamanlar, eski Sovyetler Birliği'nin en gelişmiş 54 askeri üniversitesine ve askeri akademisine okumak için yüzlerce genç Azerbaycanlı göndermek, bağımsız bir devlet kurma yolunda atılan önemli adımlardan biriydi. Cumhurbaşkanı'nın 1970'li yıllarda başlattığı askeri inşaat süreci, ikinci kez bağımsızlık kazanan Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri subaylarının oluşumunda istisnai bir rol oynamıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2006). 1969'da Azerbaycan'da Haydar Aliyev iktidara geldiğinde, Rusçanın tüm SSCB'de egemen ve resmi dil olduğu belirtilmelidir. Nahçıvan Özel Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı, Haydar Aliyev'in milli değerleri korumak ve milli bilinci uyandırmak için aldığı önlemlere değinerek, 1970'lerde yaşanan süreçlerin analizinin başarılı olduğunu gösterdiğini belirtmektedir (Alakbarov, 2019). Sovyet rejiminin yeterince güçlü olduğu bir dönemde ulusal değerleri ve milli bilinci yeniden tesis etmek için önlemler almak, Azerbaycan dili ve Azerbaycan tarihi üzerine araştırmaları genişletmek, akademik yayınlar hazırlamak ve Azerbaycan ana dilini tek resmi dil haline getirmek önemli bir gelişmedir. "SSCB'de devlet dili Azerbaycan dilidir" hükmünün getirilmesi, bu dönemdeki çalışmalardan biridir.

Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile birlikte 1969'da başlayan karmaşık gelişimin

dinamikleri Nahçıvan Özel Cumhuriyeti'ni kapsıyordu. Nahçıvan 1970'lere kadar Azerbaycan'ın diğer bölgelerinin çok gerisinde kalarak endüstriyel üretim artışı açısından eski SSCB'nin özel cumhuriyetleri arasında son sırada yer almıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2006). Bu dönemde alınan kararlar, bu geri kalmışlığın aşılmasında ve Nahçıvan'ın kalkınma yoluna getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Özel Cumhuriyetin sosyal-ekonomik ve kültürel gelişimini sağlamak için ilgili organlara özel görevler verilmiş ve uygulama süreleri belirlenmiştir. Alınan önlemler sayesinde, özerk cumhuriyetin endüstriyel potansiyeli 1970-1982'de neredeyse üç kat artmıştır. O yıllarda Araz Nehri üzerinde büyük bir rezervuar ve elektrik santrali ile 16 büyük sanayi kuruluşu inşa edilerek faaliyete geçirildi. Tüm bu büyük ölçekli yaratıcı faaliyetlerin bir sonucu olarak, 1985'te Nahçıvan Özel Cumhuriyeti'ndeki toplam endüstriyel çıktı hacmi, 1970'e göre 4,6 kat artmıştır (Budaqov, 2019). Aliyev döneminde Nahçıvan'ın elektrik ihtiyacının karşılanması için atılan adımlardan biri Araz Nehri üzerinde bir hidroelektrik santralinin inşa edilmesi olmuştur. Nahçıvan, 1990'ların başında Ermenistan tarafından ablukaya alındığında, özel cumhuriyetin nüfusu bu enerji kaynakları pahasına yaşam ritmini sürdürebilmiştir.

1990-1993'te, Nahçıvan'ın abluka döneminde Haydar Aliyev, memleketi Nahçıvan'a döndü. Ablukaya son verilmesi için gerekli tüm adımlar atıldı. Aynı zamanda, sadece özel cumhuriyet için değil, tüm Azerbaycan için hayati önem taşıyan ve devlet kurma sürecinde önemli rol oynayan kararlar alındı. 1993 yazında, alınan kararların uygulanmasıyla abluka son bulmuştur (Mustafayev, 2013). Toprakların işgali önlendi, milli ordu oluşturuldu ve istikrar sağlandı. Ülkenin doğal kaynaklarının verimli kullanılması, "Yüzyılın Anlaşması"nın imzalanması, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum petrol ve gaz boru hatlarının inşası, Azerbaycan'ın ekonomisinin tüm sektörlerini geliştirmesine, altyapısını iyileştirmesine ve yeni istihdam yaratmasına olanak sağlamıştır. Kısacası 1969 yılında başlayan inşaat hattının 1993 yılından sonra devam etmesi, dünyada sözcü haline gelen kapsamlı bir şekilde gelişen bağımsız Azerbaycan devletini daha da güçlendirmiştir (Gürbanlı, 2019).

Haydar Aliyev döneminde, Modern Azerbaycan devletinin ideolojik ve siyasi temellerinin atıldığı dönemdir. Cumhurbaşkanı'nın siyasi faaliyeti Azerbaycan'a hizmetinin bir örneğidir. Bugün temel başarısı olan sosyal istikrarın sürdürülebilir bir sürece ve halkın sosyal refahını sağlayan bir kalkınma stratejisine dönüşmesi, bu dönemde devlet kavramının başarılı bir şekilde sürdürülmesinin sonucu olarak görülmektedir (Aliyev & Sahbazov, 1998).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞININ İLK DÖNEMİNDE SOSYOEKONOMİK DURUM(1991-1994)

2.1 Azerbaycan'da Bağımsızlığın Kazanılması

1980'lerin ikinci yarısından sonra Azerbaycan ekonomisi, bazı olumsuz faaliyetler ve nihayetinde her bakımdan çökmüş olan Sovyetler Birliği'nin tam çöküşü sonucunda dağılmıştır. Ekonominin, sanayinin ve tarımın ana sektörlerinin her birinde üretim, 1993 yılında 1990'a kıyasla iki kattan fazla düşerek birçok sektörde gelişme düzeyi daha da düşük duruma gelmiştir. Genel olarak, ortalama yıllık GSYİH 4 kat azalmış ve nüfusun yaşam standartları önemli ölçüde bozulmuştur. Bağımsızlık kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin karşı karşıya olduğu önemli görevlerden biri, bağımsız bir ülkenin gereksinimlerini karşılayan ve modern dünya ekonomisine etkili bir şekilde entegre olan piyasa ilkelerine dayalı bir ulusal ekonomi oluşturmaktır (Veliyev, 2016, s. 8-19).

1991-1993 yıllarında ülkedeki ekonomik kalkınma alanında bazı çalışmalar yapılmıştır. Dönüşümün başlamasına izin veren "Ekonomik Bağımsızlık Üzerine" Anayasa Kanunu kabul edildi. Ulusal para birimi manat basılmaya başlandı. Tüm fiyatlar serbestleştirildi, ekonomik özgürlük kazandırıldı ve işletmeler bağımsızlaştırıldı. Ancak, ülkedeki mal sıkıntısı ve ulusal para biriminin gerekli teminat tabanının eksikliği nedeniyle çoğu işletmenin satın alma gücü keskin bir şekilde düşmüştür. Bu artan işsizlik, nüfusun refahında keskin bir bozulma ile sonuçlandı. Haydar Aliyev'in tekrar Azerbaycan cumhurbaşkanı olmasından sonra ülke ekonomisinde köklü değişiklikler yapılmaya başlandı. İlk amaç Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin bağımsızlığını canlandırmak idi ve bu stratejideki alanların petrol faktörünün korunmasını sağlamak için iyi düşünülmüş bir strateji tercih edildi (Hetemov, 2016, s. 21-24). 1994 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti dünyanın en büyük petrol şirketleriyle anlaşmıştır. Bağımsız Azerbaycan, yeniden petrol üretiyordu. Azerbaycan gelişmekte olan ülkelerin yolunu takip etmedi, özgün kalkınma modelini seçti. Ülkenin genel kalkınma stratejisi ile petrol politikası, yasal, demokratik bir toplumun ilkeleri ulusal çıkarların doğrultusunda yatırım ortamının iyileştirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi için gerekli önlemler alındı. Haydar Aliyev'in iktidara dönmesinden sonra, çalışmaları sonucunda kısa sürede siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmış, Azerbaycan ekonomisinin yeniden inşası ve sürdürülebilir kalkınma

aşaması başlamıştır. Bundan sonra, ülkenin iç kaynaklarını harekete geçirmek ve Azerbaycan halkının yararına zengin petrol kaynaklarının etkin kullanımını sağlamak için Ulusal Petrol Stratejisi uygulandı. Strateji üç ana bölümden oluşuyordu; yabancı sermayenin ve deneyimin çekiciliği, çeşitlendirilmiş bir ulaşım sisteminin oluşturulması, gelir toplama ve etkin yönetim (Nadırov, 2005, s. 11-16).

Son dönemlerde devletin yıkımdan kurtarılması için çalışmalara başlanmıştır. Zengin hidrokarbon kaynakları, üretim ve rafinajlardaki uzun vadeli deneyimi, ülkenin petrol üretimi ve rafineri endüstrisinin yanı sıra petrokimya endüstrisinin, elverişli doğal-iklim ve toprak kaynaklarının mevcudiyeti, tarım ve turizm gelişiminin ve ülkenin elverişli uluslararası transit taşımacılığının gelişmesine katkıda bulunulmuştur (Velili, 1993, s. 9-16).

2.2 Yeni Islahatların Ekonomiye Yansıması

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisi değişmeye ve şekillenmeye başladı. 1990'larda, ekonomik reform için yasal bir çerçeve oluşturmak üzere temel normatif ve yasal düzenlemeler kabul edildi. Devlet alımları, kotaları ve lisanslama sistemi kaldırıldı, dış ticaret faaliyetleri tamamen serbestleştirildi, işletmeler tarafından satın alınan para birimlerinin satılması şartı kaldırıldı, döviz bütçesi kaldırıldı, ücret kısıtlamaları kaldırıldı, sıkı maliye ve para politikası uygulandı. Gümrükler, vergi politikaları iyileştirildi ve yabancı yatırımları çekmek için uygun yasal koşullar yaratıldı (Aliyev & Sahbazov, 1998, s. 16-18). Geçiş döneminin ilk yıllarında Azerbaycan savaş, istikrarsız siyasi koşullar ve gerileme ile karşı karşıya olan diğer ülkelerden daha zor bir konumda idi. Ermeni devletinin uyguladığı politika sonucunda, bir milyondan fazla Azerbaycanlı yerli, topraklarından ihraç edilerek mülteci veya ülke içinde yerinden edilmiş kişiler olarak yaşamaya mahkum edildi. Azerbaycan'ın askeri saldırganlık, iç çekişme ve ekonomik gerileme ile karşı karşıya olduğu bir dönemde, ekonominin tüm göstergeleri olumsuz eğilimlerle karakterize edilmiştir. Böylece, 1991-1993 yıllarında ülke ekonomisi GSYH'de bir artış yerine yıllık bir düşüş yaşadı. Üretim çökmesi sonucu işsizlik keskin bir şekilde arttı. O zaman, finans ve bankacılık sistemi felç oldu. Ulusal para birimi olan manat değer kaybetti. Ülkedeki enflasyon zirveye ulaştı ve ekonomiye yapılan yabancı yatırımlar tamamen durdu (Mehdiyev, 2001, s. 12-15).

Tablo 1. Dış Borçlar

Yıllar	Dış Borç Miktarı (Milyar \$)	GSMH 'nın % 'si
1993	0.05	4.0
1994	0.1	6.7
1995	0.3	12.4
1996	0.4	13.6
1997	0.5	15.8
1998	0.7	15.7
1999	0.72	15.8
2000	1.158	21.9
2001	1.250	21.9
2002	1.374	22.5
2003	1.570	22.0
2004	1.588	18.6

Kaynak: (Azerbaycan istatistik komitesi, 2005)

Her şeyden önce, ülkenin hidrokarbon kaynaklarını geliştirmek için yabancı sermayeyi, geniş deneyime ve kapsamlı finansal kaynaklara sahip uluslararası petrol şirketlerini çekmek gerekiyordu. 20 Eylül 1994'de, dünyaca ünlü petrol şirketleri ile Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Azeri, Çıralı ve Güneşli sahalarının ortak geliştirilmesi ve üretim paylaşımı konusunda bir anlaşma imzalandı. Önde gelen petrol şirketleriyle iş birliği kurulması, Azerbaycan devletinin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını güçlendirilmesi ve uluslararası arenadaki konumunun iyileştirilmesi için koşullar yaratıldı. 1991'de devlet bağımsızlığının restorasyonundan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nde demokratik devlet inşasının uygulanması ve serbest piyasa ilişkilerine dayalı bir ulusal ekonominin oluşturulması bir gereklilik haline gelmiştir (Sadiqli, 2019, s. 3-6). Dünyanın kalkınma deneyimine göre, herhangi bir toplumda sürdürülebilir sosyal-ekonomik kalkınma ve yenilenme ancak çok mülklü ekonomi, serbest rekabet ve liberal fiyatlar koşullarında gerçekleştirilebilir. Ekonomik dönüşüm süreci genellikle evrim yoluyla gerçekleşir ve kural olarak tüm ekonomik ilişkiler seviyelerini kapsar. Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş iki ana aşamaya ayrılabilir: 1991-1994 durgunluğu ve 1995'ten bu yana toparlanma ve dinamik gelişme dönemi (Hesenov, 2005, s. 16-24).

İlk dönem çok zor bir siyasi ve sosyal-ekonomik durumla karakterize edildi. Böylece, Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başlarında çöküşü, işletmeler arasındaki mevcut ilişkilerin çöküşü, o zamanki siyasi liderliğin yetersizliği, Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması, 1 milyondan fazla vatandaşın sınır dışı edilmesi, Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi ve bilgi ablukası, ülkenin sosyal-ekonomik yaşamında kaosa yol açtı. Bu aşamanın ekonomik tablosu o yılların makroekonomik göstergelerinde daha belirgindir (Velili, 1993, s. 21-23). 1991-1994 döneminde ülke ekonomisi yıllık ortalama %16,5 azaldı. Durgunluk eğilimi sanayide özellikle keskin olmuştur; endüstriyel üretim 1991'de %10, 1992'de %37 ve 1993'te 1985'te %50 azalmıştır. Ülke, üretim potansiyelinin neredeyse üçte ikisini kaybetmişti. Üretimin bozulması sonucu işsizlik arttı. 1992 yılında enflasyon oranı bir önceki yıla göre 4,9 kat artarak %1012,3 olarak gerçekleşti ve 1994 yılında -% 1763,5 ile en yüksek seviyeye ulaştı (Veliyev, 2016, s. 8-15).

Bütçe açığının GSYH oranı 1991'de %0,1'den 1994'te %13'e yükselmiştir ve bütçe açığı tamamen Merkez Bankası tarafından finanse edilmiştir. 1992-1994 yıllarında dış ticaret hacmi %42 azaldı ve 1994 yılına kadar ülke ekonomisine tek bir yabancı yatırım bile yatırılmadı. 1994 yılında Merkez Bankası'nın iskonto oranı %250'ye ulaştı. Aslında ülke ekonomisi kontrolden çıkmıştı (Veliyev, 2005, s. 568-575). Bu süreçler nüfusun yaşam standartlarını kötüleştirmiştir. 1991-1995 yıllarında nüfusun geliri riyal olarak 3,3 kat, kişi başına gelir ise ortalama 3,6 kat azalmıştır. 1991'den bu yana geçen dört yıl içinde nüfusun maaşları 5-7 kez düştü. Ancak Haydar Aliyev Haziran 1993'te halkın ısrarı ile iktidara döndükten sonra ülkede siyasi istikrar sağlandı, ateşkes sağlandı ve büyük ölçekli ekonomik reformlar başlatıldı. Sonuç olarak, ülkedeki mali durum istikrar kazanmış, ekonomiye yapılan yatırımların hacmi yıldan yıla artmış ve insanların yaşam standartları iyileşmeye başlamıştır (Aras: Suleymanov, 2005, s. 9-21).

2.3 Bağımsız Azerbaycan'da Nüfus Yapısı

Nüfusun ve yapısının nicel ve nitel göstergeleri milli gücün temel unsurlarıdır ve Azerbaycan halkının gen havuzunun korunması, göç ve demografi gibi konular milli güvenlik açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, sosyal alanların ve beşeri sermayenin geliştirilmesi, "Kalkınma Kavramı"nın temel önceliklerinden biridir. Eğitim ve sağlık kalitesinin iyileştirilmesi, sosyal korumanın güçlendirilmesi, cinsiyet eşitliğinin ve aile gelişiminin sağlanması, gençlerin potansiyelinin geliştirilmesi bu

önceliğin ana alanlarıdır. BM uzmanları tarafından geliştirilen ve 1990'da tanıtılan insani gelişme kavramı, sürdürülebilir kalkınmanın ana ve tek amacını yani nüfusun refahını vurgulamaktadır. Aynı zamanda, sosyal-ekonomik gelişme yolunda nüfusun refahını sağlamak, herhangi bir devlet için temel bir hedef olarak kabul edilir. Bu nedenle, insani gelişme ve sosyal-ekonomik kalkınma birbiriyle ilişkili ve birbirine bağlıdır. İnsani gelişmenin demografik yönleri arasında halk sağlığı, yaşam beklentisi, yaşlanma, doğurganlık, üreme sağlığı ve diğer geniş konular yer almaktadır (Hüseynova, 2020).

İnsanın gelişme tarihi, nüfusun yeniden üretim dinamiklerindeki değişikliklerle yakından bağlantılıdır. Zamanımızın küresel sorunları arasında, demografik sorunları çözenin önemi tüm devletler tarafından kabul edilmiştir. Yaşlanma sürecinin yoğunlaşması halk için ciddi sosyal-ekonomik, sosyal-psikolojik, tıbbi, sosyal ve etik sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bunlar arasında işgücü, toplum üzerindeki ekonomik yükün artırılması, tüketimin doğasının değiştirilmesi, yaşlıların sağlığı için fonların artırılması, tıbbi ve sosyal yardım vb. sorunlar gösterilebilir. Küresel ve ulusal düzeylerde, sürdürülebilir insani gelişme, ekonomik, sosyal ve demografik gelişme ile birlikte karmaşık bir etkileşim sistemi oluşturur (Musayev, 2014, s. 32-34). Son demografik araştırmalar, bir kadının doğurgan çağında dünyaya gelen ortalama çocuk sayısı olan küresel doğum oranının 21. yüzyılın başında 2,9'a düştüğünü gösteriyor. 1985 yılında bu seviyenin 4,2 olduğu unutulmamalıdır. Bugün pek çok ülkede ailelerin yalnızca bir veya iki çocuğu var. Bugün dünya nüfusunun %44'ünün yaşadığı 61 ülkede, doğum oranı mevcut nüfusu korumak için gerekli 2,2'nin altındadır. 30'dan fazla ülkede nüfus istikrar kazanmış ve uzun yıllar değişmemiştir (Hüseynova, 2020).

BM tahminlerine göre bazı Avrupa ülkelerinin toplam nüfusunun azalmasına rağmen 2025 yılında dünya toplam nüfusu artması ve 8 milyarı aşması beklenmektedir. Kontrolsüz nüfus artışı ile mücadele eden ülkeler için evrensel bir çözüm olmadığı biliniyor ancak bazı bölgelerin tecrübeleri bu sorunun çözülebilir olduğunu göstermektedir. Bunun için, her ülkenin özelliklerini dikkate alan uzun vadeli kapsamlı programların uygulanması önemlidir. Demografik sorunların ekonomik, sosyal, politik, çevresel ve diğer sorunlarla yakından bağlantılı olduğu bir kez daha belirtilmelidir (Babayev, 2014, s. 112-116). Yukarıda belirtildiği gibi, demografik politika, nüfusun sayı ve yapısal dinamiklerindeki eğilimleri değiştirmek veya sürdürmek için nüfusun yeniden üretim süreçlerini düzenleme alanında devlet kurumlarının ve diğer sosyal kurumların amaçlı bir faaliyetidir. Yani nüfusun doğum,

ölüm, evlilik, boşanma süreçlerini ve yaş yapısını etkileyen bir politikadır. Doğal nüfus artışının çok düşük göstergeleriyle karakterize edilen birinci tip yeniden üretimine ait ülkelerde aktif demografik politika izlenmektedir. Amacı doğurganlığı ve doğal büyümeyi artırmaktır. Fransa, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Avusturya ve Danimarka ekonomi politikasının (çocuk bakımı, genç aileler için düşük faizli krediler, doğum sonrası dönemin uzatılması vb.) kullanıldığı ülkelerdir. İkinci tür üremenin yani doğum oranının yüksek olduğu ülkeler, ölüm ve doğal artış oranlarını, doğumlarını ve doğal artışı azaltmaya çalışmaktadırlar. Çin, Hindistan, Bangladeş, Nijerya ve Vietnam gibi ülkeler en çok nüfus artışı konusunda endişelidir ve bu ülkelerin güçlü aile planlaması politikaları vardır (Hüseynova, 2020).

Genel sosyal politikanın bir parçası olarak, demografik politika şu anda özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilgilidir. Bu bağlamda, demografik süreçlerin ülkenin sosyal-ekonomik stratejisine uygun olarak gelişmesini sağlamak ve demografik durumu iyileştirmek amacıyla 1999 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti Demografik Kalkınma Kavramı" kabul edilmiş ve 11 Kasım 2004 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile demografi ve nüfus gelişimi alanındaki devlet programı onaylanmıştır. Bu program, nüfusun en iyi şekilde yeniden üretilmesi, ölüm oranının azaltılması, yaşam beklentisinin artırılması, anne ve çocukların korunmasının güçlendirilmesi, aile gelişimi için uygun bir sosyal-ekonomik temel oluşturulması ve göç süreçlerinin düzenlenmesi için gerekli önlemleri içermektedir. Nüfusun demografik yapısındaki en önemli göstergelerinden ilki, nüfusun yaş-cinsiyet yapısıdır. Nüfusun yaş-cinsiyet yapısı 3 ana sürecin etkisi altında oluşur; doğum, ölüm ve nüfus göçü (Hüseynova, 2020).

Demografik gelişme bağlamında, sürdürülebilir insani gelişme, en uygun üreme türü olan optimal nüfus artışı anlamına gelmektedir. Durum bu açıdan incelendiğinde dünyadaki doğum oranının düştüğü görülmektedir. Bu durum, farklı ülkelere bakıldığında daha net olarak fark edilmektedir. Örneğin; Rusya'da, doğum oranı 1980'lerin sonlarından ve 1990'ların başından bu yana düştü. Avrupa'da doğum oranı 1960'larda ve 1970'lerde düşmeye başladı. Rusya, Avrupa'nın en düşük doğurganlık oranına sahip ülkesiydi (Veliyev, 2016, s. 4-6). Karşılaştırma için, toplam doğurganlık hızı İsveç'te 1,65, Birleşik Krallık ve Finlandiya'da 1,71, Hollanda'da 1,73, Danimarka'da 1,74, Norveç'te 1,80 ve Fransa'da 1.89 ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 2.01'dir. Tabii ki, doğurganlık oranı Rusya'dan daha düşük olan ülkeler de vardır. Buna Ukrayna (1.06), Çek Cumhuriyeti (1.18), Slovakya (1.19), İtalya

(1.20), Moldova (1.21), Slovenya (1.21), Beyaz Rusya (1.22) dahildir. Polonya (1.22), Letonya (1.23), Litvanya (1.23), Romanya (1.24), Bulgaristan (1.29), Japonya (1.29), Macaristan (1.30), İspanya (1,30) ve diğer ülkeler de sayılabilir (Hüseynova, 2020).

Genel olarak, bir ülkedeki demografik durumu incelerken en önemli konulardan biri, doğan çocukların cinsiyeti ve yaş grupları ile bebek ölümleri ile ilgili rakamlardır. Azerbaycan'daki doğum sayısı ölen sayısını 2-2,5 kat aşmaktadır. Bebek ölüm oranı 1991'de 1.000 canlı doğumda 25,3'ten 11,1'e düştü. 1991'de 5 yaşın altındaki çocuklar arasında canlı doğum oranı 1.000 canlı doğumda 40,1 idi, ancak 2017'de bu rakam 13,7'ye düştü. 1991'de doğumda beklenen yaşam süresi 71,1 idi. Diğer bir deyişle 2010 yılında erkeklerde 67, kadınlarda 74,8 iken erkeklerde sırasıyla 73,6, 70,9 ve kadınlarda 76,2 oldu. 2011 yılında doğumda beklenen yaşam süresi toplam nüfus için 73,8, yani erkeklerde 71,2 ve kadınlarda 76,5 idi. Bununla birlikte, ülkedeki doğumlar arasındaki cinsiyet dengesizliği bir endişe konusu haline gelmiştir (Şamşad, 2019). Canlı doğumların cinsiyet yapısına bakıldığında 1990'ların başından bu yana erkeklerin sayısında bir artış görülmekte olup şu anda her 100 kız çocuğuna karşılık 115 erkek düşmektedir. Bununla birlikte, biyolojik norm 105-107'dir. Elbette bu, öncelikle ebeveynlerin çocuğun cinsiyetini seçmek için aldığı kararlar ve önlemler (seçici kürtaj) ile açıklanabilir. Bu eğilimin devam etmesi, gelecekteki demografik gelişim üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Bu nedenle, bu oranın büyümesini önlemek için çeşitli bilgi, bilinç ve teşvik tedbirlerinin devam ettirilmesi ve daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yeni doğanlar arasında cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir Eylem Planı hazırlanmakta ve yakın gelecekte kabul edilmesi beklenmektedir (Hüseynova, 2020).

Nüfusun sayısındaki ve yapısındaki değişiklikler, toplam iş yükünün yeniden dağılımına ve istihdam düzeyinin yaşa ve cinsiyete göre değişmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, genç ve orta yaşlıların toplam nüfus içindeki payının azalması, yaşlı nüfus üzerinde en büyük yükü oluşturmaktadır. İnsanların işgücü faaliyeti genellikle yaşlarına bağlıdır. Gençlerin sayısı normal ekonomik kalkınma için yeterli olmalıdır. Böylece genç insanlar, aktif bir iş gücü olarak bilgi ve becerileri hızlı bir şekilde edinebilir ve bu bilgileri pratikte uygulayabilirler. 2,5 milyon kişi veya ülke nüfusunun yüzde 25,5'i gençtir. Gençlerin %50,6'sı kentsel yerlerde ve %49,4'ü kırsal yerlerde yaşamaktadır. Gençlerin %48,3'ü kadındır. 2017 yılında 15-29 yaş arası kadınlardan

doğan çocuk sayısı 115,5 bin olurken, genel olarak bebeklerin %80,2'si genç annelerden doğdu. Geçen yıl ülkede evlenenlerin %77,9'u gençti. Ortalama ilk evlilik yaşı erkekler için 27,6, kadınlar için 23,7'dir (Azerbaycan'ın nüfusu, 2020).

Azerbaycan'da çalışma yaşında ölenlerin sayısı azalmıştır. Böylece, 1991'de 1.000 kişi başına 6,2 ise, 2017'de bu rakam 5,5'e düşmüştür. Çalışma çağında ölenlerin sayısı da 1991 yılına göre azaldı ve 2017'de 1.000 kişi başına 2,6 oldu. Bugün düşünölen konulardan biri de emekli maaşı ve sosyal yardım alan engelli sayısıdır. Bu nedenle 2018 yılı başında bu kişilerin sayısı 625.640 olmuştur. Bu, ekonomik olarak aktif nüfus sayısını etkilemektedir. 18 yaşın altındaki çocuk sayısındaki artış, özellikle engelli çocuklar (2018 başında 71.783), sağlıklı insan sayısı üzerinde de olumsuz etki yaratabilir. Bu insanlar için istihdam yaratmak ve istihdamı artırmak için hükümet programları benimsenmekte ve uygulanmaktadır (Hüseynova, 2020). Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Birinci Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mehriban Aliyeva'nın bu alanda önemli yasalar çıkararak ve önemli projeleri hayata geçirerek bu konuya özel önem verdiğini belirtmek gerekir. Bir diğer önemli konu da, nüfusun sabit kalması için doğal ölüm ve göç sayılarının aynı tutulması gerektiğidir. Örneğin; Rusya'da, göçmenler pahasına nüfusu koruma süreci daha hızlıdır. Ancak göçmenler pahasına nüfus artışı olumlu bir şey değildir. Rusya, bu sorunu çözmek için özel devlet programları benimsemiştir. Azerbaycan'da göç konularına özel önem verilmektedir. Pozitif göç dengesi devam etmekte olup 2018 yılında daimi ikamet için ülkeye gelenlerin sayısı ayrılanların sayısını ikiye katlamıştır. Şöyle ifade edilecek olursa, 1991'de Azerbaycan'ı kalıcı ikamet için terk edenlerin sayısı 106.399 ise, 2017'de bu rakamın 1.901 e düştüğü görölmektedir (Azerbaycan'ın nüfusu, 2020).

Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana gerçekleşen göç sürecinin üç yönü gözlemlenebilir: Birinci aşama, toprakların Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucunda etnik ve askeri nitelikte zorunlu göç dönemi olarak değerlendirilmektedir. Ülkede bir milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişi oldu, bunların dört yüz binden fazlası kadın, üç yüz binden fazlası çocuktur. Yaşadıkları stres, fiziksel ve psikolojik şiddet uzun bir süre ve çoğu durumda ömür boyu sürer. Rehabilitasyon çalışmaları, onları tekrar aileye ve topluma entegre etmek için yoğunlaştırılmaktadır. Bu süreçte kadınların Azerbaycan'ın bağımsızlığının gelişmesi ve güçlenmesi sürecinde aktif rol aldığı görölmektedir. Azerbaycan Hükümeti, kadınları sosyal-politik hayata entegre etmek için tüm çabaları seferber etmiştir. Şu anda kadınlar arasında milletvekilleri, öğretmenler, doktorlar, memurlar ve

tarım işçileri bulunmaktadır. Azerbaycan Hükümetinin temel görevlerinden biri, ateşkes sırasında hasar gören mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin yanı sıra evler inşa etmek, sosyal tesisleri onarmak ve korumak ve yaşam koşullarını iyileştirmektir. Geçtiğimiz dönemde onlarca yeni yerleşim yeri inşa edilmiş, okullar, kreşler, tıp merkezleri, kültür merkezleri inşa edilmiş, modern ihtiyaçlar temelinde altyapı oluşturulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın "Kurtulmuş Cebayıl bölgesinde Cocug Marcanli köyünü restore etme tedbirleri üzerine" emri, herkeste özellikle de evlerinden ve atalarından kalma topraklarından çıkarılan vatandaşlar arasında büyük umutlar yaratmaktadır (Hüseynova, 2020).

Göç süreçlerinin ikinci yönü, esas olarak ekonomik faktörlerin etkisi altında oluşmuştur. SSCB'nin çöküşünden sonra, bir dizi fabrika kapatıldı ve istihdam düştü. İşsizlik ve düşük ücretler, birçok Azerbaycanlı göçmeni komşu ülkelerde iş aramaya sevk etti. Mevcut göç sürecine çoğunlukla erkekler dahil olurken, kadınlar çocuklarını yetiştirmek, eğitmek ve daha yaşlı aile üyelerine bakmak için ülkede kalmak zorunda bırakıldı. 1993 yılında, zor ve karmaşık sosyal-politik durumun olduğu bir dönemde, devlet inşasının gelişiminde yeni bir aşama, halkın isteği üzerine Haydar Aliyev'in siyasi iktidara dönmesiyle başladı. 1990'ların ortalarından bu yana, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, girişimciliğin geliştirilmesi, toprak reformu istikrarın sağlanmasını mümkün kıldı ve istihdam alanında olumlu değişiklikler meydana geldi. Haydar Aliyev'in ileri görüşlü politikası sonucunda, Azerbaycan'ın kapsamlı kalkınması için ülkede tüm koşullar yaratılmış ve bugün Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev önderliğinde bölgede lider konumuna gelmiştir. Üçüncü göç yönü 2001'den beri sürüyor (Azerbaycan'ın nüfusu, 2020). Bu dönemdeki ana eğilim, göç akışlarının dengelenmesidir. Ülkenin ekonomik kalkınması, petrol sektöründe ve petrol dışı sektörde büyüyen ekonomik faaliyet, göç akımlarının yoğunlaşmasına neden olmuş, Azerbaycan yabancı işçiler için giderek hedef ülke haline gelmiştir. Son yıllarda izlenen sürdürülebilir ve başarılı politika olumlu katkı yapmıştır. Tüm zorluklara rağmen Azerbaycan ekonomisi her yıl büyümektedir. İlk yıllarda bu büyüme ağırlıklı olarak petrol faktöründen kaynaklansa da petrol dışı sektörün gelişimi de bu büyümeyi sağlamakta ve bu yönde çalışmalar devam etmektedir. Azerbaycan'da her ailenin sosyal refahını, özellikle kadınların sosyal- ekonomik durumunu iyileştirmek için benimsenen bir dizi devlet programı mevcuttur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgelerinde nüfusun kapsamlı sosyal-ekonomik kalkınmasını teşvik etmeye yönelik tedbirler, yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir sosyal-ekonomik kalkınma,

İstihdam Stratejisi, İstihdam Stratejisinin Uygulanması, Göç, Azerbaycan Gençleri, Özel Yetenekli Çocuklar, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Gençlerin yaratıcı potansiyelini geliştirmek, çocuk haklarının eğitimini ve korunmasını iyileştirmek, engellileri rehabilite etmek, engelli çocuklar için sosyal koruma sağlamak, topraklarından çıkarılmış kişilerin sorunlarını çözmek, topraklarından çıkarılmış kişilerin yaşam koşullarını iyileştirmek ve istihdamı artırmak ve diğer devlet programları esas önceliklerdir (Hüseynova, 2020).

Cumhurbaşkanı konuşmalarında; amaçlarının güçlü, modern bir devlet inşa etmek olduğunu kaydetmiştir. Böyle bir devletin temeli ailelerdir. Ermenistan'ın saldırı politikası bugün devam etse de 1 milyondan fazla topraklarından çıkarılmış kişi bulunmaktadır. Bugün devlet, sosyal ve manevi gelişimi sağlayan aktif, güçlü ailelerin oluşması için tüm koşulları yaratmaktadır. Yüzyıllardır Azerbaycan'ın aile modeli, sahip olduğu değerlerle örnek sosyal kurumlardan biri olmuştur. Ailenin, her insanın, hatta her milletin kendini onaylamasında ve gelişiminde rolü büyüktür. Bu kurumun gücü, o toplumun ve devletin güçlenmesi ve gelişmesi anlamına gelir. Ülkede yapılan sosyal-ekonomik yapı çalışmaları ailenin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu reformların bir sonucu olarak, topraklarından çıkarılmış kişilerin, şehit ailelerinin, emeklilerin, düşük gelirli, büyük ve genç ailelerin sosyal durumunu iyileştirmek için önemli adımlar atılıyor (Hüseynova, 2020). Azerbaycan'ın Birinci Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Mehriban Aliyeva'nın attığı ilk adımlar, bu tür hassas gruplardan aileleri hedef aldı. Böylece topraklarından çıkarılmış ailelere barınma imkânı sağlandı. Aynı zamanda, yetimhanelerde büyüyen ve yatılı kalmalarına son verilen kız ve erkek çocuklar için de bir konut yapılarak işletmeye alındı. Ve bu süreç devam etmektedir.

Ülkenin aileyi güçlendirmek için güçlü bir yasal çerçevesi vardır. Bu temel, yeni gereksinimlere ve ihtiyaçlara göre sürekli olarak gelişmektedir. Ayrıca, küreselleşme bağlamında dünyadaki süreçler ve zorluklar, özellikle ülkenin yeni kalkınma fırsatları, Azerbaycan'da aile politikasının önceliklerini yansıtan bir strateji geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan 2020 'Gelecek Vizyonu' Kalkınma Konseptinden yola çıkılarak Azerbaycan Cumhuriyeti Aile Stratejisi taslağı hazırlanmıştır (Şamşad, 2019). Ailenin güçlendirilmesi, sağlıklı çocuklar yetiştirilmesi, zihinsel ve manevi yetiştirilme biçimlerinin geliştirilmesi, ailelerin sosyal-ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması gibi hususlar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir bütün olarak kalkınması demektir. Azerbaycan Cumhuriyeti hızla gelişmektedir. Ülkenin kısa sürede yüksek ekonomik ve sosyal başarıları, küresel insani sorunları ve 21. yüzyılın

zorluklarını çözmeyi amaçlayan birinci sınıf girişimler ve büyüyen uluslararası prestij, Azerbaycan'ı birçok alanda bölgesel bir lider haline getirmiştir. Bu gerçek, BM, UNESCO, Dünya Bankası ve diğer yetkili organlar dahil olmak üzere birçok uluslararası kuruluşun resmi belgelerinde ve bağımsız uzmanlar tarafından hazırlanan raporlarda doğrulanmıştır. Başarılar, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından uygulanan yenilikçi kalkınma stratejisine dayanmaktadır. Azerbaycan dahil her ülkenin temel amacı beşeri sermayenin geliştirilmesi olmalıdır. Beşeri sermayeye yatırım, bir bütün olarak halkın refahı, devletin gelişmesi demektir (Hüseynova, 2020).

2.4 Azerbaycan Cumhuriyetinin Modern Demografik Tarihi

Azerbaycan Cumhuriyetinin modern demografik tarihi 1990-2002 ve 2003 olarak ikiye ayrılabilir. 1990'ların başında Azerbaycan Cumhuriyeti, diğer birçok eski Sovyet cumhuriyeti gibi, piyasa ekonomisi ve demokrasinin gelişmesinde birçok değişikliğe uğramıştır. Geçiş döneminin bir takım ekonomik ve sosyal sorunlarının ortaya çıkmasıyla birlikte durum, Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmesi ile daha da karmaşık hale geldi. Sonuç olarak, 20.000 Azerbaycanlı öldürüldü, 100.000 kişi yaralandı ve 4.011 kişi kayboldu. Yaklaşık 4.000 işletme ve 30.000 iş kaybedildi ve bir milyondan fazla mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sosyal sorunları, genç bağımsız devlete ağır bir yük olarak kaldı (Kelmiev, 2004, s. 125-132). Bu bağlamda kalkınmanın sosyal yönü daha önemlidir. Bu dönemde sosyal gerilimleri ortadan kaldırmak için alınan önlemler; ücretlerde düzenli olarak 2- 3 kat artış, çok sayıda yardımın getirilmesi vb. önlemler, ülkenin reel ekonomik potansiyeline karşılık gelmediği ve enflasyonu hızlandırdığı için tam tersi bir etki yaratmıştır. Ülkeyi bir bütün olarak saran kriz 1990'larda başladı. Buna yaşam standartlarında bir düşüş eşlik etti ve bu da ülkenin demografik gelişimini olumsuz etkiledi. Böylece, Haydar Aliyev'in bu alanda 1990-2002 döneminde attığı adımlar kısa sürede somut sonuçlar vermeye başladı. Yeni bir gelişme aşamasına giren ülke, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta devlet inşası, demokrasi ve yasama için geniş fırsatlar yaratmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinde 2003 yılından bu yana uygulanan sosyal-ekonomik reformlar, sürdürülebilir makroekonomik istikrarın sağlanması, sosyal koruma sisteminin güçlendirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi de demografik gelişmeyi olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde nüfusun sağlığını iyileştirmek için alınan tedbirler neticesinde başta bebek

ölümleri olmak üzere; ölümlerde azalma, doğumda beklenen yaşam süresinde artış, ülkeden göç akımlarında azalma ve kademeli olarak pozitif göç dengesine geçiş yaşanmıştır (İmanov, 2008, s. 14-19).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **BAĞIMSIZLIK SONRASI İKİNCİ DÖNEMDE** **SOSYOEKONOMİK GELİŞME (1995-2003)**

3.1 Bağımsız Azerbaycan Ekonomisinin Büyümesi ve Üretimdeki Artış

Ülke ekonomisinin gelişmesi için başka ülkelerle ilişkiler çok önemlidir. O zamanlarda Azerbaycan'ın başka ülkelerle ilişkilerinin yeni kurulması, Azerbaycan dış ticaretine ivme kazandırmıştır. Azerbaycan'ın zengin petrol yataklarının olması Azerbaycan ekonomisine istenildiği gibi fayda sağlamıyordu. Bunun sebebi Azerbaycan'ın petrolü çıkarmak için sanayi sistemlerine ve yatırımlara sahip olmaması idi. Haydar Aliyev bu durumdan ülkeyi çıkarmak için büyük dünya ülkeleriyle petrol üzerine anlaşma yaptı. Azerbaycan için önemli olan ve bağımsız bir devletin ana ekonomik dayanağı olan "Yüzyılın Sözleşmesi" nin yapılması ile ülkeye saygın yabancı petrol şirketlerinden büyük yatırımlar yapılmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, ekonominin kilit sektörlerini kapsayan özelleştirme ve reformlar, yeni koşullara uygun finansal para ve vergi sistemlerinin oluşturulması, küçük ve orta ölçekli işletmelerin genişlemesi, dış işbirliğinin düzenlenmesi ve Büyük İpek Yolu uluslararası projesinin aktif uygulayıcısı olmaya başladı. Devletin gereklerine uygun olarak her yönden etkili bir ekonomi politikası sağlanmıştır (Veliyev, 2004, s. 41-44). En önemli şey; reformların ve önlemlerin uygulanmasında acele etmeden, ancak bilimsel mevzuata, yasal ve düzenleyici gerekliliklere dayanarak tutarlı ve zamanında uygulanmasıydı. Sonuç olarak, ekonominin acil gelişimine yapılan yatırım önemli ölçüde artmıştır. 2002 yılında toplam hacmi 1995 yılına göre 5,7 kat daha fazla idi. 2002 yılında petrol sözleşmelerinin başlatılması nedeniyle, toplam yatırımların yüzde 80'inden fazlası yabancı yatırımlardır (Babayev, 2014, s. 15-21). Bu dönemde ülke ekonomisinin kademeli olarak toparlanması nedeniyle yurtiçi yatırımlar her geçen yıl artmıştır. Böylece, 2002 yılında 1995 yılına kıyasla, yurtiçi yatırım miktarı 3,7 kat artarak, tüm kaynaklardan ülkeye çekilen toplam miktarın yaklaşık %20'sine ulaşmıştır. Reformlar ve radikal yeniden yapılanmanın genel tedbirleri sayesinde, ekonomik gerileme kısa sürede sona erdi ve gelişiminde olumlu bir dönüşüm oldu. 1996 yılından bu yana, ekonomik kalkınmada artan bir eğilim vardır. Sonuç olarak,

1996- 2002 yılları arasında GSYİH %71 artmıştır. Sektörün büyümesi 1997'de başladı. İşletmelerin üretim hacmi 2002 yılında yaklaşık %24 artmıştır (Hetemov, 2016, s. 6-18).

Tablo 2. Asrın Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
BP	İNGİLTERE	%34,1
EXXON	ABD	% 8,0
LUKOİL	RUSYA	%10,0
ITOCHU	JAPONYA	% 3,9
STATOIL	NORVEÇ	% 8,6
TPAO	TÜRKİYE	% 6,8
UNOCAL	ABD	%10,2
SOCAR	AZERBAYCAN	%10,0
DEVON ENERJİ	ABD	%5,6
AMERADA HESS	ABD	%2,7

İmza Tarihi :20.09.1994

Onay Tarihi : 12.12.1994

Operatör : BP

Anlaşma Süresi : 30 yıl

Rezerv: 30 milyon ton petrol, Projenin Yatırım Maliyeti:13 milyar \$

Not: 12.11.1997 tarihinde ilk üretim dünya piyasalarına arz edilmiştir.

Kaynak: (Bozkırlı, 2016)

Bağımsızlığın ilk kargaşası sırasında, ülke nüfusunun yoksulluğu büyüme üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Nüfusun maddi refahının ciddi sonuçları bu aşamada daha akut hale geldi. 1993-2003 yıllarında nüfus artışı sadece 719.000 kişiydi. Bin kişi başına doğal artış yılda 7-8 kişiye önemli ölçüde düştü. Bu nedenle, bu dönemde dahi, ekonominin henüz yeterince güçlenmemiş olmasına ve gerekli reformların tamamlanmamasına rağmen, ülke nüfusunun refahını ana hedef olarak gören genç bağımsız devlet, sosyal pazar odaklı ilişkileri bir öncelik haline getirmiştir (Ahmedov: Hacıyev, 2004, s. 17-24). Öte yandan, cumhuriyetteki nüfusun maddi refahını

iyileştirme hedeflerinden biri de tarım ve işletmelerin hızla gelişmesiydi. Böylece, 1993-2002 döneminde, ülkede tahıl ve sebze üretimi yaklaşık 2 kat, patates 4,5 kattan fazla, kavun 7 kat arttı. Tarım ürünlerinin büyümesi, ülkenin tüm bölgelerindeki işletmelerin işlenmesinde (et, süt, ekmek, konserve, tahıl üretimi) ve diğer endüstrilerde önemli bir artış sağlamıştır. Aynı zamanda, vatandaşların gelirlerinin genel büyümesi ilgi odağıydı ve bu dönemde nüfusun gelirleri 150 kattan fazla arttı, sosyal yaşam canlandı, eğitim ve kültürdeki gelişme önemli ölçüde hızlandı (Samedov, 2005, s. 9-16).

Tablo 3. Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton)

Yıllar	Şeker Pancarı	Patates	Sebze	Meyve
1990	-	185.2	856.2	367.4
1991	-	179.9	805.3	498.3
1992	19.8	156.0	555.1	400.9
1993	11.6	152.2	487.8	346.4
1994	17.8	150.3	482.9	323.5
1995	28.1	155.5	424.1	324.4
1996	40.1	214.6	570.0	321.2
1997	33.7	223.4	495.4	330.9
1998	41.4	312.5	502.3	390.6
1999	42.2	394.1	670.8	436.5
2000	46.7	469.0	780.8	477.0
2001	41.3	605.8	916.4	497.5
2002	115.8	94.9	974.6	516.8
2003	84.6	69.0	1046.3	572.1
2004	156.8	30.4	1076.2	420.4
2005	190.4	45.4	1050.0	600.9

Kaynak: (Azerbaycan istatistik komitesi, 2005)

Bu dönemde ülkenin potansiyeli hala çok sınırlı olmasına rağmen, onu güçlendirmek için diğer gerekli endüstriler geliştiriliyordu. Bu amaçla inşa edilen işletmeler arasında Yenikent hidroelektrik santrali, Kurtuluş sondaj kuyusu, Gunashli petrol sahasındaki petrol üretimi, birçok dolum istasyonu, çeşitli inşaat malzemelerinin üretimi, Bakü Steel Company metalurji tesisi, etilen-polietilen tesisi, yazarkasa, mikro hesap makineleri, telefonlar, ev aletleri vb. fabrikalar gösterilebilir. Onların yaratılması, büyüyen işgücünün istihdamında bir artış sağlamıştır. Ülkenin uluslararası ilişkilerinin genişlemesi ve coğrafyasının önemli ölçüde çeşitlenmesi de ekonominin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin dış ülkelerle olan ticari ekonomik ilişkileri 1993 yılında 60 ülkeden 2002 yılında 128 ülkeye yükselmiş ve bu yıllarda uluslararası ithalat-ihracat operasyonları 2,8 kat artmıştır (Suleymanov, 2005, s. 12-19).

Piyasa ilişkilerine geçişin ana işareti, özel sektörün ekonomideki hâkimiyeti girişimci faaliyetlerini genişletme eğilimi büyük ölçüde artmıştır. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'ne göre, 1995 yılında 10.000 küçük işletme, yaklaşık 80.000 bireysel ticari yapı, 100'den fazla ticari banka, 3.500 kooperatif, 850 çiftlik ve yabancı yatırımcılarla ortak girişimler vardı. Bu dönemde, öncelikle yabancı yatırımcılar için oldukça cazip olan ülkenin zengin petrol rezervleri dikkat çekti. Eylül 1994'te Azeri-Çırağ-Güneşli sahalarının araştırılması ve geliştirilmesi için üretim paylaşım anlaşması "Yüzyılın Sözleşmesi" imzalandı (Emiraslanov, 1998, s. 24-36). Daha sonra 2000 yılına kadar olan kısa sürede 12 ülkeden 29 büyük enerji şirketi Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz sahalarının araştırılması ve geliştirilmesine katılmış, petrol ve gaz arama ve geliştirme ile ilgili 30'dan fazla uluslararası anlaşma (üretim paylaşım anlaşmaları) imzalanmıştır.

Bu anlaşmaların önemli bir kısmı üzerinde arama ve sondaj çalışmaları bugün de devam etmekte olup, petrol-gaz üretimi ve ihracatı çeşitli anlaşmalar kapsamında yürütülmektedir. Özellikle Azeri-Çırağ-Güneşli ve Şah Deniz anlaşmaları kapsamında petrol ve gaz üretimi ve ihracatı her geçen yıl artmaktadır. "Yüzyıl Antlaşması" ndan sonra gelişmiş ülkelerin Azerbaycan'a ilgisi arttı ve milyarlarca yabancı yatırımın ekonomiye, özellikle petrol sektörüne girişi başladı. Uluslararası petrol anlaşmalarının imzalanması, petrol anlaşmalarına katılan şirketler ile etkili ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin geliştirilmesi, ülkenin jeopolitik pozisyonunun daha da güçlendirilmesi ve dünya ekonomisine uyum sürecinin hızlandırılması için sağlam bir temel oluşturmuştur (Abbasov, 2005, s. 14-26).

3.2 Petrol ve Dış Ticaret

Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe petrol ve doğal gaz kaynaklarının kullanılması yıldan yıla genişlemiş ve ülke enerji güvenliğini tam olarak sağlamıştır. Azerbaycan'ın dünya enerji arzındaki özel ağırlığı ve stratejik önemi de artmıştır. Shah Deniz sahasındaki gaz kullanımının genişlemesi nedeniyle Azerbaycan iç ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilmiş ve bu tür doğal gazı uluslararası pazarlara ihraç edebilmiştir (Emiraslanov, 2001, s.50-55). Bunlar, çok değişkenli bir ulaşım sisteminin oluşturulmasına yol açmıştır. Petrol stratejisinin önemli bir kısmı, yabancı şirketlerle ortaklaşa üretilen petrol ve gazın büyük ölçekli nakliyesini ve ihracatını sağlayacak çok seçenekli bir boru hattı ulaşım altyapısının oluşturulmasıydı. Böylece, petrol stratejisinin ilk yıllarında, Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa boru hatları yeniden inşa edildi ve daha sonra güvenilir ve büyük ölçekli petrol ve gaz ihracatını sağlamak için Haydar Aliyev Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hatları inşa edildi ve işletmeye alındı. Bu boru hatları Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Orta Asya bölgesi arasında ithalat-ihracatı kolaylaştıracak ekonomik ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırdı. Gaz taşımacılığı altyapısının, özellikle Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının işletilmesi nedeniyle Azerbaycan önemli bir Batı gaz ihracatçısı ve küresel enerji güvenliği sağlayıcılarından biri haline gelmiştir. Azerbaycan'ın enerji güvenliği sağlanmış ve dünya enerji arzındaki payı artmıştır (Abbasov, 2005, s. 21-34).

Boru hattı ulaşım altyapısının devreye alınmasından sonra, dünya pazarına büyük ölçekli hidrokarbon kaynaklarının ihracatı sonrasında, çok taraflı bir ulaşım politikasının uygulanması sağlanmış ve buna bağlı olarak ülkeye döviz girişleri hızla artmıştır. Gelir toplama ve etkin yönetim de önemliydi. Yabancı şirketlerle üretim paylaşımı anlaşmalarının imzalanması ve bu anlaşmalar için onay sürecinin kamuya açıklanması petrol kaynaklarının yönetiminde şeffaflığın tesis edilmesine yönelik ilk adım olmuştur. Aynı zamanda, yabancı yatırımcılar için yaratılan kolay koşullar, uluslararası standartların ve şeffaf yönetim yöntemlerinin uygulanmasına temel oluşturmuştur (Eliyeva, 2000, s. 11-14).

Devlet Petrol Fonu, Haydar Aliyev'in petrol ve gaz satışından elde edilen gelirleri toplamak, etkin bir şekilde yönetmek, bu fonları çeşitli sektörlerin gelişimine ve sosyal-ekonomik öneme sahip projelerin uygulanmasına yönlendirmek amacıyla 1999 yılında kurulmuştur. Oluşturulduğu sırada 271 milyon dolar olan Petrol Fonu'nun

varlıkları on yıl sonra 15 milyar doları aşmıştır (Emiraslanov, 2001, s. 50-55). Devlet Petrol Fonu'nun kurulması, petrol gelir yönetiminin en iyi uygulamasıdır ve bu uygulama Azerbaycan'da uygulanmıştır. Ermeni saldırganlığı ve serbest finansal kaynakların sınırlı olması nedeniyle bir milyondan fazla mülteci ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin karşılaştığı sosyal ve yerel zorluklar da dahil olmak üzere Azerbaycan'daki mevcut ekonomik ve sosyal sorunlar, ülkeye yatırım için büyük talep yarattı. Bu bağlamda, Azerbaycan'da Petrol Fonu kurulurken, gelecek nesiller için petrol gelirlerinin toplanmasına ve bugünün nesillerinin sorunlarının çözülmesine olanak tanıyan bir model seçilmiştir. Ulusal petrol stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanması, diğer alanların gelişimine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Azerbaycan'ın sosyal-ekonomik gelişimini hızlandırmak için, ülkede bir dizi önemli ve stratejik adım atılmış ve büyük ölçekli bir sosyal-ekonomik eylem planı hazırlanmıştır. Kısa sürede çok sayıda devlet programı benimsenmiş, altyapı, girişimcilik, ülkedeki iş ortamının geliştirilmesi ve istihdamın artırılması için önemli önlemler alınmıştır. 1996 yılında Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa ihracat petrol boru hatları devreye alındı ve Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına getirmek ve böylece ihracat yollarını çeşitlendirmek için Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat petrol boru hattı imzalandı (Xelilov, 2001, s. 212-226). Devlet Petrol Fonu, 1999 yılında yabancı şirketler ile petrol sahalarının ortak geliştirilmesinden petrol gelirlerinin etkin bir şekilde yönetilmesini, bu fonların öncelikli alanların geliştirilmesi ve sosyal-ekonomik açıdan önemli projelerin uygulanması için bir başkanlık kararnamesi ile kurulmuştur. Şu anda Vakfın faaliyetleri ve bu alandaki şeffaflığın sağlanması uluslararası kuruluşlar tarafından çok değerlidir. Azerbaycan, Maden Endüstrisi Şeffaflık Girişimi'ni uygulayan ve 26 aday ülkenin tam üyesi olan ilk ve tek ülkedir. Petrol ve gaz sektörü, ekonominin diğer sektörlerinin gelişmesinde lokomotif bir rol oynamıştır. Yapılan ekonomik politika sonucunda, makroekonomik istikrar sağlanmış ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için temel oluşturulmuş, ekonominin tüm sektörlerinde reformlar başlatılmış ve nüfusun yaşam standartlarının iyileştirilmesi için ciddi adımlar atılmıştır (Suleymanov, 2005, s. 14-21).

Tablo 4. Azerbaycan'ın Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	İthalat	İthalat Artışı (%)	İhracat	İhracat Artışı (%)
1992	939.8	-50.04	1483.9	-30.03
1993	628.8	-33.09	724.6	-51.17
1994	777.9	23.71	652.7	-9.92
1995	667.6	-14.17	637.1	-2.39
1996	960.6	43.88	631.2	-0.92
1997	794.3	-17.32	781.3	23.78
1998	1076.4	35.51	606.2	-22.41
1999	1035.8	-3.77	929.6	53.34
2000	1172.0	13.15	1745.2	87.73
2001	1431.1	22.10	2314.2	32.60
2002	1665.5	16.38	2167.4	-6.34
2003	2626.4	57.69	2591.7	19.57
2004	3504.6	33.43	3614.4	39.46
2005	4600.8	38.44	4219.1	30.5

Kaynak: (Azerbaycan İstatistik Komitesi, 2006)

Geçiş döneminde uygulanan ekonomi politikasının önemli yönlerinden biri de altyapının geliştirilmesiydi. Azerbaycan'ın ulaşım sistemini güçlendirmek ve ülkenin transit fırsatlarını etkin bir şekilde kullanmak için Doğu-Batı, Kuzey-Güney ulaşım koridorlarında projeler başlatılmıştır. Aynı zamanda ülkede girişimciliği geliştirmek için gerekli önlemler alındı. Toplumsal alanda var olan sorunları kapsamlı bir şekilde ele almak için, özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere nüfusa sunulan hizmetlerin hacmini, kalitesini ve hedeflenmesini artırmak için radikal reformlar

başlatılmıştır. Yukarıda belirtilenlerle birlikte, Azerbaycan'ın dünya ekonomik sistemine yatırımını korumak, yabancı yatırımı ülke ekonomisine çekmek için yasal bir çerçeve oluşturulmuş, yaklaşık 40 ülke ile ikili anlaşmalar imzalanmış ve uluslararası kuruluşlarla etkin işbirliği kurulmuştur (Feyzullabeyli, 2001, s. 285- 291).

Tablo 5. Dış Ticaretin Dağılımı (Bin ABD Doları)

Kıtalar	Dış Ticaret hacmi		İthalat		İhracat	
	Hacmi	Oranı %	Hacmi	Oranı %	Hacmi	Oranı %
Ülkeler toplam	5218204,1	100,0	2626225,2	100,0	2591978,9	100,0
Avrupa kıtası	3430999,6	65,7	1439056,0	54,8	1991943,6	76,8
Asya kıtası	1535714,2	29,4	1004437,6	38,2	531276,6	20,5
Amerika kıtası	233933,2	4,5	167455,7	6,4	66477,5	2,6
Afrika kıtası	3696,0	0,1	1517,7	0,1	2178,3	0,1
Avusturalya kıtası	13861,1	0,3	13758,2	0,5	102,9	0,0

Kaynak: (Azerbaycan İstatistik Komitesi, 2004)

3.3 Azerbaycan Ekonomisi' ne Dış Yatırımlar

Geçiş döneminin sonu ve Azerbaycan'da olgun piyasa ilişkilerinin oluşumu bağlamında, devletin düzenleme ve yönetiminin işlevleri temelde; makroekonomik istikrarı korumak, iş ortamını iyileştirmek, serbest rekabeti sağlamak, yerli ve yabancı yatırım için uygun koşullar yaratmak, ekonominin yapısını iyileştirmektir. Yatırımlar ve büyük ölçekli altyapı projelerinin uygulanması, nüfusun etkili sosyal koruma organizasyonuydu. Makroekonomik politikanın koordinasyonu güçlendirilecek,

finansal sürdürülebilirlik açısından optimal bir makro-mali çerçeve oluşturulacak ve yeterli para politikası gerçekleştirilecekti (Azerbaycan dış ticareti, 2006). Bu politikanın ilk aşamasında enflasyon hedefi, diğer makroekonomik hedefler, uygun düzenleyici araçlar, ikinci aşama finansal sektör istikrar hedeflerini, sektör faaliyetini ve risk yönetimi araçlarını içerir. Enflasyon hedefi doğrultusunda, para yönetiminin kurumsal temeli olan ekonominin parasal talebinin karşılanmasına özel önem verilecekti. Bütçe kaynaklarının oluşturulması ve kullanımında mali disiplinin sağlanmasına, fonların uygun şekilde tahsis edilmesine ve maliyet etkinliğinin artırılması planlanıyordu. Çeşitli bütçe risklerinin (dış, finansal, sapma, operasyonel riskler, vb.) değerlendirmeleri yapılmalıydı. Ekonomik sistemin rekabet gücünü daha da artırmak için, pasif bir vergi politikasından aktif bir vergi politikasına kademeli bir geçiş sağlandı. Vergi oranlarını optimize etmeye yönelik önlemler, girişimcilik için uygun bir ortam yaratılmasına yardımcı olacaktı (Alakbarov, 2019).

Petrol ve gaz gelirlerinden yararlanma mekanizması kuruldu. Hidrokarbon satışından elde edilen gelirleri, bu fonların yatırımdan elde edilen gelirlerle aşamalı olarak değiştirmek için bir strateji uygulanıyor ve bu alandaki mevcut çalışma yoğunlaştırılıyordu. Ülkenin ödeme gücünün ve ihracata yönelik ekonomisinin iyileştirilmesi için ayrı bir önemli gereklilik olarak daha esnek bir döviz kuru politikası uygulandı ve net uluslararası yatırım fazlası sürdürüldü. İş ortamının, rekabet mevzuatının ve politikalarının daha da iyileştirilmesine yönelik tedbirler alındı, yatırımcı haklarının korunmasına yönelik mekanizmalar geliştirildi. Odak noktası, hukukun sürdürülebilir ve adil bir şekilde uygulanması ve işleyen bir hukuk devleti sisteminin oluşturulması olmuştu. Dış ticaret prosedürlerinin basitleştirilmesi ve iyileştirilmesi, uluslararası pazarlara erişim ve dış pazarlarda rekabet gücünün artırılması gibi devlet desteğini artırmak için önlemler alındı (Suleymanov O. , 2016).

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat kapasitesinin artırılması için teşvik tedbirleri alındı. Devlet tarafından işletmelere sağlanan öncelikli kredilerin seviyesi artırıldı. İç piyasayı haksız rekabetten korumak için uluslararası uygulamada alınan anti-damping ve diğer koruyucu önlemler uygulandı. Aynı zamanda, gümrük, göç ve prosedürlerin iyileştirilmesi ve yatırımcıları yerel pazarlara girmekten caydıran faktörlerin ortadan kaldırılması için çaba gösteriliyordu. Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılmak için uluslararası ticaret sistemine uygun reformlar uygulamak ve yasaları dünya ticaret uygulamalarıyla uyumlu hale getirmek, nihayetinde yerel şirketleri ve bir bütün olarak ülke ekonomisini geliştirmek için yeni fırsatlar açılacaktı.

Ek olarak, vergi oranlarının ve zorunlu devlet sosyal sigorta primlerinin yapısını optimize etmeye yönelik önlemler (işveren ve sigortalı tarafından ödenen primler) için kolay bir ortam yaratmak isteniyordu (Aliyev, 2020).

Başta tüketici pazarı olmak üzere ekonomide adil bir rekabet ortamı yaratmak ve tekelleri sınırlandırmak için önlemler alınmıştır. Tüketicinin korunması güçlendirildi, etkin ürün kalite kontrol mekanizmaları kuruldu ve ulusal kalite kontrol standartları geliştirildi. Konseptin kapsadığı dönemde uygulanacak tedbirler Azerbaycan'da finansal hizmetler piyasasının ana faktörleri (bankacılık sektörü, banka dışı kredi) organizasyonlar, sigorta piyasası, leasing piyasası, menkul kıymetler piyasası ve faktöring piyasası büyük yer kapsıyordu. Bankacılık denetim araçları iyileştirilecek ve bankacılık sisteminin istikrarlı ve güvenli gelişimini sağlamak için uygun önlemler alınacaktı. Bankacılık sektöründe konsolidasyon önlemleri ve yapısal reformlara devam edilecek, rekabetin teşvik edilmesi, bankacılık ve finansal hizmetlerin kalitesinin artırılması, elektronik ödeme sistemlerinin altyapısının iyileştirilmesi ve kapsamının genişletilmesine odaklanılıyordu. Bankacılık sisteminin sermayeleştirilmesi ve bankacılık ağının bölgelere göre genişletilmesi teşvik ediliyordu. İnşaat ve tasarruf bankalarının kurulması destekleniyor ve ipotek kredilendirme mekanizması iyileştiriliyordu (Suleymanov O. , 2016).

3.4 Petrol Dışı Sektör

Petrol ve gaz arıtma sanayisinin gelişimi üzerine bir petrokimya tesisleri kompleksi inşa edilmesi planlanmıştır. Kompleksin organizasyonu, gerekli yatırımların çekilmesine, çevre standartlarına uyulmasına, nihai ürüne teknolojik bir zincir kurulmasına, bitmiş ürünün rekabet gücünün artırılmasına, bu alandaki ihracat hacminin genişletilmesine olanak sağlayacaktır. Aynı zamanda petrol dışı sanayinin gelişmesi için ülkenin doğal ve ekonomik kaynaklarının ekonomik ciroya katılımı artırılacak ve kullanım etkinliği artacaktır. Sepisinin kapsadığı dönemde alternatif (yenilenebilir) enerji kaynaklarının kullanımını hızlandırmaya yönelik teşvikler kurumsal çevrenin uygulanması, geliştirilmesi, bilimsel teknik potansiyel uzmanların eğitimlerinin güçlendirilmesi, sürdürülmesi ve enerji tüketicilerinin eğitilmesi için çalışmalar yapılması planlanıyordu. Devletin bu alanda yürüttüğü projelerle birlikte özel sektörün bu sürece yakın katılımı teşvik edilecek ve alternatif enerji tarifelerinin esnek bir şekilde düzenlenmesi sağlanacaktı (Veliyev, 2005). Petrol dışı sektörün

gelişimine hizmet eden ve modern gereksinimleri karşılayan bir üretim, sosyal ve pazar altyapısı ağı oluşturulmuş, gelişmiş ekonomi ve yönetim biçimlerinin kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Bölgelerde, sanayi kuruluşlarının yerel hammaddelere dayalı olarak niteliksel olarak modern bir faaliyet düzeyinin oluşturulması ve yeni işletmelerin oluşturulması için önlemler alınıyordu. Konseptin uygulanması sırasında ülkede çelik üretimi, petrol ve gaz işleme ve petrokimya kompleksleri, gübre, gemi inşa ve çimento fabrikaları kurulacak, alüminyum sektörü geliştirilecek, birincil alüminyum üretimi artırılabilecek, nihai ürünün üretimine kadar özel sektörün katılımıyla teknolojik bir zincir kurulacak, bu sektörün ihracat potansiyeli genişletilecekti. İnovasyon odaklı teknolojilerin sanayi işletmelerinde uygulanması teşvik edilecek, uzmanlaşmış ve genel amaçlı sanayi kampları oluşturulacaktı.

Ekonomik bölgelere göre endüstriyel şehir altyapısının oluşumu Petrol dışı rafinaj endüstrisinin gelişimi ile bağlantılı devlet yatırım politikasının ana yönü olacaktır. Bu bağlamda, Konseptin kapsadığı dönemde özel bir ekonomik bölgenin oluşturulması ve ekonomik kalkınması planlanmakta idi (Meherremov: Aslanov, 2008). Geleneksel petrol dışı endüstrilerin (kimya endüstrisi, metalurji, makine mühendisliği, elektrik mühendisliği, elektronik, hafif sanayi, gıda endüstrisi vb.) gelişmesi ve artan ihracat fırsatlarının yanı sıra yeni rekabetçi endüstrilerin yaratılması desteklenmiştir. Ülkenin petrol dışı sektöründeki yerli ve yabancı yatırımın çekiciliğini artırmak için teşvikler uygulanıyor, ihracata yönelik petrol dışı sektörün geliştirilmesi için kamu- özel yatırım işbirliği geliştiriyordu. Fikri faaliyetin sonuçlarını teşvik etmek, yenilik ve yaratıcılığa yatırım için uygun koşullar yaratmak ve fikri mülkiyete dayalı yaratıcı bir ekonominin sürdürülebilir kalkınması için ülke GSYH'sindeki payını artırmak için önlemler alınıyordu. Konsept, turizm altyapısının geliştirilmesini, uluslararası standartları karşılayan turizm hizmetlerinin genişletilmesini, bu sektörün rekabet gücünün artırılmasını ve GSYİH içindeki payının artırılmasını öngörmekteydi (Veliyev, 2004).

Turizmin gelişmesi için bu alandaki mevzuat ve standartlar iyileştiriliyor, Hazar Denizi'nin turizm potansiyelini tam olarak kullanmak için gerekli tedbirler alınıyor, bölgelerde turizm faaliyetleri canlandırılıyordu. Uygun turist rotaları oluşturularak farklı turizm türleri teşvik ediliyordu. Petrol dışı sanayinin gelişmesi için özel önem arz eden alanlardan biri olan tarımsal ürünlerin işlenmesine özel önem veriliyor, mevcut tarımsal işleme işletmelerinin üretim kapasitesinin artırılması ve yeni işletmelerin oluşturulması için kapsamlı önlemler alınıyordu. Tarım sektörünün yoğun ve verimli gelişimini teşvik edecek devlet destek tedbirleri uluslararası uygulamalara

uygun olarak sürdürülüyordu. Özel bankalar ve kredi kuruluşları bu sektöre fon (kredi) tahsisinin daha da teşvik edildiği bir ortamın yaratılması için ek önlemler alınmış ve tarım sigortası mekanizmasının iyileştirilmesi sağlanmıştır. Sonuç olarak, tarımsal verimlilik artmış ve kırsal nüfus en iyi uluslararası uygulamalara daha aşına hale gelmiştir (Imanov, 2008).

Önümüzdeki yıllarda ülkede arazi piyasası geliştirilecek, çiftçilerin gönüllülük esasına göre ortak tarım geleneklerinin oluşturulması teşvik edilecekti. İyileştirme ve sulama önlemleri güçlendirilecek, toprak erozyonunu, sulanan ekilebilir alanların tuzlanması önlemek ve verimliliği artırmak için önlemler alınacaktı. Ülke, çevre dostu tarım ve gıda ürünleri üretimini teşvik edecek. Ek olarak, genetik kaynakları ve biyolojik çeşitliliği korumak ve fide, tohum ve ıslah faaliyetlerini daha da geliştirmek için hedeflenen önlemler alınacaktı. Tarımsal üreticilerin modern ekipman, gübre, tohum ve fide ile arzı iyileştirilecekti. Tarım sektöründe bilimsel desteğin ve personel eğitiminin daha da iyileştirilmesi planlanmaktadır. Tarımın çeşitli alanlarında yoğun gelişme için teşvik edici tedbirler alınıyor, büyük tahıl çiftlikleri kurma girişimleri destekleniyordu (Veliyev, 2008).

3.4.1 Tarım Sanayisi

1995'ten bu yana, Azerbaycan'da yeni bir geçiş aşaması; iyileşme ve dinamik gelişme dönemi başlamıştır. Tarım, mahsul ve hayvancılık sektörlerinde gıda güvenliğini sağlamak için gıda öz yeterliliği düzeyi daha da geliştirilmiştir. Bölgelerin sosyal- ekonomik kalkınması ile ilgili devlet programlarında öngörülen tedbirlerin uygulanması, tarım üreticileri tarafından kullanılan yakıt, motor yağları ve mineral gübrelerin ortalama maliyetinin %50'sini ödemeye yardımcı oluyordu (Muradov: Abbasov, 1999, s. 18- 34).

1995 yılından bu yana, tarım sektörünün piyasa ilkeleri temelinde yeniden yapılandırılması, devlet ve kolektif çiftliklerin kaldırılması, topraklarının, çiftlik hayvanlarının ve mülklerinin köylülere dağıtılması gibi önlemler sonucunda iddialı yapısal değişiklikler meydana geldi ve niteliksel olarak farklı tutumlar oluştu. Tarım sektöründe verimli tarım ve girişimciliğin gelişmesini sağlamak amacıyla, tarımsal üreticilerin önceki vergi borçları kaldırılmış ve dönemsel vergi ihracı verilmiştir. Aynı zamanda, tarım üreticileri toprak vergisi hariç diğer tüm vergilerden muaf tutulmuştur

(Sadixov, 1999, s. 18-20). Haydar Aliyev'in uyguladığı toprak reformu, Azerbaycan köylülerini gerçek toprak sahibi yaptı. Tüm bu tedbirler sonucunda özel sektörün tarım sektöründeki payı bugün neredeyse %100'e ulaşmıştır. Aynı zamanda, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi için yasal çerçeve oluşturulmuş ve ilgili devlet programları onaylanmıştır. Özelleştirmenin temel hedefleri; özel mülkiyet ve serbest rekabet ilkelerine dayalı ekonomik kuruluşlar için kendi kendini düzenleyen bir piyasa ekonomisi ortamı oluşturmak, ekonomiyi bir piyasa ekonomisinin gerekliliklerine göre yeniden yapılandırmak, yabancı yatırımlar da dahil olmak üzere ekonomiye yatırım çekmek, iyileştirilmiş yaşam standartları ve sosyal statü kazanmaktır (Kelbiyev, 2000, s. 14-20).

Tarım sektöründeki işlemciler ve üreticiler arasındaki işbirliğini güçlendirmek, çiftçiler tarafından devlet destek mekanizmalarını daha etkin kullanmak amacıyla, bölgelerde 50 süt çiftliğinin kurulması başlamıştır. Yerel üretim tesislerinin yeniden inşası ve başarılı tarım reformları, bir dizi yerel gıda ürününün üretiminde bir artışa ve ülkeye yapılan ithalatta bir azalmaya yol açmıştır. Yerel ürünler iç pazarımızı zenginleştirdi ve temel gıda ithalatına olan bağımlılığı azalttı (Eliyev: Sekereliyev, 2002, s. 312-320). Önceki dönemlerde, yerli ve yabancı iş adamları ve girişimciler arasında farkındalığı artırmak, bilgiye erişimi kolaylaştırmak, ülke bölgelerindeki mevcut doğal işgücü kaynaklarını kullanmak ve yabancı yatırım çekmek için ülkenin çeşitli yerlerinde düzenli iş forumları düzenlenmiştir. Ülke bölgelerindeki mevcut ekonomik potansiyelin tam ve etkin kullanımını, sosyal-ekonomik durumun iyileştirilmesini ve dengeli ekonomik kalkınmayı sağlamak için başarıyla uygulanan devlet programları kuruldu. Örnek olarak; altyapının restorasyonu ve genişletilmesi, yeni üretim işletmelerinin oluşturulması, sosyal-kültürel tesisler, yeni işlerin yaratılması ve yaşam standartlarının daha da geliştirilmesi dahil olmak üzere bölgelerin gelişimine yol açmıştır (Kelmiyev, 2004, s. 212-231).

3.5 Azerbaycan'ın Modern Gelişme Perspektifleri

XXI. yüzyılın ilk on yılında hızla gelişen, yaygınlaşan bilgi iletişim teknolojileri ve bu konuda yeni ivme kazanan yeni küreselleşme süreçleri, ülkelerin sosyal-ekonomik yaşamını ciddi şekilde etkilemektedir. Azerbaycan bu anlamda bir istisna değildir. Küresel faktörler neredeyse tüm yaşam alanlarını etkilemekte olup ekonomik, sosyal, politik, insani ve kültürel vb. alanlardaki süreçlerin akışına yakından tesir

etmektedir (Hetemov, 2016). Aynı zamanda, başka herhangi bir ülkede olduğu gibi, Azerbaycan menşei ve kapsamı nedeniyle, çeşitli kamusal yaşam alanlarının yönetiminde dikkate alınması gereken bölgesel (bölge ülkelerine özgü) veya yerel faktörlere sahiptir. Zamanımızın ana faktörleri (zorlukları) koşullu olarak aşağıdaki gibi gruplandırılabilir.

1. Küreselleşme bağlamında yenilik faaliyetinin niteliksel olarak yeni bir düzeyde yoğunlaşması, dünyadaki ekonomik süreçlerin değişim hızı, yeniliklerin kopyalanması, üretimdeki uygulamalar benzeri görülmemiş biçimde hızlanmaktadır. Bu aslında, küreselleşmenin "olumlu" bir etkisidir ve artan sayıda ülkenin yeniliklerden, gelişmiş teknik standartlardan ve yeni yönetim yöntemlerinden yararlanmasına izin vermektedir. Tahminlere göre yakın ve orta vadede dünya ekonomisinin büyümesi bu faktörden kaynaklanacaktır. Önümüzdeki yıllarda dünya ticaretinin üretimden daha hızlı büyümesi ve küreselleşme ile birlikte bölgesel entegrasyonun genişlemesi beklenmektedir. Uluslararası ticaret, rekabet, fikri mülkiyet ve çevre ile ilgili yeni standartların uluslararası kuruluşların bu yöndeki rolünün güçlendirilmesi beklenmektedir. Uluslararası pazarlarda uzmanlaşmayı, üretim teknolojisini geliştirmeyi, inovasyon potansiyelini geliştirmeyi ve böylece yüksek katma değerli endüstrileri teşvik etmeyi tercih eden ülkeler küresel ve bölgesel seviyelerde rekabet etmektedir ve sürdürülebilirliğin artması beklenmektedir. Bilim ve teknoloji potansiyelinin güçlendirilmesi ve eğitim olanaklarının genişletilmesi sonucunda yeniliklere dayalı sanayinin gelişmesi mümkün olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin üretkenliğe dayalı ekonomik büyümeye ulaşmaları ve karşılaştırmalı üstünlükle yeni endüstriler yaratmaları gerekmektedir.
2. Böyle bir durumda Azerbaycan'ın önündeki asıl görev, dünyanın kalkınma sürecinde geri kalmışlığını önlemektir. Bu, her şeyden önce, ekonominin hidrokarbon ihracatına olan mevcut bağımlılığının ortadan kaldırılması ve dünya ekonomisinin orta ve uzun vadede hammadde katkı maddesi ve teknolojik "yabancı" olmasının önlenmesi gibi önemli bir konuyu akılda tutmayı gerektirmektedir. Hidrokarbon ihracatı, son on yılda ekonomik büyümenin ana itici gücü olmasına rağmen, bu aşamadaki temel zorluk, petrol dışı sektörün sürdürülebilir gelişimini sağlamak, ekonomik verimliliği, rekabet gücünü artırmak ve inovasyona dayalı ilerlemesini sağlamaktır. Başka bir deyişle, geleneksel ekonomiden "bilgi ekonomisine" geçişin temelleri atılmalı ve bunun için hayati önem taşıyan beşeri sermayenin yeterli gelişimi ön plana çıkarılmalıdır. Bu, eğitim sisteminde radikal bir değişikliğe yol açarak, ek eğitim, yaşam boyu öğrenme gibi eğitim bileşenlerinin önemini artırmanın yanı sıra sanal öğrenmenin, bilgisayar ağı bilgisinin rolünü arttıracaktır. Aynı zamanda, asıl görevi

yaratıcılığı, yeniliği ve piyasa düzenlemesini teşvik etmek olan fikri mülkiyetin önemi artacaktır.

3. Büyük fırsatların yanı sıra büyük riskleri de beraberinde getiren küreselleşme, uluslararası alanda üretimin, ticaretin, sermaye akımlarının ve emek göçünün serbestleşmesini keskin bir şekilde artırmıştır. Dünya ülkelerindeki gelişmenin belirsiz doğası yoğunlaşmakta ve Çin, Hindistan, Brezilya ve diğerleri gibi yeni ülkeler ekonomik dinamikleri belirlemede belirleyici bir rol oynayan güç merkezleri olarak görülmektedir. Bu da ekonomik ve ticari ilişkileri etkilemekte, kaynakların yeniden dağıtımına ve uluslararası rekabetin artmasına neden olmaktadır. Önümüzdeki dönem, dünya ekonomisinin başlıca merkezleri arasındaki dengenin değişmesi ve dolayısıyla, bölgesel ekonomik birliklerin rolünü güçlendiren yapının yeniden yapılanmasıyla karakterize edilecektir. Azerbaycan için bu, dış ekonomik entegrasyon açısından yeni fırsatlar yaratmanın yanı sıra, yerel bölgesel çevrede yürütmek yerine sosyal-ekonomik kalkınma yönünde küresel bağlama öncelik tanıma ihtiyacı duyulan ekonomik ilişkilere ve piyasalara katılmak için ekonomik alanın kullanılmasını sağlar. Şu anda, gelişmekte olan ekonomilerin hem varış noktası hem de doğrudan yabancı yatırım kaynağı olarak payı artmaktadır. Kriz sonrası dönemde, yüksek gelirli ülkelerin ekonomik büyüme oranının, gelişmekte olan ülkelerekinden yaklaşık iki kat daha düşük olacağı tahmin ediliyor. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkeler küresel ekonomik büyümenin ana lokomotifleri olacaktır.
4. Küreselleşmenin karakteristik özelliklerinden biri, yeni teknolojilerin ve yeniliklerin olumlu etkisiyle birlikte, negatif yüklü ekonomik süreçlerin yayılması ve bu süreçlerin küresel ekonomik entegrasyona dahil olan ülkeleri "ele geçirme" kabiliyetidir. Bu anlamda, 2008 yılında başlayan ve hala yeni bir dalga içinde olan küresel ekonomik kriz, tarihsel olarak geniş bir kapsam alanıyla karakterize edilmiştir. Azerbaycan ekonomisi küresel krize hazırlıklı olmuş, yüksek yatırım risklerine ve komşu ülkelerdeki ekonomik iniş dalgasının etkilerine rağmen net uluslararası yatırım fazlası ve manatın istikrarı korunmuştur. Bu istikrar, kriz öncesi dönemde ülkede izlenen rasyonel makroekonomik ve para politikası, yaratılan döviz rezervleri ve finansal risklerin proaktif bir şekilde yönetilmesiyle mümkün olmuştur. Ancak küresel kriz ve sonuçları, modern ekonomik mimaride kaçınılmaz olan depresif senaryolara karşı koruyucu mekanizmaların oluşturulmasını ve güçlendirilmesini gerektirmektedir. Geleneksel kurtarma fonlarının yanı sıra, devletin ekonomiyi düzenlemesinde kullanılacak özel krizle mücadele tedbirlerinin yanı sıra ulusal ekonominin yapısının

çeşitlendirilmesi ve yeni koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlama yeteneği özel bir önem taşımaktadır.

5. Bu aşamada insanlığın karşı karşıya olduğu sorunlardan biri de her ülkenin sosyal ve ekonomik hayatını güçlü bir şekilde etkileyen dünyada yıllarca hızlanan sanayileşme sonucunda ekolojik dengenin ihlal edilmesidir. Yerel ve bölgesel bağlamda, Azerbaycan için çevre sorunları esas olarak Abşeron Yarımadası ve Hazar Denizi'nde çevresel sonuçları hesaba katmadan kusurlu yöntemlerle onlarca yıllık petrol üretimiyle ilgilidir. Ayrıca ülkenin Ermeni işgali altındaki topraklarında flora ve faunanın toplu olarak yok edilmesi ve bu bölgelerde büyük çaplı yangınlar en büyük çevre sorunlarından biri haline gelmiştir. Azerbaycan'ın komşu ülkelerinde büyük hacimlerde tatlı su kaynaklarının oluşması ve bu ülkelerin topraklarında kimyasallar, radyoaktif ve diğer zararlı maddelerle yoğun kirlilikle karşılaşmak nüfusa içme suyu sağlamada sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca Ermenistan'da sismik bir bölgede yer alan ve teknolojik olarak eskimiş Metsamor Nükleer Santrali, bölge için bir tehlike kaynağıdır. Küresel ölçekte ekolojik dengesizliklerin tezahürü olarak iklim değişikliği ve küresel ısınma, doğal afetlere yol açabilecek süreçlerle ilişkilendirilir (nehirler köylerinden ve şehirlerinden taşar). Doğal normdan çok daha yüksek olan sel, yağış seller vb. tüm bunlar, ülkenin ekonomik ve sosyal hayatını doğrudan etkileyen faktörlerdir ve bu nedenle uygun politika önlemlerinin geliştirilmesinde dikkate alınması gerekir. Son yıllardaki deneyimler, doğal afetlerle ve bunların sonuçlarıyla etkin bir şekilde mücadele edebilmek için, ilgili devlet acil durum müdahalesinin güçlendirilmesi gerektiğini ve bu gibi durumlarda, sosyal koruma için esnek mekanizmaların kurulmasına öncelik verilmesi gerektiğini göstermektedir. Aynı zamanda, acil durumlarda hayati altyapı tesislerinin gerekli işlevselliğini sürdürebilmek için, ülke bölgelerindeki altyapı projelerinin tasarımı ve uygulanmasında meydana gelen muhtemel doğal afetler ile bunların tasarım ve yapımına ilişkin gereklilikler dikkate alınmalıdır (Babayev, 2014).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI ÜÇÜNCÜ DÖNEMDE

SOSYOEKONOMİK GELİŞME (2003 SONRASI)

4.1 GSYİH' nin Büyümesi

Şu anda, ülke ekonomisi petrol ve gaz sektörüne dayanmaktadır. 2010 yılında ülke, 2003 yılına göre (15,4 milyon ton) 3,3 kat daha fazla olan 50,8 milyon ton petrol üretmiştir. Ulusal bir petrol şirketi olan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından 8,5 milyon ton (%16,7) petrol üretildi ve geri kalanı petrol anlaşmaları (esas olarak Azeri-Çırağ-Güneşli konsorsiyumu) altında üretildi. Genel olarak, Azerbaycan'da petrol ve gaz üretimi, petrol ve gaz anlaşmaları kapsamında faaliyet gösteren konsorsiyumların üretimi nedeniyle son yıllarda büyümektedir. Halen Azerbaycan petrolü 22 ülkeye ihraç edilmektedir (Nezerov, 2012, s. 44-48). Ülke ihracatının %86,5'i ham petrolden, %6,0'ı petrol ürünlerinden oluşmaktadır. 2010 yılında, konsorsiyumlar tarafından üretilen petrolün %71'i Azerbaycan devletine ulaştı. 2010 yılında ülkedeki gaz üretimi 26,3 milyar metreküpe ulaştı, bunun 7,1 milyarı (%27,4) Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi tarafından, kalan 19,2 milyar metreküpü ise Azeri, Çırağ, Güneşli ve Yapımcı Shah Deniz konsorsiyumu tarafından yapılmıştır. Uluslararası petrol anlaşmaları kapsamında petrol ve gaz üretimi ve ihracatında daha fazla artış ve artan dünya petrol fiyatları nedeniyle ülkenin büyük petrol gelirleri Azerbaycan'ı 2005'te yıllık GSYİH büyümesi açısından dünya liderlerinden biri yaptı (Musayev, 2014, s. 171-186). GSYİH büyümesi 2005 yılında %26,4, 2006 yılında %34,5 ve 2007 yılında %25 olmuştur. 2008'deki küresel mali ve ekonomik krize rağmen, Azerbaycan oldukça yüksek bir yıllık GSYİH büyüme oranına yani %10,8'lik bir artışa sahipti. Aynı yıl, ülkenin GSYH'si 2004 yılına göre 5,6 kat daha fazla olan 48,85 milyar ABD doları olmuştur. 2008 yılında kişi başına düşen GSYİH 5.600 dolara ulaştı. Resmi verilere göre, 2005-2008 yıllarında ülkenin GSYH'sinin %55-60'ı petrol ve gaz sektörüne düştü. 2009-2010 döneminde petrol sektörünün payı azalırken, petrol dışı sektörün payı ise bir miktar artmıştır (Babayev, 2014, s. 21-26). 2010 yılında, ülkenin GSYH'sinin %52,6'sı sanayide, %5,4'ü tarım, ormancılık ve avcılıkta, %7,5'i inşaat, %7,6'sı ticaret ve ücretli hizmetlerde, %6,0'ı ulaşım ve kargoda, %1,9'u iletişim ve bilgi hizmetlerinde. %11,9'u sosyal hizmetler sektöründe kuruldu. GSYH'nin %7,1'i ürün ve ithalat vergilerinden kaynaklanmaktadır. 2010 yılında, ülkenin sanayi üretiminin %75,7'si madencilik (petrol, gaz ve diğer minerallerin çıkarılması), %19,2 işleme, %4,5 elektrik, gaz ve su üretimi ve dağıtımı, %0,6 su temini, atık su ve atık su arıtma alanlarında

oluşturulmuştur. Ülke sanayilerinde istihdam edilenlerin sayısı 165,4 bin kişi oldu ve bunun %21,1'i tahıl çıkarma, %48,2 işleme, %17,5 elektrik ve gaz üretimi ve dağıtım, %13,2 su temini, atık su ve atık arıtma ile ilgili işletmelerde çalıştı (Aliyev, 2014, s. 16-21).

Tablo 6. Azerbaycan Petrol İhracatı Verileri

	Boru hattı	Uzunluğu (km)	Maliyeti (milyon dolarla)	Yıllık potansi yeli (milyon tonla)	Tarife (varile göre dolarla)
1	Bakü-Tiflis-Ceyhan	1730	2400-3900	60	2.50-6
2	Bakü-Supsa	830	565	5.1	0.43
3	Bakü-Novorossiysk	1346	60-70	5	2.12
4	Bakü-İran-Körfez	1500	100	50	2'ye kadar

Kaynak: (SOCAR, 2003)

Halen ülke ekonomisinde 4 milyondan fazla kişi istihdam edilmektedir. 1.560.000'den fazla kişi veya %38,4'ü tarım ve ormancılıkta çalışmaktadır, ancak ülkenin yıllık GSYH'sinin sadece %5'i bu alanda yaratılmıştır. Ülkede hem bitkisel üretim (meyve ve sebze üretimi, bağcılık, kavun, endüstriyel ürünler vb.) hem de hayvancılık (süt ve et ve süt sığırları, koyun, kümes hayvanları, vb.) vardır. Ülkede yeni kurulan işletmelerin sayısı son yıllarda arttıkça, çalışan sayısı da arttı. 2000 yılında bu sektörde yaklaşık 170.000 işçi vardı ve bu 2009'da sayıları toplam istihdam edilen nüfusun %5'i olan 200.000'e yaklaştı (Movsumov, 2010, s. 8-15). Ülkedeki inşaat işlerinin genişlemesi de bu sektörde istihdam edilen kişi sayısına yansıyor; istihdam edilen nüfusun %5,5'i veya yaklaşık 225.000 kişi burada çalışıyor ve sektörün

GSYİH içindeki payı son yıllarda %6-8 arasında dalgalandı. İstihdam edilen nüfusun yaklaşık %1'i (40,5 bin kişi) elektrik, gaz ve su üretimi ve dağıtımında çalışmaktadır. Dolayısıyla, şu anda ülke ekonomisinin tüm sektörlerinde 2,0 milyondan fazla insan (istihdam edilen nüfusun yaklaşık yarısı) istihdam edilmektedir. İstihdam edilen nüfusun geri kalanı hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Bunların 660.000'inden fazlası toplam istihdam edilen nüfusun yaklaşık %16-17'si toptan ve perakende ticaretin yanı sıra otomobil ve ev aletlerinin onarımı ile uğraşmaktadır. 347 bin kişi (%8,5) 280 bin kişiye (%7'ye kadar) eğitim vermektedir. Kamu idaresi ve savunma ile sosyal güvenlik, ulaşım, depolama ve iletişim alanlarında 210 bin (%5), sağlık ve diğer sosyal hizmetlerde 180 binden (%4,5) biraz fazla, yaklaşık 140 bin (%3-4) gayrimenkul operasyonları ve leasinginde, hizmet ve kişisel hizmetlerin sunumunda 135 bine (%3), finansal faaliyet alanında ise 18-19 bine kadar insan çalışmaktaydı (Babayev, 2014, s. 23-26).

2010 yılında ülke nüfusuna 18.404 milyon manat 2009 yılına göre %9,4 daha fazla tüketim malları ve ücretli hizmetler satıldı. Raporlama döneminde 2009 yılına göre ticaret cirosu %9, ücretli hizmetlerin hacmi %10,8 artmıştır. Dönem boyunca ülkenin sakinleri ticaret ağından 8796,1 milyon manat değerinde gıda ürünleri 4883,4 milyon manat değerinde satın alındı. Göstergelerin reel hacmi 2009 yılının aynı dönemine göre sırasıyla %7,5 ve %13,8 artmıştır. 2010 yılında ülke ekonomisinde çalışanların aylık ortalama maaşları 2009 yılının aynı dönemine göre %9,1 oranında artarak 325 manat olarak gerçekleşti. Kişi başına gelir %11,9 artarak 2866 manata ulaştı. Raporlama döneminde dış ticaret cirosu 27,1 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. İhracat dahil 21,8 milyar dolar ve ithalat 6,4 milyar dolar olmak üzere ABD doları cinsinden pozitif bir ticaret dengesi vardı.2010 yılında yıllık ortalama enflasyon %5,7'dir.

Azerbaycan Cumhuriyeti yasaları uyarınca "Asgari ücret" ve "Hedefli devlet sosyal yardımı üzerine" ihtiyaç kriteri yavaş yavaş geçimlik seviyesine getirilmeli idi. Düşük gelirli ailelerin sosyal korunmasını sağlayan hedefli sosyal yardımın hesaplanmasında uygulanan ihtiyaç kriteri miktarı 2010 yılında 65 manata çıkarılmış, hedeflenen sosyal yardım 110,6 bin aileyi veya 500.000 düşük gelirli bireyi kapsamıştır. 2011 yılında, devlet tarafından zor durumlarda yaşayan vatandaşların sosyal durumunu iyileştirmek için alınan somut önlemlerden biri olan geçim seviyesinin %78,9'u dikkate alınarak ihtiyaç kriterinin miktarı 75 manat olarak belirlenmiştir.1 Ocak 2011 itibariyle ülkedeki ekonomik olarak aktif nüfus sayısı 4346,3 kişi olup, bunların 4088 kişisi

(%94,1) ekonomi ve sosyal sektörün çeşitli sektörlerinde faaliyet göstermiştir. Alınan önlemler sosyal alanda önemli olumlu değişiklikler sağlamıştır. Böylece, 2010 yılında ülke nüfusunun nominal geliri %13,3 artarak 25,6 milyar seviyesine yükselmiştir. Kişi başına hacmi aylık ortalama 238,8 manat olmuştur. Raporlama döneminde, çalışanların aylık ortalama maaşları ortalama %9,1 oranında artarak 325 manata ulaşmıştır (Aras: Suleymanov: Zeynalov, 2010, s. 16-25).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal ekonomisinin ulusallaşması ve entegrasyonunun modern özü, Uluslararası Çalışma Ortaklığı (ILO) tarafından belirlenir. Uluslararası ekonomik entegrasyon, üretim faktörlerinin ve malların devletler arasında serbest dolaşımını ima eder. Ekonomik entegrasyona uğramış olan Azerbaycan Cumhuriyeti, siyasi olarak bağımsız olduğu gibi ekonomik olarak da bağımsızdır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel ekonomik dernekleri göz önüne alındığında, coğrafi konumun önemli olduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ekonomik ilişkilerinin ana özelliğinin uluslararası, bölgesel ve yerel ekonomik örgütlere katılmak ve böylece bu örgütlerle kamusal yaşamın tüm alanlarında bütünleşmek olduğu unutulmamalıdır. Bölgelerdeki üretim ve sosyal altyapının yeniden inşası için büyük ölçekli projeler 2003-2006 yılları arasında cumhuriyet bölgelerinde kişi başına düşen GSYH'nin uygulanması sonucunda önceki yıla göre 1,5 kat arttı. Bakü ile birlikte Nahçıvan AR ve diğer ekonomik bölgelerde dünya üretim ve hizmet alanları, ofisler, standartları karşılayan binalar faaliyete geçti (Imanov, 2008, s. 312-340). İletişim, bilgi teknolojiler, ulaşım, enerji, gaz besleme sistemi iyileştirildi, modern iletişim istasyonları, kavşaklar açıldı. Uzak köylerde nüfusa verilen hizmetleri iyileştirmek için çok sayıda önlemler alındı. Özel sektörün yapısı, hem geleneksel üretimde hem de hizmetlerde ve fikri mülkiyette gelişiyor, yatırım ilgisi artıyordu. "Bölgelerin sosyal- ekonomik kalkınma Devlet Programı (2004-2008)" kapsamında uygulanmıştır. Alınan tedbirler sonucunda yeni işlerin %83'ü bölgelere, %94'ü petrol dışı sektöre düşmektedir. 2004-2006 yıllarında Nahçıvan AR'a, Bakü ve Sumgayıt hariç diğer şehir ve bölgelere tahsis edilen bütçe harcamaları 2001-2003'tekinden 2,2 kat daha fazla idi. Uluslararası finans kurumları da bölgelerin sosyal-ekonomik kalkınması için fonların artırılmasına katılıyor ve aktif rol alıyordu (Aras:Suleymanov: Zeynalov, 2010, s. 16-25).

Finanse edilen projelerin %80'inden fazlası bölgelere düşmekte olup %90'ı üretim ve işleme odaklı idi. Bununla birlikte, bölgelerde kalkınma unsurlarına sahip olmak bunları gerçekleştirmek için yeterli değildi. Devletin talimatı üzerine hazırlanan

sanayinin gelişimi hakkında Devlet programı, ekonominin bu önemli sektörünün bölgelerdeki yerel hammadde ve kaynaklar pahasına hızlanması ve geliştirilmesi için tasarlanmıştır. Bölgesel kalkınma, yoksulluğun azaltılması ve işsizliğin ortadan kaldırılması stratejik programların uygulanması sonucunda ülkenin ekonomik hayatı daha aktif hale gelmiştir. Reel sektör ve yüzlerce hizmet işletmesinin oluşturulması sayesinde 2006 yılı sonuna kadar 500.000'den fazla yeni işyeri açıldı. İktisat politikasındaki her gelişmiş ülkenin bölgeler arasında sosyal-ekonomik olduğu bilinmektedir. Kalkınmadaki mevcut temel farklılıkları azaltmak için çeşitli imtiyaz mekanizmaları kullanılmaktadır. Bu husus özellikle Azerbaycan gibi belirli koşullarda yaşayan bir devlet için önemlidir. Bölgelerin kalkınmadaki olumlu eğilimlerin güçlendirilmesi, uzak kırsal alanlarda yatırım ortamı, özellikle iyileştirme için dünya pratiklerinde kanıtlanmış ekonomik mekanizmaların kullanılması, ekonomik bölgelerin kurulması ülke ekonomisinin dengeli gelişimi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Veliyev, 2008, s. 178-192).

Azerbaycan dünyanın en etkili finansal kurumlarına sahiptir. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Almanya KfW Kalkınma Bankası, Arap Fonları (Kuveyt Fonu, Abu Dabi Fonu, Suudi Fonu, OPEC Fonu), Japonya Uluslararası İşbirliği Bankası, Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası ve diğer uluslararası ekonomik kuruluşlar ile yararlı bir işbirliği yapmaktadır. 1996 yılında Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasından bu yana ekonomik ticaret ilişkileri hızla büyümektedir. Ülkenin dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandırın Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütüne katılımı üzerine yoğun görüşmeler yürütüldü. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BDT ülkeleriyle ekonomik ilişkileri de önemlidir ve şu anda, bu ülkelerle karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği geliştirilmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında cumhuriyetin mali kaynakları sıfırdı. Uluslararası Finans Kurumlardan kredi almaya çalışırken birçok zorlukla karşı karşıya olan Azerbaycan Cumhuriyeti finansal fırsatları birçok kez geliştirdi ve bir alacaklı ülke olarak hareket etmek için sağlam bir gerçek temele sahip oldu (Hetemov, 2016, s. 11-24). Azerbaycan'ın dış borcu GSYH'nin (2006) %12'sidir ve çoğu ülkeden önemli ölçüde daha düşüktür. Dış ekonomik ticaret ilişkilerindeki köklü değişiklikler sonucunda Azerbaycan, dünyanın 130'dan fazla ülkesi ile ekonomik işbirliği kurmuştur. Cumhuriyetin dış ticaret cirosunda pozitif denge oluşmuştur. Bu eğilimin yakın ve uzak gelecekte de devam

etmesi beklenmektedir. Petrol ve petrol ürünlerinin hala ihraç edilmesine rağmen petrol dışı sektörün gelişimi de ihracatın yapısı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Dış pazarlara girmek için rekabetçi ürünlerin üretme sorununa da dikkat edilmektedir. Ekonomiye sistematik yaklaşıma, yatırım ve yapısal politikaların daha da geliştirilmesine, ülkenin ekonomisinde güvenlik koşulları yaratan stratejik programların uygulanmasına öncelik verilmektedir. Tüm tarlalarda yenilenme süreci hızlanmaktadır. Kalite geliştirme, reel sektörün verimliliğini artırma, nüfusun refahı ve durumu iyileştirmeye giderek daha fazla dikkat edilmektedir. Gelişmiş ülkeler için tipik olan yeni ve son derece yenilikçi bir ekonominin yaratılmasına hizmet emek tedbirlerinin uygulandığı Azerbaycan'ın ihracat potansiyelini artırmak, o entelektüel emeğin verimliliğini daha da artırmak için sosyal-ekonomik motivasyon dahil yönetim mekanizmalarının oluşturulması için önemli çalışmalar yapılmaktadır (Veliyev, 2016, s. 8-19).

Devletin iktisat politikasının temel alanlarında tanımlanmış görevlerin başarıyla yerine getirilmesi, bağımsız Azerbaycan devletinin sürdürülebilir kalkınmasını sağlayacağına, küreselleşen dünyada haklı yerini alacağına dair bir inanç yaratır. Petrol dışı sektörlerin gelişmesi, her şeyden önce, ülkedeki makroekonomik istikrarın korunmasını gerektirmektedir. Ülkede son yıllarda stratejik döviz rezervleri ve bu kaynakların etkin kullanımı politikası da dahil olmak üzere kalkınma tabanı, küresel krize karşı alınan önlemlerin başarılı sonucuna ve ekonomik sorunların hızla ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda ülke ekonomisi, dayanıklılık göstererek büyüme oranını ve sosyal kalkınma seviyesini koruyabilmiştir. Hükümetin enflasyonla mücadele önlemleri ve esnek para politikası sayesinde enflasyon 2009 yılında %1,5'e geriledi ve ulusal para birimi istikrarını korudu (Musayev, 2014, s. 21-24).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in izlediği ekonomi politikası sayesinde ülke ekonomisinde makroekonomik istikrar, GSYH'de istikrarlı büyüme oranları, bankacılık, finans ve diğer alanlarda yüksek ekonomik sonuçlar, ülkenin geçiş döneminin sona erdiğine ve Azerbaycan pazarına inanmak için sebep verdi. Ekonominin prensiplerine dayanan bir ülke olduğunu ispatladı. Bu bağlamda, özel sektörün ve bir bütün olarak petrol dışı sektörün gelişmesi artık yeni bir hükümet önceliğidir. Petrol dışı sektörü geliştirirken, geleneksel sektörlerle birlikte, özellikle ithalatın yerini alacak ve aynı zamanda katma değerde önemli bir paya sahip olan yeni ekonomik sektörlerin geliştirilmesi için önemli adımlar atılmalıdır. İthal malların yerli

üretimini teşvik edilmesi ithalata bağımlılığı en aza indirecek ve ihracata yönelik petrol dışı sektörlerin gelişimi döviz kazancını artıracaktır (Hetemov, 2016, s. 6-8).

Azerbaycan'ın dünya ekonomik sistemine entegrasyonu, ulusal sanayilerin rekabet gücünün artırılmasını gerektirmektedir. Petrol sektöründe olduğu gibi, petrol dışı sektörde yabancı yatırımların çekiciliği ve ülkede bu amaçla elverişli ve dinamik olarak düzenlenmiş bir iş ortamının yaratılması bu sektörün hızla gelişmesine ivme kazandıracaktır. Aynı zamanda, yabancı yatırımcıların katılımı ile ortak üretim projelerinin uygulanması, ülkedeki petrol dışı sektörlerin gelişmesi, ihracata yönelik ürünlerin büyümesi için koşullar yaratacaktır (Babayev, 2014, s. 210-221). Azerbaycan Yatırım Şirketi ile Azerbaycan Yatırım ve İhracatı Geliştirme Vakfı'nın bu yöndeki faaliyetleri özel bir önem taşımaktadır. Petrol dışı sektörü geliştirirken, özellikle sanayi işletmeleri ve bu sektöre yapılan yatırımlarda daha fazla yoğun endüstrinin teşvik edilmesi, ülkedeki istihdamı artırmaya ve aynı zamanda petrol dışı sektörden vergi gelirlerini yükseltmeye hizmet edecektir. Petrol dışı sektördeki büyüme, modern bir piyasa ekonomisi ilkelerine uygun olarak girişimcilik ve özel sektörün gelişimini teşvik eden elverişli koşulların yaratılması ve diğer yandan ülkenin iletişim ve altyapı sistemlerinin modernizasyonu ile sağlanmaktadır. Bu alandaki kazanımlar, bu politikanın haklı olduğunu göstermektedir (Suleymanov, 2016, s. 14-22).

Son yıllarda altyapı projelerinin ve bölgesel kalkınma programlarının başarılı bir şekilde uygulanması sonucunda Azerbaycan'ın ekonomik kalkınması için güçlü bir temel oluşturulmuştur. Azerbaycan'ın her bölgesinde yeni, modern altyapı oluşturuluyor, elektrik santralleri inşa ediliyor, gaz ve su boru hatları döşeniyor ve yollar inşa ediliyor. Altyapıyı modernize etmek ve geliştirmek için alınan maksatlı önlemler aynı zamanda insanların rahatı ve refahı için sosyal önlemlerin de önemli bir parçasıdır. Petrol dışı sektörün gelişimi de girişimciliğin gelişimini teşvik etmek için tedbirlerin artırılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla, girişimcilere devlet tarafından yumuşak krediler verme sürecinin yoğunlaştırılması hem özel sektör hem de ülkedeki yetkili bankaların gelişimi için koşullar yaratacaktır. Tüzel kişilerin kaydı, basitleştirilmiş vergilendirme ve elektronik vergi ödeme sisteminin tanıtılması için "tek pencere" ilkesinin uygulanması, iş ortamını daha da iyileştirecektir (Aras: Suleymanov: Zeynalov, 2010, s. 19-24).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile 11 Şubat 2004 tarihli

"Azerbaycan Bölgelerinin Sosyal-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2004-2006)" kabul edildi. Bu programın uygulanması, altyapının genişletilmesi, sosyal tesislerin ve yeni işlerin yaratılması ve yaşam standartlarının daha da geliştirilmesi de dahil olmak üzere, bölgelerin gelişimine ivme kazandırmıştır (Veliyev, 2008, s. 410-443). Programın uygulanması sırasında 27.000'den fazla yeni işletme yaratıldı, %71,5'i kalıcı olan 766.000 yeni iş yaratıldı. Bölgede yeni işletmelerin yaklaşık % 40'ı ve yeni işlerin %80'i oluşturuldu. Son yıllarda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev zamanında, üretim ve yatırımın artırılması, bütçe fırsatlarının genişletilmesi ve nüfusun maddi refahının iyileştirilmesi üzerinde önemli etkisi olan Azerbaycan ekonomisinin tüm sektörlerinde hızlı bir gelişme sağlanmıştır. Mali fırsatlardaki artış neticesinde, devlet bütçe harcamaları 2000 yılında 763,8 milyon manattan 2009 yılında 12,4 milyar manata yükselmiştir (Movsumov, 2010, s. 22-31).

Dengeli bir ekonomi inşa etmek ve dinamik bir petrol dışı sektör geliştirmek gibi konular, Azerbaycan'ın petrol zenginliği nedeniyle ülkede oluşan güçlü petrol sektörü ile birlikte yeni bir öncelik haline gelmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından ekonominin petrol dışı sektörlerinin geliştirilmesine, bu alanlardaki mevcut işletmelerin maddi ve teknolojik tabanının yenilenmesine yönelik yatırımların teşvik edilmesi amacıyla bir başka önemli karar alınmıştır. 30 Mart 2006 tarihli Cumhurbaşkanının emriyle Azerbaycan Yatırım Şirketi Açık Anonim Şirketi kurulmuş ve şirketin ilk kayıtlı sermayesi Devlet Petrol Fonu paahasına oluşturulmuştur (Meherremov: Aslanov, 2008, s. 376-398). Şirketin yatırım faaliyetinin amacı; anonim şirketlerin ve ekonominin petrol dışı sektörlerinde faaliyet gösteren diğer ticari kuruluşların kayıtlı sermaye payları da dahil olmak üzere, hissesini alarak sabit vadeli yatırımlar yapmaktır. Aynı zamanda, ülkenin artan finansal kaynakları nedeniyle, sadece Azerbaycan'da değil, bir bütün olarak bölgede ulaşım altyapısının modernleşmesi için koşullar yaratan, uluslararası öneme sahip stratejik altyapı projeleri başarıyla uygulanmaktadır. Bu projelerden biri, Azerbaycan Devlet Petrol Fonu tarafından finanse edilen en önemli projelerden biri olan yeni bir Bakü-Tiflis-Kars demiryolu inşaatıdır. Bu, gelişim için büyük koşullar yaratacaktır (Veliyev, 2016, s. 8-17).

Son yıllarda Azerbaycan'da yaşanan ekonomik gelişme bugün dünyada hayretle karşılanmaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyelinin büyümesinin bir sonucu olarak, ülkenin dünya toplumundaki konumu güçlendi ve uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkiler genişledi. 2007-2009'da iş kurma, istihdam, mülk tescili, krediye

erişim, yatırımcıların çıkarlarının korunması, vergi ödemeleri ve sözleşmelerin imzalanması alanlarında yapılan reformlar Azerbaycan'da ticari faaliyetler için elverişli koşullar yaratmıştır. Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu tarafından hazırlanan Doing Business 2009 raporuna göre Azerbaycan, iş ortamını iyileştirmeye yönelik reformlar açısından 181 ülke arasında en reformist ülke seçildi (Aras: Suleymanov: Zeynalov, 2010, s. 16-21).

Sürdürülebilir ekonomik kalkınma, en önemli makroekonomik göstergelerden biri olan kişi başına GSYH'ye açıkça yansımaktadır. Bu gösterge 2003 yılında 880,8 manattan 2009 yılında 5.040.6 manata yükselmiştir. Petrol sektörü ile birlikte petrol dışı sektörün gelişiminde de önemli bir atılım olmuştur. Böylece, 2000 yılında petrol dışı GSYİH hacmi 3,1 milyar manat iken, 9 yıl içinde bu rakam neredeyse 6 kat artarak 17,8 milyar manata ulaşmıştır. Son birkaç yılın sonuçları, ülkenin ekonomik kalkınmasında özel sektörün rolünün sürekli arttığını göstermektedir. Böylece, sanayi üretiminin %22,7'si devlet işletmelerinde, %77,3'ü özel sektörde üretilmiştir. Ülkenin artan finansal potansiyeli nedeniyle ekonomideki kredi yatırımlarının hacmi önemli ölçüde artmıştır. İstatistiklere göre, 2001 yılında toplam kredi yatırım hacmi 486,2 milyon manat iken, 2009 yılında bu rakam 8,4 milyar manata ulaşmıştır (Hetemov, 2016, s. 16-19). Kamu yatırımının yanı sıra, banka kredilerinin petrol dışı sektöre yatırım yapmadaki rolü her yıl artmaktadır. Nüfus gelirinin büyümesi, makroekonomik istikrarı, bankacılık sektöründeki reformlar, mevduat sigorta fonunun büyüklüğündeki yıllık artış, bankaların kamu güvenini artırmak için koşullar yaratmıştır. Böylece, nüfusun bankalardaki mevduatları 2001'de 413 milyon manattan 2009'da 4,6 milyar manata ya da GSYH'nin yaklaşık %10'una yükselmiştir (Veliyev, 2016, s. 12- 17).

Petrol dışı sektörlerin gelişmesi, her şeyden önce, ülkedeki makroekonomik istikrarın korunmasını gerektirmektedir. Ülkede son yıllarda stratejik döviz rezervleri ve bu kaynakların etkin kullanımı politikası dahil olmak üzere oluşturulan kalkınma tabanı, küresel krize karşı alınan önlemlerin başarılı sonucuna ve ekonomik sorunların hızla ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda ülke ekonomisi, dayanıklılık göstererek büyüme oranını ve sosyal kalkınma seviyesini koruyabilmiştir. Hükümetin enflasyonla mücadele önlemleri ve esnek para politikası sayesinde enflasyon 2009 yılında %1,5'e geriledi ve ulusal para birimi istikrarını korudu (Musayev, 2014, s.16-18).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in izlediği ekonomi politikası sayesinde ülke

ekonomisinde makroekonomik istikrar, GSYH'de istikrarlı büyüme oranları, bankacılık, finans ve diğer alanlarda yüksek ekonomik sonuçlar, ülkenin geçiş döneminin sona erdiğini bildirdi ve Azerbaycan pazarına olan güveni artırdı (Babayev, 2014, s. 11-19).

Petrol dışı sektörü geliştirirken, geleneksel sektörlerle birlikte, özellikle ithalatın yerini alacak ve aynı zamanda katma değerde önemli bir paya sahip olan yeni ekonomik sektörler geliştirmek için önemli adımlar atılmalıdır. İthal malların, yerli üretiminin teşvik edilmesi ithalata bağımlılığı en aza indirecek ve ihracata yönelik petrol dışı sektörlerin gelişimi döviz kazancını artıracaktır. Azerbaycan'ın deny economic sistemine entegrasyonu, ulusal sanayilerin rekabet gücünün artırılmasını gerektiriyor. Petrol sektöründe olduğu gibi, petrol dışı sektörde yabancı yatırımların çekiciliği ve ülkede bu amaçla elverişli ve dinamik olarak düzenlenmiş bir iş ortamının yaratılması bu sektörün hızla gelişmesine ivme kazandıracaktır. Aynı zamanda, yabancı yatırımcıların katılımı ile ortak üretim projelerinin uygulanması, ülkedeki petrol dışı sektörlerin gelişmesi, ihracata yönelik ürünlerin büyümesi için koşullar yaratacaktır. Azerbaycan Yatırım Şirketi ile Azerbaycan Yatırım ve İhracatı Geliştirme Vakfı'nın bu yöndeki faaliyetleri özel bir önem taşımaktadır (Musayev, 2014, s. 18-21).

Petrol dışı sektörü geliştirirken, özellikle sanayi işletmeleri ve bu sektöre yapılan yatırımların daha fazla emek yoğun endüstrinin teşvik edilmesi, ülkedeki istihdamı artırmaya ve aynı zamanda petrol dışı sektörden vergi gelirlerini artırmaya hizmet edecektir. Petrol dışı sektörde büyüme, modern bir piyasa ekonomisi ilkelerine uygun olarak girişimciliğin ve özel sektörün gelişimini teşvik eden elverişli koşulların yaratılması, diğer yandan da ülkenin iletişim ve altyapı sistemlerinin modernizasyonu yoluyla elde edilmektedir. Bu alandaki kazanımlar, bu politikanın tamamen haklı olduğunu göstermektedir. Son yıllarda altyapı projelerinin ve bölgesel kalkınma programlarının başarılı bir şekilde uygulanması sonucunda Azerbaycan'ın ekonomik kalkınması için güçlü bir temel oluşturulmuştur. Azerbaycan'ın her bölgesinde yeni, modern altyapı oluşturuluyor, elektrik santralleri inşa ediliyor, gaz ve su boru hatları döşeniyor ve yollar inşa ediliyor. Altyapıyı modernize etmek ve geliştirmek için alınan maksatlı önlemler aynı zamanda insanların rahatı ve refahı için sosyal önlemlerin de önemli bir parçasıdır (Aras: Suleymanov: Zeynalov, 2010, s. 8-22).

Petrol dışı sektörün gelişimi de girişimciliğin gelişimini teşvik etmek için

tedbirlerin artırılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla, girişimcilere devlet tarafından yumuşak krediler verme sürecinin yoğunlaştırılması, hem özel sektör hem de ülkedeki yetkili bankaların gelişimi için koşullar yaratacaktır. Tüzel kişilerin kaydı, basitleştirilmiş vergilendirme ve elektronik vergi ödeme sisteminin tanıtılması için "tek pencere" ilkesinin uygulanması, iş ortamını daha da iyileştirecektir. Olumlu bir iş ortamının geliştirilmesi, iyi eğitilmiş ve ülkedeki yabancı deneyimi uygulayabilen kalifiye personelin eğitimini gerektirir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararıyla onaylanan ve Devlet Petrol Fonu tarafından finanse edilen Azerbaycan Gençlik Yurtdışı Eğitim Programının 2007-2015 için uygulanması, ülkede "siyah altının insan sermayesine dönüştürülmesi" fikrinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmasına koşullar yaratacaktır. Bu program kapsamında Petrol Fonu pahasına yurtdışında okuyan öğrenci sayısı 500'e ulaşmıştır ve bu sayı yıldan yıla artacaktır. Yurtdışında sadece kamu sektöründe değil, aynı zamanda özel sektörde eğitim gören Azerbaycanlı gençlik deneyiminin kullanılması, ülkede modern bir iş ortamının oluşması ve modern yönetim yöntemlerinin yaygın olarak uygulanması için koşullar yaratacaktır (Hetemov, 2016, s. 21-24).

Devletin mali kapasitesindeki artış Azerbaycan'daki çevre sorunlarını çözmek için geniş fırsatlar yarattı. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki çevresel durumu ve "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına İlişkin Devlet Programı" ve 2010'un "Ekoloji Yılı" olarak ilan edilmesi için Kapsamlı Eylem Planının 2006-2010 için onaylanmasıdır. Bunlar, ülkede uzun süredir devam eden çevre sorunlarını ortadan kaldırmanın yanı sıra çevreyi iyileştirmek, nüfusun yaşam standartlarını iyileştirmek ve böylece ülkede yüksek standartlar uygulamak için stratejik adımlardır. Başarılı ekonomi politikası sayesinde, ülke modernleşme hızında hızla gelişiyor ve mevcut ekonomik taban, finansal kaynaklar, beşeri sermaye Azerbaycan devletinin önümüzdeki yıllarda yeni, daha büyük hedeflere ulaşmak için daha hızlı hareket etmesine olanak sağlıyor. Ülkenin bilgi ve iletişim teknolojisi sistemini modern dünya standartlarına taşımak için "2005-2008 Azerbaycan Cumhuriyeti İletişim ve Bilgi Teknolojilerini Geliştirme Devlet Programı" (Elektronik Azerbaycan), ülkenin küresel elektronik bilgi alanına entegrasyonu uygulanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisi sektörünün gelişimi, ülkenin liderliği tarafından öncelikli alanlardan biri olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, modern standartları karşılayan bir bilgi ve iletişim altyapısı oluşturmak, tek bir ulusal elektronik bilgi alanı oluşturmak, bilgi ve iletişim hizmetlerini genişletmek için önemli

çalışmalar yapılmıştır (Musayev, 2014, s. 12-18).

TRACECA ve Kuzey-Güney uluslararası koridorlarının Azerbaycan seğmeninde otoyolların inşası dahil olmak üzere uluslararası ulaşım programları ve projeleri çerçevesinde bölgelerdeki yol ağının restorasyonu ve iyileştirilmesi gerekiyordu. Azerbaycan'da üretilen hidrokarbonların dünya pazarlarına taşınması için yıllık proje kapasitesi 50 milyon tondur. Haydar Aliyev'in adını taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana Petrol İhracat Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Güney Kafkasya Boru Hattı faaliyete geçti. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in izlediği politika, Azerbaycan'ı Hazar bölgesinde önemli birçok modül ulaşım merkezi ve uluslararası öneme sahip bir petrol ve doğal gaz geçiş ülkesi haline getirmiştir (Veliyev, 2016, s. 18-23).

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan Yeni Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Anlaşması uyarınca, Türkiye ile Gürcistan, Karadeniz ve Hazar ülkelerinde demiryolu hatlarının inşası sonucunda Türkiye ile Azerbaycan arasında doğrudan bir demiryolu bağlantısı kurulması, Avrupa demiryolu ağına bağlanmak için olanak sağlıyordu. Elektrik üretiminin üretim kapasitesi artırılmış, bu amaçla yeni modern santraller inşa edilerek faaliyete geçirilmiş, mevzuat çerçevesi iyileştirilmiş, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını yaygınlaştırmak için gerekli kurumsal tedbirler alınmıştır. Genel olarak, ülkenin elektrik sisteminin toplam üretim kapasitesi 6.000 megawatt'ı aştı, ülkenin elektrik talebi tamamen karşılandı ve Azerbaycan bir enerji ithalatçısından bir ihracatçıya dönüştü. Bugün ülke, Avrupa'nın enerji güvenliğinde aktif bir katılımcıdır. Elektrik, gaz, su, kanalizasyon ve diğer kamu hizmetleri sektörlerinin yönetim yapısını piyasa koşullarına uyarlamak, hizmet kalitesini iyileştirmek, finansal disiplini güçlendirmek ve yatırım çekmek için bir dizi önemli önlem alınmıştır. Aynı zamanda Oğuz-Gabala-Bakü su boru hattının inşası, nüfusa kesintisiz su temini için tamamlanmıştır. Girişimcilik gelişimi, elverişli bir iş ve yatırım ortamı yaratarak yerli ve yabancı yatırımları çeken, petrol dışı sektörün gelişimini sağlayan bu aşamada izlenen ekonomi politikasının karakteristik özellikleridir (Musayev, 2014, s. 11-16).

Alınan maksatlı tedbirler sonucunda Azerbaycan'da bir girişimci sınıfı oluşturulmuş ve ülkenin sosyal-ekonomik kalkınmasında özel sektörün rolü artmıştır. Vergi yükünü azaltmak ve vergi prosedürlerini basitleştirmek için, bireysel girişimcilere uygulanan gelir vergisi %35'ten %20'ye, kurumlar vergisi %22'den

%20'ye, kişisel gelir vergisi %35'den %30'a düşürüldü. Vergiye tabi işlemlerin yıllık hacmi 90.000'den 150.000 manat'a çıkarıldı ve KDV için elektronik vergi faturaları getirildi. Azerbaycan Cumhuriyeti devlet sınırının kontrol noktalarından geçen tüzel kişilerin devlet kayıtları ile mal ve araçların denetimi “tek duraklı dükkân” ilkesine göre düzenlenmektedir (Veliyev, 2016, s. 14-17). Özel sektörün gelişimini hızlandırmak ve bu alandaki finansal desteği daha da güçlendirmek için, yatırım projelerinin kamu harcamaları ile girişimcilere tercihli olarak borçlandırılması için daha etkili bir mekanizma oluşturulmuştur. 2015 yılında 5.230'dan fazla girişimciye 248,5 milyon manat yumuşak kredi verilmiştir. 2004-2015 yılları arasında ülkede 71.000'den fazla işletme faaliyet göstermeye başladı. Sonuç olarak, 1,5 milyon vatandaşın çalışma fırsatı oldu. Devletin yatırımları çekmek için aldığı hedefli önlemler çerçevesinde Azerbaycan Yatırım Şirketi'nin faaliyetleri genişletildi ve yabancı yatırımları çekmek ve petrol dışı sektöre ihracatı teşvik etmek amacıyla Azerbaycan İhracat ve Yatırım Geliştirme Fonu (AZPROMO) kuruldu. AZPROMO, Azerbaycan ve yurtdışında iletişim ve bilgi teknolojileri, finans, tarım, inşaat, mobilya üretimi, ulaşım, sağlık alanlarında iş forumları düzenlemiştir. Girişimciliğin geliştirilmesi için devlet desteğinin önemli bir mekanizması olan özel ekonomik bölgelerin oluşturulması için yasal çerçeve oluşturulmuştur. Aynı zamanda ülkenin ekonomik güvenliğini sağlayabilecek döviz rezervleri oluşturulmuştur. Uluslararası standartları oluşturan ve karşılayan yasal çerçeve, hızlı ekonomik kalkınmayı desteklemiş ve belirli programlarla kilit sosyal-ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşılmıştır. Toplamda, çeşitli alanlarda 100'den fazla kavram, devlet programı ve diğer büyük ölçekli belgeler kabul edilmiştir. Olumlu iş ortamının bir sonucu olarak, ekonomiye yapılan yatırımların hacmi 70 milyar doları aşmıştır, bunun yarısı yabancı yatırımdır (Hetemov, 2016, s. 18-21).

Halkın sosyal refahının daha da geliştirilmesi, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in sosyal-ekonomik politikasının ana hedefidir. Hedeflenen bu önlemlerin uygulanması sonucunda 2015 yılında yoksulluk oranı %4,9 azalmıştır. Son 6 yılda 840.000 yeni iş alanı yaratıldı. 2015 yılında, 84 bini sürekli iş olmak üzere 100 binden fazla yeni iş alanı yaratıldı. Aynı zamanda 40.000 iş kapatıldı. Yine, pozitif dinamikler kendini burada gösteriyor. 2015 yılında, bir bütün olarak petrol dışı sektörlerin gelişim dinamikleri reel olarak %1,1 oranında artışa neden olmuştur (Veliyev, 2016, s. 19- 23). Böylece, 2014 yılına göre iletişim sektörü %6,8, turizm konaklama ve catering %14,

ticaret %10,9 ve tarım %6,6 artmıştır.2015 yılında ülkedeki ekonominin ve sosyal alanların gelişmesi için 15957,0 milyon manat, tüm finansal kaynaklar pahasına tahsis edilmiş, manatlar duran varlıklara yatırılmıştı. Sabit sermaye yatırımlarının %56'sı yurt içi, %44,0'ü yabancı yatırımdır. 2015 yılında sabit kıymetlere yapılan toplam yatırımların 8796,3 milyon manatı (%55,1) petrol dışı sektörün gelişiminde, 7160,7 milyon manatı (%44,9) petrol sektörünün gelişiminde kullanılmıştır.2015 yılında reel GSYİH büyüme oranı %1,1 olmuştur ve cari fiyatlarla 54,4 milyar manat olmuştur. Kişi başına düşen GSYİH 5703,7 manatı buldu (Hetemov, 2016, s. 18-22).

Son yıllarda gelişen altyapı alanlarından biri, bu alandaki sürdürülebilir ve büyük ölçekli yatırımlar sonucunda trafiğin yenilenmesi, köprü inşası, yeni yolların inşasıdır. Ekonomik bağımsızlık, bağımsızlığımızın temelidir. Bunu konuşmalarda devlet adamları birçok kez söylemişlerdir. Devletin ekonomisi dışarıya bağımlı olsaydı, başarılı bir siyasi yol izlenemezdi. İlham Aliyev "Başkan olarak ilk yıllardan beri ekonomik bağımsızlığa ulaşmak için çalıştım, ilgili talimatlar verdim. Bugün Azerbaycan siyasi açıdan da dahil olmak üzere ekonomik açıdan kimseye veya herhangi bir ülkeye bağımlı değildir ve Azerbaycan halkının çıkarlarını güvence altına alan ilkeli bağımsız bir politika izlemekteyiz" ifadelerini kullanmıştır (Musayev, 2014, s. 14-23).

6 Ekim 2016'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Koordinasyon Konseyi'nin kurulması hakkında" bir karar imzaladı. Konseyin kurulmasının amacı, 2030 yılına kadar Azerbaycan için önemli olan ulusal öncelikleri ve talimatları, ülkedeki sosyal-ekonomik alanları kapsayan devlet programlarının ve stratejilerinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile uyumlu hale getirilmesini sağlamak amacıyla küresel hedef ve hedeflere uygun olarak tanımlamaktır.

Devlet İstatistik Komitesi'ne göre, ekonomik büyüme oranı, 2011-2014 yıllarında %2,7 iken, 2004-2010 yıllarında ortalama %16,9 olarak gerçekleşti. 2010-2014 döneminde ekonomik büyüme yılda ortalama %2,7'ye geriledi. 2014 yılı sonundan bu yana petrol fiyatlarındaki keskin düşüşün dünya emtia piyasaları üzerindeki olumsuz etkileri Azerbaycan ekonomisinde 2015 yılının ikinci yarısından bu yana gözlenmektedir. 2015 yılında ihracat hacmi ve azalan devlet bütçesi gelirleri, işsizlik oranında bir önceki yıla göre %2 oranında artışa neden olmuştur. Düşük petrol fiyatları nedeniyle cari işlemler dengesindeki gerilimler manat üzerindeki baskıyı

artırdı ve 2015 yılında ulusal para iki kez değer kaybetti (Hetemov, 2016, s. 17-21).

"Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Ekonomik Beklentileri için Stratejik Yol Haritası" 6 Aralık 2016 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararı ile onaylandı. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve ekonomisinin "Ulusal ekonomi ve ekonominin kilit sektörleri için stratejik yol haritasının ana yönleri" nin onaylanması 16 Mart 2016 tarihli ve 1897 sayılı Emir uyarınca, ülke ekonomisi ve ekonominin 11 sektörü için toplam 12 stratejik yol haritası hazırlanmıştır. Bu hedeflerin uygulanması ve 11 sektör için stratejik yol haritalarının bir sonucu olarak, reel ve finansal sektörler arasında bir denge sağlanarak sürdürülebilir ekonomik kalkınma mümkün olacaktır. Amaçlı sosyal-ekonomik politika, bir bütün olarak beşeri sermayenin gelişmesine, ülkede yoksulluğun azaltılmasına ve işsizliğe, devlet bütçesinden sosyal alanlara tahsis edilen fonların daha da artırılmasına, sosyal altyapının geliştirilmesine ve sonuç olarak yaşam standartlarının sürdürülebilir iyileştirilmesine hizmet etmektedir (Veliyev, 2016, s. 13-22).

Petrol ve gaz sektörü, dünyanın hidrokarbonca zengin bölgelerindeki tüm ülkelerin ekonomisinin ana parçasıdır. Bu doğaldır ve asla olumsuz olarak kabul edilemez. Bu bölge Azerbaycan ekonomisinde de önemli bir yer tutmaktadır. Ülke Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe büyük mevduat keşfetmiş, faaliyete geçirmiş ve küresel petrol ve gaz ve ihracat projeleri gerçekleştirmiştir. Azeri-Çırağ-Güneşli petrol ve Şah Deniz gaz alanları günümüzde dünyadaki en büyük hidrokarbon kaynaklarıdır. Uluslararası işbirliği ve ortaklığın mükemmel bir formatını oluşturan Azerbaycan'ın uyguladığı projeler tüm bölge için önemlidir. Üç ülkeden geçen ve 1.768 kilometrelik bir mesafeyi kapsayan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı bunun açık bir örneğidir. BTC'den kısa bir süre sonra, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hattı, Gür Deniz gazını Gürcistan ve Türkiye'ye taşımıştır (Musayev, 2014, s. 18-24).

Bu sağlam temel yeni projelerin yolunu açtı. Azerbaycan tarafından başlatılan ve yönetilen Güney Gaz Koridoru bir gerçek haline geldi. Projenin dört bölümünün üçü zaten devreye alındı. Koridorun son kısmı olan Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) Azerbaycan gazını Avrupa'ya teslim edecek. Başarılı sosyal-ekonomik politika izleyen İlham Aliyev ekonomiyi çeşitlendirmek, altyapı projeleri uygulamak ve petrol sermayesini beşeri sermayeye dönüştürmek için petrol gelirlerini yönlendirdi. Azerbaycan'ın hala çok fazla petrol kaynağı var. Açık deniz ve kara sahalarının

rezervleri binlerce ton olarak ölçülmektedir (Hetemov, 2016, s. 15-18). Yeni alanlar araştırılmakta ve gelişmeleri için yeni sözleşmeler imzalanmaktadır. Ülkenin doğalgaz rezervleri 2,6 trilyon metreküp olması, petrol ve gaz sektörünün gelişmeye devam edeceği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan devleti, ileri görüşlü ve amaçlı bir politika izleyerek ekonomisini çeşitlendirmeyi bir öncelik haline getirmiştir. Halen petrol dışı sektörde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu sektörün güçlü bir kolu olan tarım, yıldan yıla büyük adımlar atıyor. Aslında, tarım sektörünün kendisi çeşitlenmektedir. Pamuk, bağcılık, tütün, kozalar ve diğer geri kalmış, neredeyse unutulmuş alanlar yeniden canlandırıldı. Şimdi, tarım sektörüne artan ilginin bir sonucu olarak, tüm pamuk yetiştiren bölgelerde yaşam yeniden canlandı. Yüzlerce kişiye iş sağlandı. Bu aynı zamanda tarımın diğer alanları için de geçerlidir. Bağcılık, tütün ve kozaların eski ihtişamının geri dönüşü de işleme endüstrisinin genişlemesine yol açmıştır (Nezerov, 2012, s. 18-21).

Azerbaycan sıfırdan verimli bir bahçe haline gelmektedir. Bölgelere yeni palmye, fındık, badem, zeytin ağaçları ve çok sayıda dut ağacı dikilmiştir. Narenciye bahçeleri güney bölgesinde hayat bularak çeltik ve çay yetiştiriciliği yeni bir gelişme aşamasına girmiştir. Zagatala'da gül tarlaları yeniden çiçek açtı. Bu listeyi arttırmak da mümkündür. Bütün bunlar petrol dışı sektörün gelişmesine, ekonominin çeşitlendirilmesine ve nihayetinde Azerbaycan'ın güçlendirilmesine, ekonomi politikasının bağımsızlığına hizmet ediyor. Bölgelerin kalkınmasına yönelik devlet programları çerçevesinde alınan önlemler, ülkenin ekonomisini dengeli bir şekilde geliştirmesini sağlamıştır. Bölgelere büyük ölçekli ve çok yönlü altyapı projeleri uygulanmıştır. Artık Azerbaycan'ın elektrik, gaz ve su ile bir sorunu yoktur (Musayev, 2014, s. 21-24). Ülke, nüfusa ve ekonomik sektörler tam elektrik sağlamak ve yurtdışına elektrik ihraç etmektedir. Gazla temin %96'yı aşmakta, gaz boru hatları, Sovyet döneminin en gelişmiş yıllarında mavi yakıtı görmeyen uzak dağ köylerine ulaşmaktadır. Bunlar ve doğrudan veya dolaylı olarak alınan diğer önlemler, ekonomik çeşitliliği ve ekonomik bağımsızlığı desteklemektedir. Son yıllarda, Bakü genişleyerek bir megalopolis'e dönüşmüştür. Dünyanın dört bir yanından gelen turistler Azerbaycan'ın başkentini tercih ediyor. Turistlerin akışı gittikçe daha fazla bölgeyi kapsıyor. Petrol dışı sektörün turizm sektörünün de çeşitlendirilmesi dikkat çekicidir. Ülkede kış turizmi de dahil olmak üzere farklı turizm türleri gelişmektedir (Hetemov, 2016, s. 16-19).

4.2 Sosyoekonomik Kalkınma

"Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyal-ekonomik kalkınma Devlet Programı" nın başarılı bir şekilde uygulanması olumlu sonuçlar vermektedir.14 yıl önce (2004 başlarında) kabul edilen ilk program, Azerbaycan'ın bölgelerinde bir dönüm noktası oldu. Geçtiğimiz dönemde ülke her alanda büyük atılımlar yaptı. Azerbaycan'ın uluslararası prestiji arttı ve devam eden siyasi ve ekonomik reformlar dünya topluluğu tarafından büyük beğeni topladı. Azerbaycan, tüm yetkili uluslararası kuruluşların sıralamasında birinci sırada yer almaktadır. Azerbaycan, Dünya Ekonomik Forumu'nun 2017-2018 Küresel Rekabet Edebilirlik Raporunda 35. sırada yer alıyor. Azerbaycan, en düşük sosyal eşitsizliğe sahip ülkelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Dünya Ekonomik Forumu, ülke hakkında bir rapor yayınlamıştı. Böylece Azerbaycan, Dünya Ekonomik Forumu "Kapsayıcı Kalkınma Endeksi 2018" yıllık raporunda gelişmekte olan ülkeler arasında üçüncü sırada yer aldı. Bu raporda Azerbaycan, olası 7 puandan dört yüz altmış dokuzunu (4.69) aldı (Aliyev, 2020). 2018 Dünya Bankası'nın Doing Business 2019 raporunda Azerbaycan, dünyanın en reformist ülkesi seçildi. Yeni raporda Azerbaycan 2017'ye göre 32 sıra yükselerek 190 ülke arasında 25. sırada yer aldı ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında lider konuma yükseldi. Bütün bunlar, modern bir gelişme dönemi yaşayan Azerbaycan'ın fırsatlarının genişlediğini ve bunun da ülkenin dünyadaki prestijini yıldan yıla büyümesine yol açtığını göstermektedir. Azerbaycan bugün kendisini dünyada bağımsız bir politika izleyen bir ülke olarak sunuyor. Dünyada artan riskler, tehditler, kanlı çatışmalar ve askeri çatışmalar koşullarında Azerbaycan halkı için istikrar ve güvenlik koşulları sağlanmıştır. Bugün Azerbaycan, güvenlik ve asayiş açısından dünyanın en güvenli ülkelerinden biridir (Memmedova, 2018). Cumhurbaşkanı'nın izlediği politika Azerbaycan halkının çıkarlarına dayanıyor ve bu çıkarları sağlamak için tüm fırsatlar seferber ediliyor. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, "Politikamızın merkezinde Azerbaycan vatandaşı, menfaatleri, refahı vardır" diyor. Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan her kararname ve emir onların refahını artırmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın her yıl imzaladığı kararname ve emirlerin %65'inin toplum odaklı olması çok önemli bir gerçektir. Bütün bunlar, Azerbaycan devletinin her zaman vatandaşlarına değer verdiğini, refahın iyileştirilmesini, sosyal sorunların çözümünü öncelik olarak gördüğünü ve bu yönde amaca yönelik bir politika izlediğini teyit etmektedir (Aliyev, 2020). Örnek projelerden biri ASAN'dır. Bu bir Azerbaycan markasıdır. Aile Şirketi Destek Merkezlerinin (ABAD) kurulması, sadece nüfus içinde

yeni işlerin yaratılmasını kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda kırsaldaki kadınlar arasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısını da artırır. Vatandaşa daha hızlı ve verimli hizmet verebilmek için ülkede yeni projeler hayata geçirilmektedir. Bunlardan biri DOST' dur, temel amacı, istihdam, çalışma, sosyal koruma ve güvenlik alanında vatandaşlara sağlanan hizmetlerin kalitesini artırmaktır. Diğer projelerden biri de zorunlu sağlık sigortasının başlatılmasını sağlamak için kurulacak yeni bir TEBİB'dir (Memmedova, 2018).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emriyle, bölgelerin kapsamlı kalkınmasına yönelik devlet programları 2004 yılından beri kabul edilmektedir. Ana hedef, bölgelerin sosyal-ekonomik gelişimini sağlamak, işleme endüstrisi, hizmetler ve diğer altyapılar dahil olmak üzere petrol dışı sektörlerin gelişmesi, turizm, istihdamın artırılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasıdır (Aliyev, 2020). Bölgelerin sosyal-ekonomik kalkınmasına ilişkin devlet programları 2004-2008, 2008-2014 ve 2014-2018 ülke ekonomisinin kalkınmasında, ekonomik istikrarın sağlanmasında, bölgelerde girişimciliğin gelişmesi için elverişli koşulların yaratılmasında, yeni işletmeler ve işlerin yaratılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Büyük ölçekli altyapı projelerinin uygulanmasında ve bunun sonucunda nüfusun refahının daha da iyileştirilmesinde, yoksulluğun azaltılmasında istisnai bir rol oynamıştır. Tüm bunlarla birlikte, ekonominin diğer sektörlerini kapsayan devlet programları kabul edildi; "Azerbaycan Cumhuriyetinde 2018-2022 Halı Sanatının Korunması ve Geliştirilmesi Devlet Programı", "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2018-2025 Narenciye Meyvelerinin Geliştirilmesi Devlet Programı", "2018-2025 Azerbaycan Cumhuriyetinde çeltik yetiştiriciliğinin geliştirilmesi Devlet Programı", "Azerbaycan Cumhuriyetinde 2018-2027 için çayın geliştirilmesi Devlet Programı" kabul edilmiştir. Bu programların uygulanmasının bölgelerdeki güçlü sosyal-ekonomik kalkınma üzerinde önemli bir etkisi olacaktır (Memmedova, 2018).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararnamesiyle onaylanan "Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin 2014-2018 sosyal-ekonomik kalkınması Devlet Programı" na göre tarım alanındaki gelişme dinamikleri gözlemleniyor. Devlet programına uygun olarak, tarımda yönetimin şeffaflığını ve etkinliğini artırmak için önemli bir araç olarak, ülkede e-devleti kısa sürede genişletme politikası doğrultusunda, "Entegre Kontrol Sistemi" (IACS) esaslarına dayalı bir "e-tarım" sistemi oluşturma işleri yapıldı. Tüm bunlar, tarımsal ihracatın son yıllarda başlayan yüksek büyüme dinamiklerinin bu yıl daha hızlı devam ettiği bölgelerde izlenen sosyal-ekonomik

politikanın bir sonucudur. Böylece Ocak-Eylül 2017 döneminde ihracat geçen yılın aynı dönemine göre %47,4 daha fazla olarak 374,8 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Aliyev, 2020).

Kabul edilen devlet programlarına uygun olarak, bölgelerde tarım sektörünün dinamik gelişimini sağlamak amacıyla teknik parkın yenilenmesi için önlemler alınmış ve bu yönde çalışmalar devam etmektedir. Baş Devlet Teknik Müfettişliğinin faaliyeti, uluslararası deneyim kullanılarak yeniden düzenlendi. Vatandaşa verilen hizmetlerin daha kolay ve şeffaf hale getirilmesi amacıyla Devlet Müfettişliği 'nin "Gezici Hizmet" grubu oluşturuldu (Şamşad, 2019). "Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2014-2018 Sosyal-Ekonomik Kalkınması Devlet Programı" na göre, bu alandaki gelişmeyi desteklemek için üreticilere tarımsal üretimi artırmak için devlet bütçesinden ayrılan fonlar sağlanmıştır. Genel olarak, Ekim 2017 itibarıyla, ülkedeki 1341 kırsal bölge komisyonunda 372.000 üretici 1 milyon 259 bin hektar ekilebilir arazi ve çok yıllık ekinlerin yetiştirilmesinde kullanılan yakıt ve motor yağları ile buğday ve çeltik için 68421,9 bin manat yardım sağlandı (Memmedova, 2018). Maden gübrelerinin devlet bütçesi pahasına tarımsal üreticilere satışına uygulanan tavizler ve kullanılan gübre miktarındaki artış sonucunda, bu araçların kullanımındaki önemli artış sürdürülebilir hale gelmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin 2014-2018 yıllarında sosyal-ekonomik kalkınmasına ilişkin Devlet Programına göre tarım kimyası laboratuvarlarının yeniden düzenlenmesine ciddi önem verilmiştir. Ülkedeki toprak, su ve gübre analizlerinin yapılması ve ağır metallerle kirlilik düzeyinin belirlenmesi amacıyla 11 adet bölgesel kimya laboratuvarı modern standartlar bazında yeniden inşa edilerek modern ekipmanla donatıldı. Bu laboratuvarların ilgili bilgi ve beceriye sahip personel kadrosu tamamlanmış, yabancı uzmanların katılımı ile yerinde eğitimlerin düzenlenmesi ve çalışanların yurtdışında kurs alması için önlemler alınmıştır. Devlet Bitki Sağlığı Kontrol Servisi, bölgesel tarım kimyası laboratuvarları için personeli şeffaf bir şekilde ve rekabet yoluyla seçmektedir (Memmedova, 2018).

Eyalet programına göre, Devlet Veteriner Kontrol Servisi Malzeme ve teknik temelinin güçlendirilmesine özen gösterilmiştir. Bu nedenle 2017 yılında çiftlik hayvanları arasında plan esas alınarak yapılan önleyici aşılar, teşhis muayeneleri ve diğer veterinerlik tedbirleri neticesinde hayvanların sağlığı ve ülkedeki hayvan sayısı korunmuştur. Güvenli ve sağlıklı hayvancılık ürünlerinin kullanımı için Cumhuriyet

Veteriner Laboratuvarı'nda hastalıkların incelenmesi ile birlikte hayvancılık ürünlerinin güvenliğinin incelenmesi için yeni bölümler kurulmuş, modern ekipmanlar satın alınarak devreye alınmıştır (Isabalayeva, 2019).

Bu programa uygun olarak, bölgelerdeki dokumacılığın gelişmesine önem verildi. Yüksek verimlilik, seçkin tohum üretiminin gelişmesiyle ilişkilidir. Bitki Çeşitlerinin Tescili ve Tohum Kontrolü Devlet Servisi bünyesinde 12 bölgesel tohum sertifikasyon laboratuvarı ve bir Merkezi Tohum Sertifikasyon Laboratuvarı kurulması için önlemler alınmaktadır. 9 bölgesel tohum sertifikasyon laboratuvarının inşaatı ve malzeme ve teknik temelin temini hâlihazırda tamamlanmıştır. Diğer 3 bölgesel tohum sertifikasyon laboratuvarının malzeme ve teknik altyapısının yıl sonuna kadar iyileştirilmesi beklenmektedir (Memmedova, 2018).

"Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2014-2018 Sosyal-Ekonomik Kalkınması Devlet Programı" na göre pamuk yetiştiriciliği, tütün yetiştiriciliği, meyvecilik, sebzeçilik, şarapçılık, koza yapma vb. en çok yeni iş alan ve toplam çıktıda artış olan alanlardan biridir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in döneminde, bu bölgeler ülkedeki eski ihtişamına kavuştu. 2016 yılından bu yana Azerbaycan'da bu alanların geliştirilmesi için kapsamlı önlemler alınmıştır. Cumhurbaşkanının temel görevi, bir yandan kırsal alanlarda istihdam ve gelir yaratmayı sağlamak, diğer yandan bu alanlardaki ülke potansiyelini etkin şekilde kullanarak ülkenin ihracat potansiyelini güçlendirmektir. Aynı zamanda, bu görevin yerine getirilmesi için özel devlet desteği sağlandı (Aliyev, 2020).

Tüm bunların yanı sıra, Azerbaycan Ordusu tarafından 2016 yılı Nisan ayında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev önderliğinde gerçekleştirilen başarılı bir karşı taarruz operasyonu sonucunda Cebrayil bölgesindeki Çocuk Marcanli köyü, 1994 sonbaharında Ermeni işgalinden kurtarılmıştır. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin tam kontrolü altında olan bu topraklarda büyük yeniden yapılanma çalışmalarının başlaması için burada yaşayan sivil nüfusun anavatan topraklarına geri dönmesi için koşullar oluşturuldu. Cumhurbaşkanı'nın emrine göre Çocuk Marcanli köyünün restore edilmesi için yapılacak çalışmalar kapsamında ilgili altyapının oluşturulması ve yeni istihdam yaratılması için önlemler alınmıştır (Isabalayeva, 2019).

Böylece Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararnamelerine göre geliştirilen devlet programlarının uygulanması, ülkede tarım sektörünün dinamik gelişimi için verimli bir zemin oluşturmuştur. Bu alanda köklü

değişiklikler meydana geldi ve yeni ekonomik ve mülkiyet ilişkileri kuruldu. Düzenleyici çerçeve sürekli olarak geliştirilmektedir. Yönetimde verimliliği ve şeffaflığı artırmak için bir e-tarım sistemi kullanılmaktadır. Tarım sektörüne yönelik devlet desteğinin güçlendirilmesi, ilgili kurumsal değişiklikler, yeni zorluklar doğrultusunda stratejik hedeflerin tanımlanması sayesinde niteliksel olarak yeni bir aşamaya geçiş başlamıştır (Memmedova, 2018). Devlet programında öngörülen yeniden yapılanma çalışmaları turizmi olumlu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Genel olarak, bu önlemler girişimciliğin gelişmesi, yeni otellerin açılması, kültürel ve rekreasyonla tesislerin sayısının artırılması için koşullar yaratmaktadır. Bu, turistlerin sadece başkente değil, bölgelere de gitmesine olanak sağlamaktadır. Azerbaycan'da diğer az gelişmiş turizm alanlarının, özellikle tarım turizminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kırsal kesimde yaşayanların evlerini turistlere kiralayıp onlara hizmet vermesi, nüfusun mali durumunu olumlu etkilemektedir. Turizmin gelişmesi Azerbaycan ekonomisi için de faydalıdır, çünkü ülkeye ilave fon girişi ve nüfusun geçim kaynaklarının iyileştirilmesi de ülkenin makroekonomisi için önemli bir rol oynamaktadır. Genel olarak Azerbaycan'ın dünyada tanınmasını sağlayarak yatırımların akışını şartlandırmaktadır (Aliyev, 2020).

Bölgelerdeki yeniden yapılanma çalışmaları, turizmin gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Petrol dışı sektör, bölgelerde turizmin gelişmesi, bölgenin kalkınmasında temel önceliklerden biri olmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev önderliğinde izlenen politika, ülkeyi dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi haline getirmiştir. Bu yöndeki başarılar, Azerbaycan'ın uluslararası düzeydeki konumunu önemli ölçüde güçlendirmektedir. Sonuç olarak ülke bölgede lider ve dünyanın önde gelen ülkelerinden biri haline gelmiştir. Bölgelerde faaliyet gösteren girişimcilerin ihracat imkanlarını dış ülkelere yaygınlaştırmak için düzenli önlemler alınmaktadır. Bu alandaki önemli adımlardan biri, yerli üreticilerin dış pazarlardaki konumunu güçlendirmek ve çıkarlarının korunmasını güçlendirmek için uygun önlemleri almaktır (Aliyev, 2020). Azerbaycan'da dış ticaretin gelişmesi ve altyapıyı daha da iyileştirmek için ilgili tedbirleri organize edilmesi, dünya pazarlarına erişimi artırmak için ihracatçıların uluslararası sergi ve fuarlara katılımının teşvik edilmesi, ihracatta e-ticaret hizmetlerinin yaygın kullanımı için fırsatların araştırılması ve geliştirilmesi, onun dünya ülkelerine nasıl tanıtılacağı açısından önemlidir.

Böylelikle devlet programı sayesinde uygulanan tüm bu önlemler, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni istikrarlı, sürdürülebilir kalkınma dinamiklerine sahip bir ülke olarak

dünyada tanıtılmış, uluslararası ekonomik kriterleri belirleyen kuruluşlar sıralamasında üst sıralarda yer almış, uluslararası yatırımcıların ilgisini artırmıştır. Tüm bu ve diğer faaliyetler neticesinde ülke, dünyanın siyasi ve ekonomik hayatında özel bir konuma sahip olmuştur (Isabalayeva, 2019).

4.3 Mevcut Durum

Bağımsızlığı boyunca modern Azerbaycan karmaşık bir yoldan geçmiştir. 1990'ların başlarında sosyalizmin sosyal-politik yapısının derin bir şekilde çökmesi ve Sovyetler Birliği gibi dev bir devletin çöküşü, diğer Sovyet sonrası ülkelerle birlikte Azerbaycan'da siyasi kaosa, ekonomik felce ve sosyal çöküşe neden oldu. O arifede ülkeye askeri saldırı, Ermeni milliyetçiliğinin soykırım ve işgal politikası sonucu ülke topraklarının %20'sinin işgal edilmesi, bir milyon Azerbaycan Türkünün ana vatanlarından çıkarılması, durumun son derece ağırlaşmasına neden oldu. 1990'ların ortalarından itibaren, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in liderliğinde, ülke yavaş yavaş canlanmaya ve kader sorunlarının çözümüne yönelik emin adımlar atmaya başladı. Öncelikle kazanılan devlet bağımsızlığının istikrarı ve ülke içinde siyasi istikrar sağlandı (Alakbarov, 2019). Aynı zamanda, makroekonomik dengeyi düzeltmek ve o dönemde var olan hiperinflasyonu önlemek için etkili önlemler alınmış ve büyük bir kararlılıkla sosyal olarak konuları ele almaya başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın hidrokarbon kaynaklarının halkın yararına kullanılmasının temeli "Yüzyıl Anlaşması" imzalanarak atılmış ve aynı zamanda bilinçli olarak büyük ölçekli ekonomik reformlar başlatılmıştır. Sovyet sonrası idari emirliğin yerini yeni serbest rekabeti alacak radikal kurumsal değişiklikler, bir piyasa ekonomisi oluşturmak için amaca yönelik politika önlemleri, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, yeni mülkiyet ilişkilerinin oluşturulması ve toprak reformu bu yapılandırmanın temelini attı. 2000'li yıllarda ülkede gerçekleştirilen geniş çaplı reformların daha da derinleşmesi, hızlı gelişme koşulları ve toplumun daha yüksek bir sosyal-ekonomik gelişme düzeyine yükselmesi için koşullar yaratmıştır. Ülkedeki yatırım ortamının iyileştirilmesi için önemli adımlar atılmış, kamu yönetimi modern kriterlere göre yeniden yapılandırılmıştır (Sadiqli, 2019).

Doğal kaynakların büyük ölçekli üretimini ve ihracatını gerçekleştirerek yeni ivme kazanan ekonomik büyümenin dinamikleri, küresel ekonomik kriz bağlamında bile 2009 yılında Azerbaycan ekonomisinde seçilen stratejik ekonomik büyüme sürecinin başarılı bir şekilde uygulanmasının bir tezahürüdür. Aynı zamanda petrol gelirlerinin petrol dışı sektöre aktarılmasıyla bu sektörün gelişiminde önemli ilerleme

kaydedilmiştir. Son on yılda petrol dışı sektörün ortalama yıllık büyüme hızı %11 civarında olmuştur. 2011'de GSYH 2003'e göre üç katına çıktı ve 2011'de Azerbaycan, Güney Kafkasya'daki katma değer in %70'inden fazlasını oluşturarak bölgedeki lider konumunu güçlendirdi. Ülkenin stratejik döviz rezervleri 22 kattan fazla artarak 2011'de 41 milyar dolara ulaştı, bu dış borcun yaklaşık 10 katıydı (Kamalkızı, 2013). Aynı zamanda, petrol dışı sektörde yeni üretim tesislerinin ve yeni işlerin açılması, üretim, ulaşım ve hizmet altyapısının gelişimi, modern sosyal altyapının ve yeni eğitim, sağlık ve spor tesislerinin inşası dinamik sürdürülebilir büyümenin temelini oluşturmuştur.

Azerbaycan'ın yıllar içinde sosyal sorunların etkili çözümünde önemli ilerleme kaydettiği ve sosyal koruma sisteminin ileri uluslararası standartlara uygun olarak yeniden inşa edildiği unutulmamalıdır. Yeni bir emeklilik sistemi başlatıldı, hedefli devlet sosyal yardımı ve bir sosyal yardım sistemi oluşturuldu ve geliştirildi. Başarılı sosyal politikanın bir sonucu olarak, yoksulluk oranı 2000'de %49'dan 2011'de %7,6'ya düştü ve ücretler ve emekli maaşları birkaç kez artırıldı. Cumhuriyetin ekonomik potansiyeli arttıkça, sağlık hizmetlerinin gelişmesi için elverişli koşullar yaratıldı ve nüfusun sağlığını koruma sorunları ele alınmaya başlandı. Sağlık için bütçe ödenekleri 10 yılda 10 kat önemli ölçüde artmıştır ve şu anda 650 milyon manatı aşmaktadır. 10 yıl içinde, çoğu ülke bölgelerinde bulunan 400'den fazla tıbbi tesis inşa edilmiş veya elden geçirilmiş ve tüm tıbbi tesisler modern makine ve ekipmanlarla donatılmıştır (Hetemov, 2016). Nüfusun sağlığının korunması ve tıbbi hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesi için önemli önlemler alınmıştır. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli ilerleme sağlanmış ve bu alan, pratik sağlığın öncelikli alanı olarak her zaman ilgi odağı olmuştur.

Son yıllarda eğitim alanında elde edilen önemli başarılar, ülkeyi modernleştirmeyi amaçlayan sosyal-ekonomik politikalarla doğrudan ilgilidir. Eğitim için ayrılan bütçenin toplam hacmi, 2003 yılına göre 5 kattan fazla artmış ve 2011 yılında 1,5 milyar manat olmuştur. Geçtiğimiz dönemde ülkedeki eğitim altyapısını modernize etmek için önemli adımlar atılmış, 1 milyonu aşkın öğrencinin öğrenim koşulları iyileştirilmiştir. Eğitimin içeriğini güncellemek için reform önlemleri alınmış ve Azerbaycan eğitiminin Avrupa eğitim alanına entegre edilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Aynı zamanda, 2007-2015 yılları arasında Azerbaycanlı Gençlerin Yurtdışında Eğitimine İlişkin Devlet Programı kapsamında Devlet Petrol Fonu'ndan sağlanan fonla 1204 kişi yurtdışında okumak üzere gönderilmiştir (Isabalayeva, 2019).

Toplamda 10.700 genç Azerbaycanlı şu anda diğer kaynaklar ve kişisel girişimler aracılığıyla dünyanın önde gelen üniversitelerinde eğitim görmektedir. Eğitimin bilgilendirilmesi alanında önemli ilerleme sağlanmıştır. 2004'te her 1.063 öğrenciye bir bilgisayar düşüyordu, ancak 2011 de her 20 öğrenciye bir bilgisayar düşüyordu. "Halkın Bilgisayarı" projesi kapsamında 10.000'den fazla öğretmene bilgisayar sağlanmış, 1.200 eğitim kurumu internete bağlanmış, idari, pedagojik ve teknik personel dahil 75.000 kişi eğitilerek BİT becerileri kazandırılmıştır. Çeşitli konularda e-öğrenme kaynakları geliştirilmiş, okullara sağlanmış ve 20 okulda "e-okul" projesi başlatılmıştır (Şamşad, 2019).

Ülkenin sosyal-ekonomik alandaki başarıları, Azerbaycan ekonomisinin uluslararası derecelendirme kuruluşlarının (Fitch Ratings, Moody's, Standard & Poor's) yıllık değerlendirmelerine yansımaktadır. Azerbaycan, Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu tarafından hazırlanan Doing Business raporundaki konumunu iyileştirmiş, Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Rekabet Raporu'nda Bağımsız Devletler Topluluğu ve bölge ülkeleri arasında lider konuma yükselmiştir. Dünya Bankası'nın kişi başına Gayri Safi Milli Gelir sınıflandırmasına göre, Azerbaycan "üst orta gelirli" ülkeler grubuna, diğer BDT ülkelerinden daha hızlı girdi. Aynı zamanda, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2010 İnsani Gelişme Raporuna göre, bir grup "orta insani gelişme" ülkesinden bir grup "yüksek insani gelişme" ülkesine geçmiştir (Veliyev, 2016).

Bağımsızlık yıllarında, Azerbaycan'da demokratik bir toplumun oluşumu ve şeffaf bir halkla ilişkiler sistemi devlet politikasının ana amacı olmuştur. Siyasi ve toplumsal ilerleme için gerekli bir temel olarak ülkedeki yerini almıştır. Şu anda ülke, siyasi partilerin serbestçe işlemesi için gerekli yasal ve demokratik siyasi koşullara sahiptir. Siyasi partiler, ülkenin sosyal-politik yaşamıyla yakından ilgili olup seçilmiş ve diğer hükümet organlarında temsil edilmektedir. Siyasi partilerin maddi teknik temelini güçlendirmek, ülkenin siyasi sisteminin ve sivil toplumun gelişimindeki rollerini daha da artırmak için ek fırsatlar yaratılmıştır (Şamşad, 2019). Demokratik değerlere dayalı yeni bir halkla ilişkiler sisteminin oluşturulması, toplumun yapısında önemli değişikliklere yol açmış, vatandaşların sosyal-politik süreçlerde daha aktif rol oynamaları için koşullar yaratmıştır. Şu anda ülkedeki sivil toplum hızlı bir gelişme dönemi yaşıyor. Azerbaycan'da İnsan hakları, eğitim, sağlık, kültür, ekonomi, sosyal konular, çevre bilimi, cinsiyet ve diğer alanlarda 2.700'den fazla STK var ve sayıları sürekli artıyor. Son 10 yılda STK'ların kurulmasını ve fırsatlarının etkin bir şekilde

kullanılmasını öngören mevzuat veri tabanının iyileştirilmesi için önemli adımlar atılmış ve STK'ların mali kaynaklara erişebilmeleri için gerekli yasal ortam sağlanmıştır. Aynı zamanda, bugün Azerbaycan Cumhuriyeti gelişmiş dünya standartlarını karşılamaktadır. Bütün bunlar, amaca yönelik bir politikanın tutarlı bir şekilde uygulanması sayesinde mümkün olmuştur. Ülkenin liderlik düzeyinde benimsenen devlet programları, stratejik belgeler, pratik uygulamaları bu politikanın uygulanması için bir mekanizma olarak önemlidir (Sadiqli, 2019). Şu anda yaklaşık 60 eyalet programı, stratejiyi ve kavramı işliyor. Bu da ülkenin tüm kamusal yaşam alanlarının gelişmesinde önemlidir. Azerbaycan'da geçiş döneminin bittiğini söyleyebiliriz. Serbest piyasa ilişkilerine ve siyasi çokluğa dayalı yeni bir sosyal-ekonomik sistem kurulmuştur. Verimli bir ekonomi için gerekli altyapının oluşturulması tamamlanmak üzeredir. Güvenilir bir sosyal koruma sistemi oluşturulmuş ve şu anda iyileştirilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı emriyle “Azerbaycan 2020 gelecek vizyonu” Kalkınma Konseptinin geliştirilmesi talimatı önemlidir. Böyle bir konsept geliştirme ihtiyacı, ülkenin yeni bir gelişme aşamasına girmesinden kaynaklanmaktadır. Başarılar, Azerbaycan'ın daha yüksek hedefler koymasına ve bu hedeflerden doğan görevleri tanımlamasına izin vermektedir (Aliyev, 2020).

4.4 Modernleşme

Her toplumun tarihsel, politik ve ekonomik evrimini hesaba katarak entelektüel potansiyelden maksimum düzeyde yararlanma fikri vardır. Bu özellik İlham Aliyev'in ülke için bütüncül modernleşme sürecine yansımıştır. Bu planın uygulanmasının bir sonucu olarak, Azerbaycan'ın kısa bir süre içindeki mevcut gelişimi ve geleceğe yönelik hedefleri uluslararası bir ilgi alanı olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan'a liderlik eden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ilk beş yılda iç potansiyele dayalı bir modernizasyon aşamasına geçişin temelini attı. Ekonomide geçiş dönemi sona erdi. 2008'den itibaren Cumhurbaşkanı, Azerbaycan'ın modernizasyonunda yeni bir aşamaya başladı (Alakbarov, 2019). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in on yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde ülke bölgede ekonomik bir lider haline geldi. İstatistiklere bakıldığında, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya ekonomisinin %75'ini oluşturduğu görülmektedir. Ekonomi ve enerji alanında atılan adımlar sadece ülke kalkınmasını değil aynı zamanda bölgesel süreçler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Aliyev, 2020).

Azerbaycan bölgesel istikrar ve kalkınmanın bir faktörü haline gelmiştir. Azerbaycan'ın yaşam standartlarının iyileştirilmesi için tutarlı önlemler alınmış ve büyük ilerleme sağlanmıştır. Azerbaycan'ın bugünkü durumuna bakıldığında, ülkenin bağımsız bir devlet olarak dünya haritasında yerini almayı başardığı görülebilir. Tüm bölgesel meselelere aktif olarak katılan Azerbaycan, bölgesel istikrar ve kalkınmanın bir unsuru haline geldi. İlham Aliyev'in uluslararası arenada artan prestiji hem ülkeyi güçlendirmekte hem de bölgede yaşanan süreçlere olumlu katkılar sağlamaktadır. Azerbaycan hızlı sosyal-ekonomik ve kültürel gelişimiyle bölgenin ekonomik, kültürel ve bilimsel-entelektüel merkezi haline gelmiştir. Bu, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in maksatlı politikasının sonucudur. Şu anda Azerbaycan ekonomisi küresel kriz sırasında dahi istikrarlı bir şekilde gelişmektedir. Bölgesel kalkınma programı başarıyla uygulanmaktadır. Bakü çevresindeki köylerde ve ayrıca sosyal-ekonomik sorunları ele almak için bölgelerde ayrıntılı devlet programları benimsenmektedir. Azerbaycan müreffeh ve güçlü bir devlet haline gelmektedir (Kamalkızı, 2013).

Dünya Ekonomik Forumu'nun sıralama tablosuna göre Azerbaycan ekonomisinin büyüme hızı son üç yılda 57. sıradan 39. sıraya yükselmiştir. Bu gerçek, Azerbaycan'ın bağımsız çeşitlendirme politikası nedeniyle ekonomik ve siyasi temettüler elde ettiğini söylemek için zemin sağlamaktadır. Görünüşe göre, etkili uluslararası kuruluşlar, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltma, yenilikçi bir ekonomi oluşturma politikasının, "siyah altının" entelektüel sermayeye dönüştürülmesinin olumlu sonuçlar verdiğini kabul etmektedir. İlk yedi ayda petrol dışı sektörün %10 daha büyümesi, kapsamlı bir ekonomi politikası izleyen ülkenin ekonomik rekabet gücünü daha da artırdığı anlamına gelmektedir (Hüseynova, 2020).

4.5 Azerbaycan Biliminin Son 10 Yılda Gelişimi

Azerbaycan'da modern düzeyde bilim ve eğitimin gelişimi, diğer faktörlerin yanı sıra, gelişmiş ülkelerle işbirliğinin genişlemesine, bilimsel faaliyetlerin organizasyonunda uluslararası deneyim alışverişine ve eğitim sürecine bağlıdır. Bu nedenle, ülkede bilim ve eğitim dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak gelişmekte, küresel entelektüel çevreye, üniversitelere ve araştırma merkezlerine hızla entegre olmaktadır. Doğal olarak, diğer alanlarda olduğu gibi, bilimin uluslararası çevreye entegrasyonunda da bazı sorunlar vardır. Bu süreçte bir yandan bilimin kendisi kasıtlı

olarak dönüştürülmeli, öte yandan diğer alanlardaki dönüşümlere bilimsel destek sağlanmalıdır. Bu süreçlerin yukarıda bahsedilen karmaşık küresel sorunlar bağlamında gerçekleştiğine dikkat edilmelidir (İlham, 2011). Özellikle bağımsız Azerbaycan için bu süreçleri zorlaştıran başka faktörler de vardır. Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgali ve bu işgalin yarattığı çok sayıda sosyal ve ahlaki-psikolojik faktör, yerinden edilme gibi ciddi sorunlar, kuşkusuz tüm diğer alanlarla birlikte Azerbaycan'da bilimin gelişmesine olumsuz etki etmektedir. Ancak bazı sorunların varlığına rağmen, bugün Azerbaycan bilimsel olarak gelişmekte ve küreselleşen dünyanın bilim sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Bu sürecin merkezinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in bilim kaygısı vardır. Bugün Azerbaycan biliminde ciddi reformlar yapılmaktadır. Reformlar arasında bilimsel faaliyetin yeni bir temelde düzenlenmesi ve yönetilmesi, ülkenin entelektüel kaynaklarının yenilikçi bir temelde seferber edilmesi, çeşitli bilimlerin geliştirilmesi, ileri teknolojilerin uygulanması, disiplinler arası ilişkilerin daha da geliştirilmesi, bilimsel altyapının iyileştirilmesi, bilim ve eğitimin entegrasyonu yer almaktadır. Bilimin öncelikli bir faaliyet alanına dönüşümünün değerlendirilmesi vb. noktalar oldukça önemlidir. Bu süreçte bilim ve teknolojinin küreselleşme süreci dikkate alınır. Bunun işaretlerinden biri, farklı ülkelerden bilim adamları arasındaki bilimsel bilgi alışverişinin genişlemesidir (Alakbarov, 2019).

Günümüzde modern çağın sosyal-kültürel gerçeklerinden ve ülkenin hızlı gelişiminden kaynaklanan yeni bir reform aşaması başlamıştır. Bilim insanlarının sosyal sorunlarını çözmek, özellikle genç bilim adamlarının barınma sorununu çözmek, yaratıcı çalışmalarını teşvik etmek, yurtdışındaki bilim merkezlerine göndermek için pratik adımlar atılmaktadır. Artık Azerbaycanlı bilim adamlarının sesleri çeşitli Avrupa ülkeleri, Amerika, Japonya ve Kore'den gelmektedir. Azerbaycan devletinin entelektüel gelişme modeline dayanan ana ilerleme yönlerini yansıtan bu belgeler, diğer alanlarla birlikte ülkedeki Azerbaycan bilimine daha fazla meydan okumaktadır. Çünkü Cumhurbaşkanı, Azerbaycan'ın gelecekteki gelişimini geleneksel ekonomiden "bilgi ekonomisine" geçiş, beşeri sermayenin gelişmesi, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yüksek sosyal refah, etkin yönetim ve hukukun üstünlüğünde mevcut fırsatları ve kaynakları dikkate alarak görmektedir (Bozkırlı, 2016). Her şeyden önce bilimsel-yenilikçi yaklaşımın güçlendirilmesi, bilim ve sanayi arasındaki bağların artırılması, yenilik faaliyetlerinin artırılması gerekmekte olup Azerbaycanlı bilim adamlarının bu konuda güçlerini seferber ettikleri görülmektedir.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Mayıs ayında onarım ve yeniden yapılanma sonrasında Şamahı Astrofizik Gözlemevi'ndeki durumu gözden geçirdi ve bölgenin ekonomik ve siyasi merkezi olan Azerbaycan'ın da bölgesel bir bilim merkezi olması gerektiğini kaydetti. Bu, Azerbaycan biliminin mevcut durumdaki stratejik kalkınma hedefini tanımlamaktadır. Nitekim Azerbaycan'ın bölgesel bir bilim merkezi olabilmesi için şimdiden tüm koşullar mevcuttur. Cumhurbaşkanının izlediği amaca yönelik politikanın bir sonucu olarak, Azerbaycan biliminin maddi ve teknik temeli güçlendirilmekte, altyapı modernize edilmekte ve bilim adamlarının sosyal korumasını güçlendirmek için bir dizi pratik önlem alınmaktadır (İlham, 2011).

Elbette, yeni tarihsel koşullarda, Azerbaycan biliminin toplumsal işlevlerinin yeni önlemler alması gerekmektedir. Bilimsel yönetimi geliştirmek, disiplinler arası entegrasyonu güçlendirmek, bilimsel araştırmaların koordinasyonu, multidisipliner yaklaşım vb. gibi yeniliklere ihtiyaç vardır. Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan, bilimin gelişmesine yönelik strateji belgesi, tüm bu konuları kapsamaktadır. Azerbaycanlı bilim adamlarının çabaları neticesinde bilim alanındaki başarının gelecekte yeterli olacağına ve Azerbaycan'ın yakında bilim alanında dünyanın bilim merkezlerinden biri ve bölgenin lideri olacağına inanılmaktadır (Aliyev, 2020).

4.6 2020 Yılında Azerbaycan

2020 yılında Azerbaycan'ın hedeflemesine göre; ekonomik ve siyasi olarak gelişen rekabetçi bir ülke olacağı varsayılmaktadır. Azerbaycan'ın en ücra köylerinde bile vatandaşların rahat bir günlük yaşam için gerekli tüm iletişim (iletişim, internet, bankacılık hizmetleri, kamu hizmetleri, yollar, vb.), sağlık ve eğitim hizmetlerini kullanabileceklerine dair bir hedef bulunmaktadır. Konseptte öngörülen önlemlerin uygulanması sonucunda, dönem sonuna kadar ülkenin kişi başına GSYH'si iki katından fazla yani 13.000 ABD dolarına çıkacağı tahmin edilmektedir (Aliyev, 2020). Dünya Bankası'nın 2020 yılı kişi başına GSYİH sınıflandırmasına göre, Azerbaycan "üst orta gelirli ülkeler" arasında tam teşekküllü bir ülkedir ve şu anda bu ülkeler grubuna dahil olmanın ana kaynağı olan hidrokarbon ihracatına olan bağımlılığı ortadan kaldırmaktadır. Temelde "yüksek insani gelişme" ülkeleri grubunun tepesine çıkmayı hedeflemekte idi. Ekonomik kalkınma açısından Azerbaycan Cumhuriyeti, bölgenin önde gelen bir devletinden uluslararası ekonomik ilişkiler sisteminde oldukça rekabetçi bir katılımcı konumuna yükseltilecektir. Bu amaç için coğrafi olarak uygun ülkenin konumu ve geniş potansiyeli, ülkenin bölgesel bir ticaret merkezine dönüşümü

göz önüne alındığında, petrol dışı sektörde kişi başına ihracat hacmi 1.000 ABD dolarına ulaşacaktır. Bu amaca ulaşmak için, piyasa ekonomisinde sağlıklı rekabeti sağlayan etkin devlet düzenlemesi, enerji verimli ve yüksek katma değerli ihracat odaklı bir ekonomiye dönüşüm ve sosyal-ekonomik alanların geliştirilmesine yönelik kapsamlı bir yaklaşım izlenecektir (Devlet Komitesi, 2020).

Konsept çerçevesinde üretim faktörlerinin toplam verimliliğinin artması sonucunda ülke ekonomisinin verimliliğe dayalı bir ekonomiye dönüşmesi ve yeniliklerin baskın olduğu bir aşamaya geçişin sağlanması hedeflenmektedir. Ekonominin rekabet gücünün artırılması, makroekonomik istikrarın sağlanması, para ve maliye politikalarının koordinasyonunun güçlendirilmesi, iş ortamının iyileştirilmesi ve özel girişimin, finansal hizmetlerin desteklenmesi pazar gelişimi, dış ticaret ve yatırım politikasının iyileştirilmesidir. Bu dönemde enflasyonun kabul edilebilir düzeyde tutulması ve daha esnek bir döviz kuru rejimine kademeli geçiş yapılması planlanmaktadır (komitesi, 2020). Aynı zamanda ekonominin yapısını iyileştirecek önlemler de alınmaktadır. Petrol ve gaz sektörünün ve petrokimya endüstrisinin modernizasyonu, petrol dışı endüstrinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına erişimin genişletilmesi, tarım sektörünün geliştirilmesi ve gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, ticaret ve hizmetlerin genişletilmesi ve geliştirilmesi, dış ticaret yatırım yapısının iyileştirilmesi öncelikli planlar arasında yer almaktadır. Konseptin kapsadığı dönemde, petrol dışı sektördeki ortalama yıllık reel GSYİH büyüme oranının %7'nin üzerinde olması beklenmektedir. Bu aşamadaki temel görev, ekonominin çeşitlenmesini hızlandırmak, petrol dışı sektörün önümüzdeki yıllarda petrol gelirleri düzeyi ne olursa olsun yüksek büyüme oranını sürdürmek, rekabet gücünü artırmak ve ihracat fırsatlarını genişletmektir (Aliyev, 2020). "Azerbaycan 2020: Gelecek Vizyonu" Kalkınma Kavramı, ihracata yönelik bir ekonomik modele dayanmaktadır ve rekabet gücünün artırılması ve ekonominin yapısının iyileştirilmesinin petrol dışı ihracatta artışa yol açması beklenmektedir. Petrol dışı endüstrinin hızlı gelişmesiyle birlikte, yenilikçi faaliyetlerin teşviki ve yaygınlaşması, ülkede bilgiye dayalı bir ekonominin oluşması için uygun bir ortam yaratacaktır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için ülkenin tüm imkânlarından tam olarak yararlanmak, mevcut ekonomik, sosyal ve politik kaynaklardan tam olarak yararlanmak ve ülkenin potansiyelini güçlendirmek için koşullar yaratmak önemlidir. Bu kapsamda, kentsel ve kırsal alanlarda enerji, ulaşım, transit ve lojistik altyapısının geliştirilmesi, bölgesel kalkınmaya odaklanması, her

bölgenin rekabet avantajlarını dikkate alan bölgesel kalkınma merkezleri oluşturulması, altyapı ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi planlanmaktadır. BİT ve iletişim hizmetlerine erişimi genişletmek, bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi için bir güvenlik sistemi oluşturmak, ulusal standartların oluşturulması Azerbaycan'ın modern bir devlet olarak oluşumunun ana önceliklerinden biri olarak, ülkede tam dijital yayıncılığın başlatılması ve analog yayıncılığın durdurulması ve %100 e-devlet hizmetlerinin başlatılması ilgi odağı olacaktır (Azerbaycan devlet komitesi, 2020).

Herhangi bir ekonomik büyümenin amacı, sosyal refahı artırmaktır. Bu bağlamda, Kavramın temel önceliklerinden biri sosyal alanların ve beşeri sermayenin geliştirilmesidir. Eğitim ve sağlık kalitesinin iyileştirilmesi, sosyal korumanın güçlendirilmesi, cinsiyet eşitliğinin ve aile gelişiminin sağlanması, gençlerin ve sporun potansiyelinin geliştirilmesi bu öncelik dahilindeki başlıca alanlardır. İnsani gelişme kavramına modern yaklaşımlar doğrultusunda "çok faktörlü yoksulluk" kavramı bağlamında yoksulluk kavramı değerlendirilmiştir. Son on yıl içinde Azerbaycan, yoksulluğu kökten azaltma konusunda bir ilerleme kaydetmiştir. Ülkede "mutlak yoksulluk" sorunun çözümü, yani kabul edilen kriterler dahilinde yoksulluğa düşen kişi ve aile sayısında keskin bir azalma, başarılı bir sosyal-ekonomik politikanın sonucudur. Mevcut Kavram çerçevesinde Azerbaycan'da "mutlak yoksulluk" sorunu her zaman ilgi odağı olacaktır. Aynı zamanda ülkede orta sınıfın genişlemesi, bu sınıfın rolünün güçlendirilmesi ana hedeflerden biridir (Aliyev, 2020). Diğer ülkelerin deneyimleri, güçlü bir orta sınıfa sahip ülkelerin politik, ekonomik, sosyal vb. olduğunu göstermektedir. Daha sürdürülebilir ve daha yüksek bir gelişme potansiyeline sahip olmak için gereken her çalışma yapılmaktadır. Nüfus ve yapısı ile ilgili nicel ve nitel göstergeler milli gücün temel unsurlarıdır ve Azerbaycan halkının gen havuzunun korunması, göç ve demografi gibi konular milli güvenlik açısından önemlidir. Konseptin kapsadığı dönem boyunca ülkenin ortalama yıllık nüfusu 2020 yılına kadar %1,1 artarak yaklaşık 10,2 milyon kişiye yükselmesi beklenmektedir. Konseptte belirtilen hedeflere ulaşmak için yasal çerçeveyi sürekli iyileştirecek ve ilgili kurumsal kapasiteyi güçlendirecek önlemler alınacaktır. Kültürel mirasın korunması, etkin yönetimi, yeni yaratıcı sonuçların korunması ve zenginleştirilmesi, çevresel ve ekolojik sorunlar da konsept içinde ana öncelik olarak kabul edilecek ve bu alanlarda uygun politika önlemleri uygulanacaktır (Devlet Komitesi,2020).

SONUÇ

Bu çalışmada Azerbaycan'ın XIX. asırdan günümüze değin iktisadi faaliyetleri ele alınmıştır. İlk önce Sovyetler döneminde Azerbaycan'daki ekonomik durum ve Sovyetlerin çıkarları yönünde gelişen petrol sanayisi araştırılmıştır. Sovyetlerin en önemli petrol kaynağı olan Azerbaycan'da sadece petrol yönlü gelişme yaşanmış olmasının sebebi, Sovyetlerin petrol ihtiyaçlarının büyük bir kısmının Bakü tarafından karşılanması olmuştur. İkinci dünya savaşında Almanya'nın hedefinin Azerbaycan olması bir tesadüf değildir. Almanlar, Azerbaycan petrolünün Sovyetlerin ihtiyacının büyük kısmını karşıladığını biliyorlardı. Azerbaycan'ın gelişmesinde petrol sanayisi büyük pay sahibi olmuştur. Bağımsızlığın ilk döneminde Azerbaycan'da durumların karışık olduğu zamanlarda saldırı olması durumları çok daha karışık hale sokmuştur. Azerbaycan'da henüz ordunun kurulmaması ve ekonominin çok zayıf olması, Azerbaycan'ın %20 oranında topraklarının işgalini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bağımsızlığın ilk dönemi ekonomik krizler ve toprakların kaybı ile geçmiştir. Bağımsızlığın ikinci döneminde Haydar Aliyev'in hâkimiyete gelmesiyle ekonomide canlanma yaşanmıştır. Bağımsız bir devlet olan Azerbaycan, petrol sanayisinin gelişmesi için "Asrın Anlaşması" adı verilen sözleşme imzalamıştır. Azerbaycan petrolünün çıkarılması için yabancı şirketler davet edilmiştir. Azerbaycan petrolüne yabancı yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Bütün bunlar Azerbaycan ekonomisi için büyük öneme sahiptir. Petrol borularının kullanıma açılmasıyla bağımsız Azerbaycan petrolü Avrupa pazarında satılmaya başlanmıştır. Haydar Aliyev petrol dışı alanların da gelişmesi gerektiğinin farkındaydı. Petrolün satışından gelen sermayenin büyük kısmını petrol dışı sanayinin gelişmesi için ayırmıştır. Bu aynı zamanda bölgelerin gelişmesi için de önemli bir adımdı. Petrol sanayisinin gelişmesi, Azerbaycan'da büyük fabrikaların açılması ve işsizliğin azaltılması yönünde ilerleyişler kazandırmıştır. Bu dönemde ülkenin potansiyeli hala çok sınırlı olmasına rağmen, onu güçlendirmek için diğer gerekli endüstriler geliştiriliyordu. Bu amaçla inşa edilen işletmeler arasında Yenikend hidroelektrik santrali, Kurtuluş sondaj kuyusu, Gunashli petrol sahasındaki petrol üretimi, çeşitli inşaat malzemelerinin üretimi, Bakü Steel Company metalurji tesisi, etilen-poliyeten tesisi, yazarkasa, mikro hesap makineleri, telefonlar, ev aletleri vb. fabrikaları gösterilebilir. Bu inşaların yapılması, büyüyen işgücünün istihdamında bir artış sağlamıştır. Ülkenin uluslararası ilişkilerinin genişlemesi ve coğrafyasının önemli ölçüde çeşitlenmesi de ekonominin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin dış ülkelerle olan ticaret ve ekonomik ilişkileri 1993 yılında 60 ülkeden, 2002 yılında

128 ülkeye yükselmiş ve bu yıllarda uluslararası ithalat-ihracat operasyonları 2,8 kat artmıştır. Bütün bunlar Azerbaycan ekonomisinin büyüme hızının dünya sıralamasındaki yerini daha üst seviyelere taşımıştır. Dünya Ekonomik Forumu'nun sıralama tablosuna göre Azerbaycan ekonomisinin büyüme hızı 57.sıradan 39. sıraya yükselmiştir. Bu sağlam temel, yeni projelerin yolunu açmıştır. Azerbaycan tarafından başlatılan ve yönetilen Güney Gaz Koridoru bir gerçek haline geldi. Projenin dört bölümünün üçü zaten devreye alınmıştı. Koridorun son kısmı olan Trans-Adriyatik Boru Hattı Azerbaycan gazını Avrupa'ya taşıyacaktı. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ekonomiyi çeşitlendirmek, altyapı projeleri uygulamak ve petrol sermayesini beşeri sermayeye dönüştürmek için petrol gelirlerini yönlendirdi. Petrol ve gaz sektörünün gelişmesi nedeniyle büyük altyapı projeleri hayata geçirildi. Petrol ve gaz sektörünün gelirleri ile ordu güçlenmiş, önemli sosyal projeler hayata geçirilmiştir. Azerbaycan'ın hala çok fazla petrol kaynağı vardır. Açık deniz ve kara sahalarının rezervleri binlerce ton olarak ölçülmektedir. Yeni alanlar araştırılmakta ve gelişmeleri için yeni sözleşmeler imzalanmaktadır. Azerbaycan'ın doğalgaz rezervleri 2,6 trilyon metreküptür. Bu, petrol ve gaz sektörünün gelişmeye devam edeceği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan devleti, kararlı bir politika izleyerek ekonomisini çeşitlendirmeyi bir öncelik haline getirmiştir. Halen petrol dışı sektörde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu sektörün güçlü bir kolu olan tarım sanayisinde yıldan yıla büyük adımlar atılmaktadır. Aslında, tarım sektörünün kendisi çeşitlenmekte olup Pamuk, bağcılık, tütün, kozalar ve diğer geri kalmış neredeyse unutulmuş alanlar yeniden canlandırılmaktadır. Günümüzde, tarım sektörüne artan ilginin bir sonucu olarak, tüm pamuk yetiştiren bölgelerde yaşam yeniden canlanmış olup yüzlerce kişiye iş olanağı sağlanmıştır. Bu aynı zamanda tarımın diğer alanları için de geçerli olmuştur. Bağcılık, tütün ve kozaların eski ihtişamının geri dönüşü, işleme endüstrisinin genişlemesine yol açmıştır.

Bütün bu sonuçlar beraber ele alındığında Azerbaycan geçmişte zor günler geçirmiş ve bağımsızlık öncesi bu fırsatı bulamamış olsa da bağımsızlık sonrası kısa zamanda gelişme sağlamıştır. Bu gelişmede petrolün ve doğru yönetim kararlarının büyük payı vardır.

KAYNAKÇA

- A.Eliyev:A.Sekereliyev. (2002). Bazar İqtisadiyyatına Keçid: Dövlətin İqtisadi Siyasəti. ADIU yayimlari, 390-420.
- A.Emiraslanov. (1998). Azərbaycan İqtisadiyyatı və Bazar Münasibətləri. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
- A.Emiraslanov. (2001). Dövlət Musteqilliyi və Milli İktisadiyyatın Formalaşması Problemləri.mesverat buluteni, 50-55.
- A.H.Aliyev. (1977). Azərbaycan Petrolü Dünya Siyasətində. APAY, 21-28.
- A.Hetemov. (2016). Azərbaycan Respublikasının Musteqilliyi Azərbaycan Xalqının Milli Servetidir. Bakı: Respublika qezeti.
- A.Meherremov:H.Aslanov. (2008). Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Tənzimlənməsi. Bakı: Zərdabi ITD mmc.
- A.Musayev. (2014). İnnovasiya İktisadiyyatı və Vergi Stimullasdirması. Bakı: Azərbaycan unversiteti nesriyatı.
- A.Nadirov, Muradov, S., & A.Elesgerov. (2003). Azərbaycan İktisadiyyatı. Bakı: elm yayim evi.
- A.Xelilov. (2001). Milli Erzaq Təhlükəsizliyi Bazar Transformasiyaları və İqtisadi Qloballaşma Amilləri. Bakı: Adiloğlu.
- Abbasov, C. (2005). Azərbaycan'ın Dünya İktisadiyyatına İntegrasiya Yolları. baki: elm.
- Alakbarov, A. (2019). Azərbaycan'ın Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Modeli Zaferimizin Anahtarıdır. Bakı: UNEC news.
- Aliyev, İ. (2020). 2019-2023 Bölgələrinin Sosyo-ekonomik Kalkınma Dövlət Programı. Bakı: Azərbaycanın İktisadi Bakanlığı.
- Azərbaycan Dövlət İstatistik Komitəsi. (2004). Dış Ticaretin Dağılımı (Bin ABD Dolları).Bakı.
- Azərbaycan Dövlət İstatistik Komitəsi. (2006). Azərbaycan Dış Ticareti. Bakı.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistik Komitəsi. (2005). Dış Borc.Bakı.
- Budaqov, T. (2019). Haydar Aliyev'in Politikası Azərbaycan'ın Geleceğe Odaklı Başarısının Temelini Oluşturuyor. Bakı: Statistik komite.
- D.Veliyev. (2008). Azərbaycanın Qlobal İktisadiyyata İnteqrasiyası. Bakı: adiloglu nesriyat.
- D.Veliyev. (2008). Azərbaycanın Qlobal İqtisadiyyata İnteqrasiyası. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı.

- E.Ahmedov:M.Hacıyev. (2004). Azərbaycan İktisadiyyatı. Seda yayımları, 15-26.
- E.Babayev. (2014, 10 16). Azərbaycanın Muasir İktisadi İnkisaf Strategiyasına Fundamental Elmi Baxis. Azərbaycan: Azərbaycan-news.az adresindən alındı
- E.Hesenov. (2005). Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti. Bakı: Azərbaycan nesriyatı.
- E.Suleymanov. (2005). Müstəqillik Sonrası Azərbaycan-Dünya Bankları Münasibətləri. Journal of Qafqaz University, 11-25.
- E.Suleymanov, O. (2016). Azərbaycan İktisadiyyatı. Bakı: Serq-Qerb metbeəsi.
- E.Veliyev. (2004). Azərbaycan Respublikasında Qeyri-Neft Sektorunun İnkişafının Mövcud Vəziyyətinin Müqayisəli Təhlili. Bakı: Çarşıoğlu nəşriyyatı.
- E.Veliyev. (2005).Azərbaycan Respublikasında Qeyri-Neft Sektorunun İnkişafının Makroiqtisadi Predmentləri. AMEA Məqalələr toplusu, 520-575.
- F.Sadiqli. (2019, 11 02). Azərbaycanın Her Tərəfli İnkisafının Temelinde Ölkənin İktisadi Mustəqilliyi Dayanır. Azərbaycan-news.az: Azərbaycan-news.az adresindən alındı
- F.Y.Kelmiyev. (2004). Fizkal Siyasət və Milli İqtisadiyyatın Tənzimlənməsi Problemləri. Elm, 210-250.
- Gürbanlı, M. (2019). Haydar Aliyev'in Azərbaycan Tarihindeki İmzası. Bakı: Azərbaycan qəzetəsi.
- Hüseynova, H. (2020). Nüfus ve Yapısı. Aile, Kadın ve Çocuk Devlet Komitesi: <http://scfwca.gov.az/post/1516/azerbaycanin-demoqrafik-inkisafi-sosial-iqtisadi-yukselisin-esas-gostericisidir> adresindən alındı
- I.Aliyev. (2014). Qeyri Neft Senayesinin İnkisaf Strategiyası. Azərbaycan yayımları, 12-25.
- I.B.Samedov. (2005). Azərbaycan Cumhuriyyətinin Dış Ticarət İlişkilərinin Çağdaş Durumda İstatistik Koordinasyonu. Bakı: İtisadi İnkisaf yayınları.
- I.E.Feyzullabeyli. (2001). Beynəlxalq Ticarət İşı. Zaman, 280-320.
- I.Imanov. (2008). İstehsal Vasitələri Bazarı: Problemlər və Perspektivlər. Bakı: İktisad unversiteti nesriyatı.
- İlham, M. (2011). Azərbaycan'da Bilimin Gelişmesi Devlet Politikasının Bileşenlerinden Biridir. Bakı: Yeni Azərbaycan.
- İsabalayeva, I. (2019, 12 12). Bölgələrin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasının Teşvik Edilmesi. Trend newa agency: <https://az.trend.az/business/3162816.html> adresindən alındı

- K.Sadixov. (1999). Milli İqtisadiyyatın Dövlət Tənzimlənməsinin Konseptual Esasları. ELM, 16-20.
- Kamalkızı, R. (2013, 02 01). Azərbaycan Ekonomik Kalkınma Açısından Dünyanın En İleri Ülkeleri Arasında: <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2011/fevral/154112.htm> adresindən alındı
- Komitesi, A. D. (2020). Azərbaycanın Nüfusu. Bakı: Azərbaycan Devlet Statistik Komitesi, A. D. (2020). Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Ocak-Haziran 2020. Bakı: stat.gov.
- Eliyeva. (2000). Həyat Səviyyəsi və Yoxsulluq Problemi. Azərbaycan iqtisadiyyatı, 9-14.
- M.H.Velili. (1993). Azərbaycan. Bakı: Azərbaycan devlet nesriyatı.
- M.T.Eliyev. (2001). Azərbaycan İqtisadiyyatının Formalaşması və İnkişaf Problemləri. bakı: Mütərcim. 2020 tarixində alındı
- Mehdiyev, A. (2001). Azərbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları. Ekspert Ekonomik Dergi, 8-22.
- Memmedova, N. (2018, 08 20). Bölgələrin Sosyo-Ekonomik Gelişimi. halk gazetesi: <http://xalqqazeti.com/az/news/1479> adresindən alındı
- Mustafayev, S. (2013). Haydar Aliyev Modern Azərbaycan'ın Kurucusudur. Bakı: Economy yayınları.
- N.Aliyev, & E.Sahbazov. (1998). Haydar Aliyev və Azərbaycan'ın Petrol Sanayisinin Gelişimi. Bakı: Azərbaycan Uluslararası Matbaası.
- Nadirov, A. (2005, 2 12). Azərbaycan İqtisadiyyatının Son İki Esirdə Heyran Edici İnkısaf Merhelesi. 3 22, 2020 tarixində respublika-news.az: respublika-news.az adresindən alındı
- O.N.Aras:E.Suleymanov. (2005). Dünya bankının Azərbaycanda Heyata Keçirdiyi İnfrastruktur Layihələr. Journal of Qafqaz University, 6-25.
- O.N.Aras:E.Suleymanov:A.Zeynalov. (2010). Azərbaycan Respublikasında Qeyri-Neft Sektorü Üzre İdxal-İxracın Mövcut Veziyyetinin Tehlili və Qiymetlendirilmesi. Journal of qafqaz university journal , 16-45.
- Okan Bozkırlı, N. K. (2016). Azərbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu. İstanbul: İlbey matbaa.
- Q.M.Agameliyev:S.T.Sukurov. (2010). Ticaret Muesselerinin İqtisadiyyatı. İktisad unversteti yayımları, 391-424.
- S.Movsumov. (2010). Azərbaycanın İnkısaf Strategiyası Modernləşdirmə Xətti.

Azərbaycan yayımları, 8-15.

- S.Muradov:F.Abbasov. (1999). Azərbaycanca Demografik İnkişaf və Ehalinin Məşğulluğu.Baku: Qanun Nəşriyatı.
- SOCAR. (2003). Azərbaycan Petrol İhracatında Boru Hatları Verileri. Baku.
- Şamşad, A. (2019, 02 06). Azərbaycan'da Çokkültürlülük və Ülkenin Sosial Kalkınmasındaki Rolü. Baku çokkültürlülük merkezi: <http://multikulturalizm.gov.az/post/771/azerbaycanda-multikulturalizm-ve-onun-olkenin-sosial-iqtisadi-inkisafinda-rolu.html> adresinden alındı
- V.Nezerov. (2012). Kiçik və Orta Sahibkarlığın Fəaliyyətinin Maliyyə-Kredit Mexanizminin Təkmilləşdirilməsi Yolları. Müasir dünyada inteqrasiya və müqavimət prosesləri. Azərbaycan unversitesi yayımları, 44-48.
- Y.Kelbiyev. (2000). Fiskal Siyasət və Milli İqtisadiyyatın Tənzimlənməsi Problemləri. Elm, 14-18.
- Z.Veliyev. (2016). Azərbaycan Respublikası Musteqillik İllərində Şərəfli Dövlətçilik Yolu Kəcmisdir. baku: Respublika yayımları.

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Dış Borçlar	55
Tablo 2. Asrın Anlaşması	66
Tablo 3. Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton)	67
Tablo 4. Azerbaycan'ın Dış Ticareti (Milyon \$)	72
Tablo 5. Dış Ticaretin Dağılımı (Bin ABD Doları)	73
Tablo 6. Azerbaycan Petrol İhracatı Verileri	83

ÖZGEÇMİŞ

01.12.1996 tarihinde Azerbaycan'ın Şeki şehrinde doğdu. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi, İktisat ve İdare Etme Bölümü'nden mezun olmuştur. Lisansüstü eğitimine Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda devam etmektedir.